

RIMAY JÁNOS

(1573—1631)

IRTA

FERENCZI ZOLTÁN

2. BÉKETÁRGYALÁS A TÖRÖKKEL.

I.

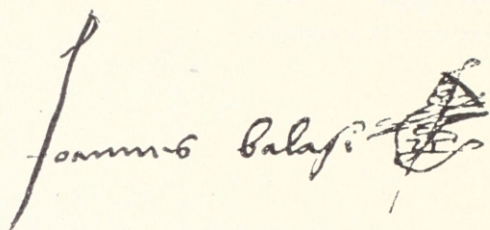
RIMAY név, mint egy nógrádmegyei régi nemes birtokos családnak a neve, nem ismeretlen történelmi forrásaink szerint. Már 1331-ben találkozunk Rimai Miklósnak fiával, szintén Miklóssal, a ki Kolozsmegye főispánja s egyidőben létai (Torda-Aranyos vármegye) várnagy, a ki rokonaival és a Némethy nemes örökösökkel az egri káptalan augusztus 8-án kelt oklevele szerint egy birtokosztályos pert intézett el.

Ismert 1347 április 11-ikéről egy Rimai Mihály, mint Krassó vármegye alispánja; az 1341 előtti időből egy Rimai Miklós, a ki Kecskés vár várnagya Erdélyben s valószínűleg a föntebbi Miklóssal ugyanegy. Egy Rimai Mihály 1363 november 7-ikén mint Zemplén megye alispánja ismeretes. A jászói konvent pedig 1389-ben hatalmaskodás miatt Kazai Kakas János fölkérésére vizsgálatot indít Rimai Mihály és Mátyás ellen, melyet pásztói birtokán követtek el Nógrádmegyében, melyet Bebek Imre országbíró 1390-ben elhalaszt e Mihály fia, szintén Mihály ellen. Továbbá egyik Mihálynak, talán az előbbi zemplénmegyei alis-

pánnak özvegye, Kazai Porcs Margareta, 1373-ban bizonyos hatalmaskodási eljárások miatt egyeséget és 1374 június 1-én pedig birtokszerződést köt több visszaszerzendő nógrádmegyei birtokról Kazai Porcs László rokonával.¹

Mi köze ezeknek a költő és államférfi Rimay Jánoshoz, ma még nem tudjuk, de bizonyára családja ősei. Ugy látszik, hogy a gömörmegyei Rima vagy Ryma nevű possessio-ról nevezett család már ekkor nemcsak hogy Nógrádban volt birtokos, hanem egyik ága Erdélybe szakadt s ott előkelő hivatalokat viselt a xiv. században.

A minket most érdeklő Rimayak közül Gregorius Rimay literatus Alsó-Sztrégován a xvi. század második felében élt

3. BALASSA JANOS NEVALAIRASA.

és Madách Krisztinát birta nőül. Ez a nő 1586-ban már özvegy és utóbb Sós Péternek lett, mint második férjnek özvegye. Mint ilyen, Nyitra megyében O-Krasznón vagy más-

ként Széplakon levő egész jobbágytelkét 75 talléron és 10 aranyon elzálogosította Barbarics Györgynek és nejének, Csery Zsófiának. E Gergelynek fia, István, jó barátságban élt a költő Balassa Bálinttal, a ki 1586-ban Liptó megye Dovallo (Dowalow) nevű falujában (Hibbe mellett) egy kőházat és Alsó-Sztrégován (Nógrádmegye) öt egész benépesített jobbágytelket adományoz neki hasznaikkal

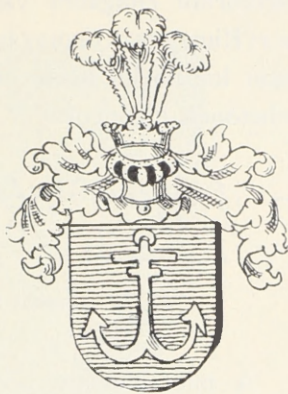
¹ L. Tört. Tár. 1907. 15, 19, 192, 195, 352. l. Fejér *Cod. dipl. Hung.* vii. 3. 134. l., ix. 6. 175. l. viii. 6. 120. l. viii. 7. 229. l. x. 3. 94. l. x. 3. 110. l. *Károlyi-család oklevéltára.* i. 256. l. Pesty Fr. 14. l. — A nevet írják: Rimay, Rymay, Rimai, Rymai (Rýmaj, Rýmaj) alakokban. A költő magát Rimaj-nak írja. A család neve kezdetben így hangzott: Nikolaus de Rima stb. Valószínű, hogy az Alsó-Sztrégovai előnevet akkor vették fel, midőn Nógrádban a Madách-rokonság révén épen Alsó-

Sztrégován lett a család birtokos. A költő Rimay oly pecsétet használt, melynek gyűrű-körirata: JOAN RIMAI. A czimerpajzs köralakú, kékmézőben egy háromszög, ebben szigony, a fogóján kereszt, felette sisak koronával, belőle kinyúlik három strucz toll s jobbról-balról sisakdisz látható. L. 1621. apr. 30. Reversales de 80000 tall. Bp. Egyet. Könyvtár. Rimay színes pajzsa megvan a luth. templomban Alsó-Sztrégován. Mi Rimay-t irunk, ha az idézet mást nem kíván.

és tartozékaikkal együtt. Adja pedig nemcsak István kiváló tulajdonaiért, hanem egyszersmind azon hű szolgálatokért és e hű szolgálatokban szerzett érdemeiért, melyeket ennek az Istvánnak atyja, minden viszontagságok közt teljesített az ő atyjának Balassa Jánosnak.²

Ebből az adatból azt látjuk, hogy a Rimayak közeli viszonyban állnak a Balassákhoz, szolgálataikat ezek nagyra tartják s úgy látszik, hű udvari embereik, mint volt a költő is Thurzó Imrének.

A költő szüleit ma még nem ismerjük, de anyja világosan szintén Madách leány volt s ő Alsó-Sztregován született, a honnan írja magát ő maga és családja. Születési éve abból a nyomozó jegyzőkönyvből lett ismert, melyet a Balassa Zsigmond hűtlenségi perében vettek föl 1616 ápr. 26-án Bozók várában, midőn az esztergomi főkáptalan megbízottja és Csepregi Jakab királyi meghatalmazott Rimayt is kihallgatta s ekkor magát 43 évesnek mondta. E szerint 1573-ban született.³

4. A RIMAY-CZIMER.

² L. Nagy Iván: *Kisebb közlések. 3. Rimay J. szülei. Magy. tört. Tár. xi. 238. lap.* Itt Nagy Iván ezt a Gergelyt és nejét mondja a költő szüleinek, de csak feltételképen. Ma tudjuk, hogy nem ezek voltak szülei. Nagy ezt a R. Gergelyt tévesen Györgynek írja, fölcserélvén a Georgius és Gregorius neveket. L. B. Radvánszky Béla: *Balassa és Rimay barátsága. Budapest. Szemle. cxix. 40. l.* Ugyanez különnyomatban is. Budapest, 1904. 4. lap.

³ Toldy 1564 körül keresi születési évét, mert Zierotin Károlyt, a híres protestáns morva harczost és államférfiut Rimay tanulótársának és barátjának tekintí, már pedig Zierotin 1564 szept. 14-ikén született Brandeisban (Csehország.) L. Chlumecky: *Carl von Zierotin. 131. l.* Azonban Zierotinnal gyermekkorukban való együtt-

tanulásuk csak mese, mert Zierotin Eibenschitzben, Strassburgban és Gensben tanult, utóbbi helyt Beza alatt. E helyeken Rimay nem tanult. Zierotin, mint 1598 óta a család feje, nagy tevékenységet fejtett ki mint katona és államferfi. Minderre nézve Chlumecky könyvére utalunk. Megjegyzendő, hogy 1594–1606-ig Magyarországon küzdött a törökök ellen s ekkor ismerkedett meg vele Rimay, a ki Zierotin ajánlatára jutott Bocskay mellé s ő ajánlta be Pécsy Simonnak is. Ipolyi: *Új magyar múz. 1853. t. 492. l.* Az Ipolyi Arnold szerkesztésében kiadott *Rimay János államiratai és levelezése* közli Zierotin Károly *naplóját* 1591-ről, mely u. ott *Rimay János naplója és levele* könyve feliratot mutat a lapok felső részén, világosan nyomdai tévedésből.

Azonban minden kételyt ez sem oszlat el. Ugyanis Rimay 1603 júl. 24-én azt írja Napraghy Demeter erdélyi püspöknek, hogy «nevendékeny korukban» jóakarató szövetség volt köztük. Ebből közeli egykorúságra kellene gondolnunk, holott Napraghy e szerint 17 évvel (szül. 1556.) volt idősebb.

Ezért Radvánszky Béla a 43 évet tollhibának véli a jegyzőkönyvben s hajlandó 53-at olvasni. De hát tíz évet bajos az életkorból eltagadni vagy elhibázni s talán a «nevendékeny» kort Rimay csak önmagára érti. Ekkor a korkülönbség ugyanaz volt, mint körülbelül közte és Balassa Bálint közt s a barátság mégis lehetőnek bizonyult.⁴

*Item 26. Epistola in Bobo, Vigorinus Sextus testis,
Nobilis Joannis Rimay, Juratus A. H. P. de Comitibus Transilvaniae
Amundus 43*

5. RIMAY VALLOMÁSA SAJÁT ÉLETKORÁRÓL.

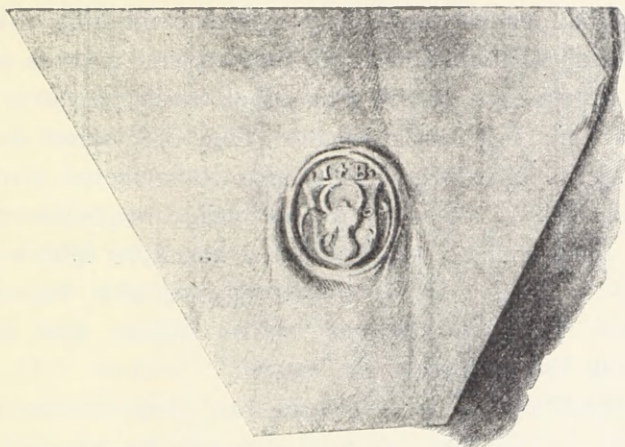
A mint homály borong még mindig e kezdő kérdéseken, akképpen nem tudunk ma még felvilágosítást adni arról, hogy hol tanult, hogyan nevelkedett. Szülei és ő maga evangélikus vallásúak voltak. Az is bizonyos, hogy Nógrádmegyében s az ehhez közelebbi helyeken növelkedett. Valószínű, hogy első sorban házi nevelésben részesült. Abban az időben ezt főnnebb becsülték az iskolainál s akkor és még sokáig azután is nem ok nélkül. Ipolyi Arnold és utána Toldy azt írja, hogy ecsedi Báthory István országbíró pártfogoltja vagy éppen apródja volt.⁵ Ebben Toldy egy levélre hivatkozik, melyet Báthory 1587-ben írt, melynek címzése ez: «Rimaynak adassék ez levelem.» Aztán így kezdi: «Im értem, jó fiam, mit írsz» és valami posztóvásárlásra ad megbízást, aztán így végzi: «Isten hozzád, fili, prospera ad patrem.» Azonban ezt a levelet Ipolyi Báthory Zsigmondénak mondja s

⁴ Rimay *Allamiratai és levelezése*. 97. l. 493. l. — Toldy: *Magyar költők élete*.

⁵ *Új magyar múzeum*. 1853. I. 107., I. 90. l.

ugyanő a somlyai Báthory István fejedelemnél való erdélyi, esetleg lengyelországi időzéséről beszél, de csak gyanításképen. Ezt a levelet Rimay *Allamiratai*-ban Ipolyi nem adta ki.

Az bizonyos azonban, hogy neveltetésén meglátszott «literatus» családból származása. Koraérett és rendkívül tanult volt már fiatal korában. Mindenesetre az akkori nevelésen kívül valamely környékbeli latin iskolában is tanult. Járt-e külföldi egyetemen, pl. a közelfekvő Grácban vagy Bécsben, nem való-

6. BALASSA JÁNOS PECSÉTJE.

színű. Neve az eddig ismert tanulói jegyzékekben nem fordul elő. Kivált anyja, az említett Madách-leány révén, nagyon jó rokonságba került. Közeli viszonyban és atyafiságban állott a nógrádi s a szomszédos megyei birtokosokkal. Mint ilyen vonta magára Balassa Bálint figyelmét, a ki ha b. Radvánszky Béla találónak tetsző magyarázata szerint 1550-ben született, akkor 23 évvel volt nála idősebb.⁶ Ez az ismeretség természetes volt, ha elgondoljuk a Balassák és Rimayak főntebb érintett kapcsolatát. Talán szolgált is mint ifjú apród valamelyik Balassa

⁶ *Budap. Szemle.* 1904. CXIX. 41. l. *B. és R. barátsága.* Külön lenyomatban is 1904.

vagy a Balassákkal rokon egyik-másik nógrádi főúr udvarában. Teljesen biztos adat azonban az, hogy Rimay korán megtanulta Balassa széltiben ismert verseit, sőt mint afféle koraérett gyermek, némi nyelvbeli javításokat is tett rajtok, melyeket Balassa jóakarató figyelemmel fogadott. Rimay erről utóbb ezt írja: «része vagyok anniből ez énekeknek (Balassa énekeinek) én is, hogy tíz-tizenkét esztendős korombeli ítéletemmel is munkálkodott ezeknek némelikébe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit örömet, kikbe semmi igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni». ⁷ Ez a hely egyszerismind megerősíti azt, hogy a születési évet bátran tehetjük 1573-ra, mert ez megfelel annak, hogy a 33–35 éves Balassának verseit javította 10–12 éves korában. Úgy látszik továbbá, hogy Balassának tetszett a Rimay szenvedélyes magyarsága, mert Rimay beszél arról a jóakaratról, melylyel Balassa vette «az ő magyarságának» az ő énekeihez «huzalkodható értékét». Ez a homályos kifejezés egyszerismind a Rimay jó, az övénél magyarosabb beszédére is vonatkozik, mint a ki kevesebb nyelvet tudván, mint Balassa, nyelvérzéke bizonyára tisztább lehetett.

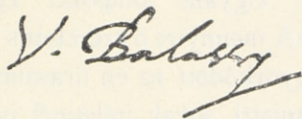
Ekképpen csakugyan vonzó kép az, mely elénkbe tárul a körülbelől 33 éves költő és fiatal gyermek barátságáról, mely tehát 1583-ban vehette kezdetét. Ez a személyes és mindenesetre nagyon gyakori érintkezés 1589-ig, Balassa elbujdosásáig tartott, de mint folyton erősödő barátság, csak Balassa halálával, mint a mester emléke iránti állandó szeretet pedig, Rimay életével végződött. A szenvedélyes, a haragban, szerelemben, mulatásban, harcias vitézi tűzben egyaránt végletekben járó Balassa s a szelid, komoly, megfontolt Rimay mindenesetre teljes ellentétek voltak; de ez a körülmény nem szokott a vonzalom gátja lenni, kivált ha oly szeretetreméltóság is elősegíti, minő Balassában volt.

Az idősb költő új világot gyújtott rajongó tanítványában. A tudomány mellett megismertette a költészet nagy jelentőségé-

⁷ Rimay *Munkái*. 252. l.

vel s itt kivált a szerelmi költészet nagy hatásával a nemzeti nyelv emelésében, csinosításában. Meggyőzte, hogy ez nemcsak játék, hanem a legjobb eszköz nemzeti irodalmat teremteni. A szerelem ad szárnyat a léleknek s a szónak egyaránt. Gondoljuk csak el, hogy ez, a korabeli költészettel ismerős ifju, minő elragadtatással hallotta, olvasta, tanulta Balassa gazdag, virágos költészetét, általa minő új világba ragadtatott s miként tette föl magában, hogy ugyanazon utakon fog haladni mint tudós, mint hazafi és mint költő.

Balassa példája tehát, mint más korabeli előkelő ifjakat is, nemcsak vonzotta, hanem hatása alatt már kora ifjan maga is szerelmi és vallásos énekeket írt Balassa modorában és versalakjaiban, mint azt más ifjak is tették, a kik Balassa körében éltek. Ennek egy

érdekes emléket maga Balassa hagyta ránk, *Colloquium octo viatorum*

7. BALASSA BÁLINT NÉVALÁÍRÁSA.

(LXXII.) című versében, melyben azt mondja: «egy szegény zarándok, régi barátotok énekelte ezt nektek, kik a magyar nyelvben való versszerzésben egymással vetekedtek». E szerint hát többen voltak a vetekedők 1589 körül. Ugyanezt a Radvánszky-codex leírója is mondja, a ki bejegyeztet őt éneket a 175. és következő lapokra, melyeket a mostani, tehát a Balassa utáni költők szerzettek, «akarván a poetaságban elméjüket fárasztván futtatni Balassa Bálint elméjével és poetaságban elérni és meg is haladni, melynek bizony csak egyike is kétség, nemhogy mindkettő».⁸

Mindennek azonban, Rimay énekeit kivéve, aránylag kevés emléke maradt. Ámde őt a mester szeretete mindenkép erősítette s hivatásában megtartotta. Ugy hogy Rimay ifjukori életéből semmi sem ismertebb, mint az ő és Balassa barátsága. Erről Rimay egy töredékben ránk maradt dolgozatában, mely bizonyára része volt a Balassa életrajzának, ezt mondja: «ő is

⁸ Thaly Kálmán *Balassa B. Századok*. 1875. 31. l. és Baros Gy. *R. J. szerelmi lírája* 5. l. *Budap. Sz.* 1906. CXXVII. 189. l.

azért az ő fölötte való nagy emberségéből, mint (jóakaróm) engem érdemem fölött böcsüllött s valamikor szembe (volt velem), mindenkor bizonyította arról való szíve ne(hézlését, hogy, úgy-mond,) velem fogyatozott állapotja miatt kedve (szerint nem lehet, hogy a tudományokat) nem művelik, sőt az én szerencsém (fogyatozott mértéké)vel az ő szerencsétlenségét is minden (időben) vigasztalta. Ha teneked, mondván, a szerencse hamis s az emberek abba nem esmernek, a mi vagy és volnál, mit bánkódom, ha én hozzám kemény és ha nem közli is velem semmi böcsületes ajándékát. Valamikor vagy láthatlak, vagy emlékezem felőled, mindenkoron vigasztalom, mond, magamot veled etc».⁹

Ugyane dolgozat egy másik töredékében ezt olvassuk: «A mennyire ő szeretett s ítéletem alá adta mind magát, írását, úgy györködött az én (írásaimban és engem az) ötet való szeretetem (miatt) sokak ítéletinél is inkább böcs(üllött, a mit mutat az,) a hol ezt írja: «Kétség nélkül hiszem, hogy (nem ismerik) mostani zarándokságomnak eredeti (okát) és állapotját nem tudják azok közül (sokan, a kik) rágalmazással szólnak felőlem, de ha virtutis aemula est invidia, invidiam autem subsequitur livor et obtrectatio, nem kell azon uram csudálkoznom s rágalmazásokon fölötte bánkódnom. Énnem elég az, ha kegyelmed s egyebek, kik olyak, mint kegyelmed, azaz quorum virtus nativa aliis quoque virtutibus est cumulata, szeretetek, s tinektek (soha) meg nem hül szívetekben az emlékezetem s kedves lehet is életem instar omnium vos mihi tres, quatuorve estis etc.»¹⁰

Balassa e szeretetének jele az is, hogy midőn Transpergában¹¹ volt (Poroszország), két könyvet küldött neki új évre s

⁹ *Allamiratai*. 80. l. A zárjeles helyeket én egészítettem ki, mert a szöveg hiányos. Természetesen, a kiegészítések csak hozzávetések.

¹⁰ *Ugyanott* 80. l. E levél végét még egyszer lásd *Munkái*. 254. l., az alább idézendő levél végén, de kissé

módosítva, mintha két különböző levélről lenne szó.

¹¹ Ily nevű helység nincs Poroszországban. Helyesen Landsberg (Landsberga, Landsperga) olvasandó. Ily helység van is Kelet-Poroszországban, a régi Lengyelországban.

véleményét kérte rólok. A könyvek ellenkező véleményű két szerzőtől voltak a «politiai tiszteknek igazgatása» módjáról, tehát államkormányzásról szoltak. «Küldtem kegyelmednek, írja tovább, magam elméje fáradékiból vágatott rövid három énekecském is, de magának kegyelmednek, tudván, hogy természetekben

8. A HIBBEI TEMPLOM.

való neveléssel ékesgettesék, s tudja őket magánál tartani s igazítani is kegyelmed. S nevetem azokat s búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akarmi írásimot is elméjeknek csontos pórázara kötvén, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, festetik és izetlenítik és a mellett engem való rágal-mazásokkal nyelveknek hegyeit is fenik.»

Végre, mint alább lesz róla szó, mondta Balassa azt is

Rimaynak, hogyha úgy halad, mint kezdte, nemcsak eléri, hanem meg is fogja őt haladni.¹²

Látható ezekből, hogy a nála annyiival fiatalabb Rimay iránt nemcsak szeretetet s nagyrabecsülést tanusított, hanem élete belső titkaiba is beavatta, bujdosásában is megemlékezett róla és bizalmassávé tette a miatti panaszaiban, hogy háttérbe szorítják. Ezt Rimay különösen előtérbe helyezi a Balassa életéről írt munkájában, melynek töredékeit birjuk. Ezért ide bevette szó szerint Balassának az öcscséhez Krakóból írt leveléből azt a részt is, melyben külföldi időzése főokát adja. Ha, mond, itthon valami tisztességes feladatot bíznanak rá, szívesebben szolgálna, mintsem verset farag; de mit tegyen, ha nem szolgáltatnak vele? Csak nem lehet Hibbén bíró, a házasságról pedig lemondott. Így inkább marad künn, a hol urakkal és hercegekkel mulathat, mint itthon, a hol csak bajai vannak. Ha azonban Palota vagy Tata kapitányságát bízják rá, bezzeg haza jönne s vitézi gondjai az emberek előtt is kedvesebbé tennék, mert elvonnák a nagy feladatok a haszontalan élettől, az erény gyakorlása a hivatkozástól.¹³

Ez a levél világosan válasz az ifjabb testvérnek haza hívó soraira. Valószínű, hogy 1593-ból való s összeesik a török háború kezdetét jelző hírekkel. Bizonyára öcsce nem bírta ezt elképzelni Balassa nélkül s ebben helyesen is számított. Hivatkozott hősiségére és hazafiságára. Csakugyan Balassa, a ki közben 1591-ben is már egyszer járt peres ügyében itthon, 1593 őszén hazajött. Tieffenbach seregében harczolt és mint Habardy László, egri kanonok, misekönyvében írja, ő vette vissza november végén az elhanyagolt Dévény várát, melyet Musztafa 1575-ben foglalt volt el atyjától. Valószínű, hogy a többi ezeitőbeli várfoglalásokban is részt vett, mialatt Kékkő, Somoskő, Fülel mind a mieink kezébe jutottak. Ez ostromok alatt talál-

¹² Radvánszky-cod., Rimay versei czimlapján. *Munkái.* 1. l.

¹³ Rimay *Munkái.* 267. l.

kozott Rimayval is, ki ezekben az időkben szintén katonai szolgálatokat teljesített.

Balassa azonban, midőn Tieffenbach télire Kassára húzódott vissza, vitézségéért valami jelentékenyebb megbízatást kért s midőn nem kapott, 1594 január végén sértődve ment vissza Krakóba. Ott töltötte a tél hátralévő részét. Könnyen lehet az is, hogy éppen ez időben történt a fentebb idézett levélváltás. Ekkor is írhatta t. i. Balassa azt, hogy itthon nincs mit keresnie. A körülmények, míg pontosabban nem tudunk, mindkét föltevést lehetőnek mutatják. Elég az, hogy midőn a tavaszi hadjárat megkezdődött, akár az öcsese vagy Rimay buzdítására, akár pedig a nagyszerű készülődés hírére, megint csak hazajött és Rimayval együtt csatlakozott a Pálffy Miklós hadseregéhez, mely Esztergom alá szállt s május 7-én megkezdte e vár ostromát. Május 19-én, egy csütörtöki napon «a második várost, holott a vízvár vagyon», vették ostrom alá, de a törökök a német gyalogság megfutamodása miatt a támadást visszaverték. Ekkor kapott halálos sebet Balassa is, Dobokay szerint mind a két lábát meglőtték. Adataink szerint mindkét sebesült lábát utóbb levágták s mikor a sebész hozzáfogott, Balassa Vergilius e sorát mondta: «Nunc animis opus Aenea, nunc pectore firmo», majd a Dobokay intésére hozzátette: «Hiszen, atyám, azt akartam, hogy így legyen». Tudta, hogy meg fog halni s ezért mint igazi keresztyén készült rá, leszámolva apai és vallásos kötelességével.¹⁴

Így halt meg Balassa május 26-án, a visszafoglalt Esztergom várában s ekkor mondta halála óráján Rimayt «helyében valónak lenni», azaz a ki az ő költői utóda, «kérven arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg: kit véghez is vitt Rimay János», mint ezt a Balassa énekeit tartalmazó Radvánszky-codex írja. Rimaynak a mester e meghagyását teljesítő működéséről külön érdemes e lapokon szólni.

¹⁴ L. Thurzó György lev. nejéhez. Rimay: *Allamvatai*. 95. l. és Campianus *Tíz magyarul írott okai*... Balassa

Bálinttól íratott... művében Dobokay Sándor előszavát. (Bécs, 1607.) V. ö. Istvánfiyt is.

II.

A magyar költészetnek, hasonló eseményekben éppen nem gazdag történetében, igen megható kép a haldokló költő, a ki fiának, az akkor nyolcz éves Jánosnak érdekében levelet diktál Dobokay tollába Mátyás főherceghez, aztán Bezának az 51-ik zsoldár átdolgozása alapján bűnbánó verseket mond tollba s gyónása előtt megbizsa tanítványát, Rimayt, hogy hőshöz és költőhöz méltó halálát énekelje meg.

Rimay egész lelkéből megfelelt e véghagyománynak. Sőt tovább ment, műveibe belevonta a másik Balassa fiú, Ferencz, hősi halálát, a ki pár héttel utóbb a tatárok elleni harczban esett el. Két művében dicsőítette a testvéreket és Bálint emlékét egyébként is meg akarta menteni az utókor számára, mint az alábbi sorokból kitűnik.

Első műve 1598-ban jelent meg év nélkül, az első lapján e cízzel: *Generosi ac Magnifici Domini Valentini Balassa De Gyarmath, Ad Castra Strigoniensia iter & procinctus*. Ezen a lapon van a latin előszó. A hátlayan ez a cím: *Az Nagyságos Gyarmathi Balassa Bálintnac Eztergam ala Valo Készületi, Készületiben való Imádsága, s Mit példázott légyen az ő Feiér vörfölyes¹ Kamokából tsináltatott Zászlóia, kin Hárpháiaival Dávid Király vagyon térdén telepedue öszue fogott s fel emelt két kezeinel írua.²*

Ezek a címek azonban nem fejezik ki a mű tartalmát, hanem az első csak az előszóét, a második a költeményes műnek csak első részét. Holott a mű hét részből és még egy két versszaknyi

¹ Vörfölyes = koczkás. (A német *Würf*-szótól.) Dávid e képe látható a Balassa *Istenes Énekei* 1699-ki illusztrált, egyetlen példányban ismert nagyszombati kiadása elején. Fametszet.

² A mű megjelenése évét eldönti az

akadémia példánya, melyen ez olvasható Rimay kezétől: «Sum Joannis Rimai Anno 1598.» Rima neve monogrammban írva. V. ö. Szabó K. *Régi M. K.* t. 701. l. Szabó szerint Bártfán nyomták, 4 r. A-D₄ = 16 levél.

befejezésből áll az irigykedőkhez, továbbá bele van szöve a Balassa zsoltárfordítása, melyet halálos ágyán készített. Az első rész tartalma tehát az, a mit a címbe láttunk. Dávid volt Balassa eszményképe, mert hős és költő volt. Selyemzászlójának fehér színe jelzi a maga lágy szívét, koczkássága az ő sok veszélyét s Dávidéhoz hasonló szenvedéseit. Az egész egyébként egy hazafias könyörgés a Balassa *Bocsásd meg Istenem* költeményének versalakjában és első személyben, a Balassa szájába van adva.³ Kifejezést nyer benne a Balassa erős hite, elszánása, hazaszeretete, a haza szabadságáért való áldozatkészsége. Ez az egész dicsköltemény gyöngye. A 2-ik rész Pallast és Marsot elegyíti bele. E szerint Pallas megkéri Marsot, hogy sebeztesse halálra Balassát és ők a hőst, a ki mindkettőjüknek szolgált, erről a háládatlan földről emeljék magok közé az égbe. Ezt mindketten nemcsak róla, hanem öcscséről is elhatározzák. A 3-ik rész szerint Bálint csakugyan halálos sebet kap s elbúcsuzik szerencsétlen hazájától, barátaitól, atyafaitól és öcscsétől. Ide szövi be Rimay a már említett és bűnei bocsánataért esdő zsoltárát, mely meghatja az Istent, a ki megbocsát megterő hívének s elküldi Rafael arkangyalt, hogy elszálló lelket a mennybe vigye. Most a második Balassa-testvér (Ferencz) sorsának megéneklése következik. Pallas ösztönzésére betörnek a tatárok s Ferencz is elesik (1694. jul.) (4-ik rész). Ekkor Diána megátkozza a Nyírséget, a hol meghalt, de Mars megvigasztalja, hogy a föld nem érdemelte meg a két Balassát s hősi haláluk könnyebben juttatja a mennyországba őket. Ugyanezt mondja Apollo is (5. rész). Most Clio sorolja el a Múzsák nevében a két Balassa érdemeit, mialatt Apollóval együtt koporsójukat őrzik. Vörök hullásával bűneikért ugyan tartoztak, de ezzel a véráldozattal meg is tisztultak (6. rész). Végre a költő siratja el őket, azt mondván, hogy a magyarok bűnei miatt veszett el e két jeles férfi a magyarság büntetéseképen, kiket

³ A versfőkbén: «Balassios fratres Rimai decorat». Ez a voltaképeni helyes czím.

különben a kortársak megbecsülni nem tudtak, noha mindenben kitűntek. Bárcsak az az ég ne kívánna több áldozatot s áldja meg sírjokat és a hazát. (7. rész). Végre a befejezésben a költő számot

10. DÁVID KIRÁLY KÉPE A BALASSA «FIVESKÖNYV»-ÉBEN.

ad róla, hogy fájdalmában zengte e verseket s elinti a két hős sírjától az irigyeket.

Látjuk, hogy e dicskölteményben az Isten haragjáról és büntetéséről, a Balassa életének a haza szabadságáért önmaga

által való felajánlásáról, a büntudatról, a hazaszeretetről, az Isten által ennek az önfeláldozásnak elfogadásáról, a bűnbocsánatról s végre a Rafael küldetéséről, ámbar csak vázlatosan, ugyanazokat az eszméket találjuk meg, melyek egyfelől már előbb az egész költői és vallásos irodalom alapgondolatai, irányeszméi az egész xvi. században, de a melyek másfelől később a *Zrínyiász*-ban oly nagyszerű kifejezésre jutnak. Ez a művet a korba szellemileg bekapcsolja s egyszersmind összeköti a következő kor költészetével. Ugyanis ezek a vallásos hazafias eszmék a xvii. század első felében némileg elhalványodnak. Ezért Zrínyi is világosan a xvi. századba nyúlt vissza magasztos alapeszméjéért, talán a hitvitázókhoz, talán Farkas Andráshoz, talán Horváth Andráshoz, talán Rimay e művéhez, vagy még inkább mindenikhez. Röviden e kor szelleméből meritett.

Rimay bizonyára sehol sem melegebb és meggyőzőbb, mint e művében. A kegyelet és szeretet vezette tollát, midőn minde-nik részt egy-egy, a Balassa költeményeiből ismert versalakban dolgozta ki, kivéve a hetediket. Ezt ő maga is külön nótára készültnek mondja, mely egyébként verselésben a leggyengébb. Ő a két Balassában, de főképen Bálintban, magasabb rendű embert látott. Őket, de kivált Bálintot, a haza, mint háládatlan föld, megbecsülni nem tudta sem mint költőt, sem mint hőst és hazafit, nem, még halála után sem. Elismeri ő az utóbbinak hibáit is, hiszen az Isten és Krisztus előtt büntelen senki sem. Ezért az egész munka vallásos szellemű, melynek alaphangja a könyörgés. Balassát dicsőíti mint lány, hajlékony, jószívű embert, mint rendkívüli hőst, mint életáldozatra kész hazafit, a ki a hazaszeretet hatása alatt, minden bántalmat feledve, könyörög Istenhez bűnbocsánatért s ajánlja fel vére hullását a hazáért. Habár a haza hol vidította, hol szomorította, mégis örömmel teszi ezt s ad példát, midőn látja, hogy «értéke nemzetének» olvad, fogy s apad, a mije volna is, más elragadja s a mi leg-főbb, halálos ellenségét ölében hordja. Ez az alapgondolat van tovább fűzve Balassa halálos búcsújában is, azt mondván, hogy

II. BALASSA FERENCZ.

a haza kínjai jobban fájnak neki, mint halálos sebe. Ezek ölik is meg őt és sírba tértében legkeservesebb annak tudata, hogy a haza szabadsága iránt a honfiak önzése miatt reményt sem táplálhat. Itt igen szép gondolata Rimaynak, hogy beleszövi Balassa zsoltárfordítását, melyben bűnbánattal és büntudattal halva bocsánatért esdekel. Ezzel megghatja Istent s lelkét az égi angyalok örvendezése közt magához emelteti Rafael által.

*Írket melles hogy a Balassa irasatul miszt. in hadzunka mert Ba-
lasy Balinton Kínol Bal egy Magyar sem érkezhette el
vile, bar ugyan igen ijélelhetes azta kiról eteleced
tehét akár k. a. irasac olvasas. Admint Balas. Ba.
linter isz. Istot folele eteben (mond) ha ugy megz. elő
Doh. Doh. Admint elkeztet grats coluan afo nom hogy eteleced
orkebnel uile de megz. isz. halladn. Tört halala.
orajamis irlet mellet Balas. Heli-ben valonak lenj.
Kermin arca hogy a kis halala Versoinal elkeztet
megz: kit megz. isz. nytt Rimay. J. nos megz. isz. isz.
atob Enki. utan heli. isz. isz. isz.*

12. A BALASSA-CODEX FELJEGYZÉSE RIMAYRÓL.

A következő, lényegesen rövidebb három rész a másik Balassa haláláról már hidegebb és a görög istenek belevegyítésével konvencionálisabb, alkalmoszerűbb. Csak a sírató részben lesz újra részletezőbb és melegebb, mert megint szólhat Bálintról is. Hiszen tulajdonképp öcscsét is benne és érte magasztalja.

Rimay e művét, a Balassák emlékét megörökíteni akaró irodalom terén, Darholcz Kristófnak egy kis kiadványa követte vagy előzte meg, a ki a Balassáról szétszórva kézen forgott latin emlékkölteményeket összegyűjtette és a xvi. század vége felé kiadta. Erről Rimaynak abból a Darholczhoz intézett ajánlóleveléből értesülünk,

Generoli ac Magnifici Domini
VALENTINI BALASSA DE GYAR.
MATH, AD CASTRA STRIGONIENSIA
iter & procinctus.

V Idens Balassius vniuersum Hungariae florem in assertio-
nem Patriae, libertatemq; illius vindicandam confluxisse,
quambis ob denegatos praestitae fidei honores & laborum ex-
antlatorum retento praemio Marti nimium esset infensus at
moris tamen Patriae certamine victus, Apolline quoq; illius
animum saepissime mitigante, Marti tandem reconciliatur.
Officio itaq; resumpto, dum moenibus Strigoniensibus vi toro-
mentorum undique petitis & castrensi apparatu circumfusus
adpropinquat, Superos supplicissime orat, ut masculi sui a-
nimi vigorem residuum atq; Martij spiritus reliquias sic col-
locare liceat, ut gloriae ala eleuatus, & famae currui imposi-
tus, laudum perpetuarum orbita Solum Christianum fins-
dat, & hoc pacto (in Patriae salutem effusi sui cruoris
parte iuste emetita) mortalium immortales quos-
que terminos attingat.

Sum M.
Anno 1798

AZ NAGYSAGOS GYARMATHI
Balassa Balintnac Eztergam ala
VALO KES; VLETI, KES; VLETIBEN
való Imádsága, s- Mit példázott légyen az ő Feiér vör-
fölyes Kamokából tfináltatott Zászlóia, kin Hárphá-
iáual Dáuid Király vagyon tērdén teleped-
ue ősiue fogott s-tel emelt két ke-
zeiuel írua.

g *Ad notam;* Botlásd meg W^r Isten iffúságom-
nac vétkér,

melylyel a Balassa műveinek kiadását akarta neki ajánlani.⁴ Ezt Rimaynak követte a két Balassáról szóló egy második műve. Erről Rimay ugyanez előszóban a következőleg értesít: «Egyébiránt, hogy amaz elhunyt hősök iránti tartozásom egy részét lerőjjam, melylyel a te érzelmedet és az ők dicsőségének már előbb szentelt művedet is, azok előtt legalább, a kik a latin nyelvet nem bírják, ismertebbé tegyem, indítatva az ilyenek gyakori rábeszélése által, életökről és halálokról, a mint láthatod, ezeket a kevés számú verseket, a hogy tudtam, csekély tehetséggel, a mi köznyelvünkön egy védő előbeszédemmel együtt kiadtam, mely előbeszédet nagyságos és vitézlő Nádasdy Tamás névének ajánlтам, a ki rólok, hazájáról és a nemesebb irodalomról kiváló érzést tanusít; kiadtuk pedig azzal a tervvel, hogy téged (kiről gyakran tapasztaltuk, hogy minden tettünket helyesled) ezek védőjéül vegyelek, valamint őket minden hamis hírek követők ellen, a kik még az ama pihentető nyugalomba helyezett eredményeket is keserű meghasonlással igen kiméletlenül nyugtalanítják, őrizetedbe és védelmed alá helyezzem.»⁵

Íme, tehát itt értesülünk Rimaynak még 1602 előtt pár évvel kiadott másik munkájáról, mely a Balassák emlékére írt több latin költemény fordításán kívül tartalmazta Rimay egy védő bevezetését, melynek csak némi töredékei maradtak ugyan meg,⁶ de úgy ezekből, mint alább tárgyalandó műveiből, melyek Balassa, Bálintról szólnak, e védőirat tartalma eléggé kiviláglik. Sőt latin ajánlólevelében tartalmának egy részét közelebből is megmondja, midőn így szól: «Mi ugyan az ő érdekében ellenségei ellen akár itt föllépünk, ha *Apologiánkban* védőpaizsunkat már okosan föl nem tartottuk volna az ő hírét távolról támadó minden nyíl felfogása és visszaverése végett. A melyben t. i. megmutattuk,

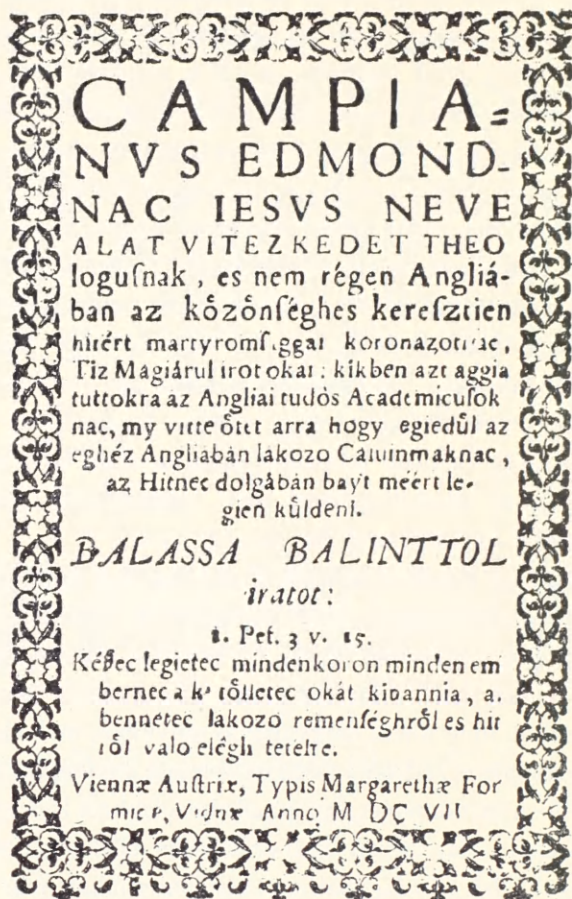
4 *Munkái.* 260. l. Valószínű, hogy azonos azzal, melynek a zay-ugróczy levéltárból töredékeit közli XVIII-ik századi másolatból Gragger Róbert. Kár, hogy nem közli mind. *Irodalomtört.* Közl. 1910.

475–80. l. E szerint a mű korábban, 1595-ben jelent meg Bártfán. E mű Darholcznak van ajánlva.

5 *Munkái.* 263. l.

6 *Államiratai.* 79–81. l.

hogy a paráznaság (luxuria) és harag vétken kívül alig volt benne valami hibáztatandó s a haragja is olyan volt, hogy belőle balvégzete nélkül kigyógyítható lett volna.»⁷

13. BALASSA UTOLSÓ FORDÍTOTT MŰVÉNEK CZIMLAPJA.

Ebből megtudjuk azt is, hogy ezt az előbeszédet *Apologiának* nevezte. Ennek egyik töredéke s éppen kezdete az a rész, mely *Balassa Bálintről* címmel *Munkái*-ban jelent meg s melyről

⁷ *Munkái*. 266. l. Az ajánló levél éppen itt szakad meg.

főntebb már tettünk említést. Ez Plato mondásából indul ki, hogy «ha az erényt jutalmától megfosztjuk, senki sem követi

14. KRAKÓ.

az erényt». Ezt alkalmazta ő a magyar Alcibiadesre, Bálintra s ennek bizonyosságára szövi be öcscsének Krakóból a főntebbiekben ismertetett levelét.⁸

⁸ L. e mű 16. l.

Még egy pár más töredék Balassáról, melyek szintén az *Apologia* részei voltak, *Államiratai*-ban olvasható. Ezek egyikeben Rimay igazolja magát, hogy mesterét annyira dicséri s hibáit mellőzi. Felhossa erre a régibb íróknak azt a szokását, hogy az érdem mellett, mint Themistoklesnél vagy Fabriciusnál, elhallgatták a hibákat. A második töredékben magyarul elmondja ugyanazt, a mit utóbb a Balassa művei kiadása elé írt és Darholczhoz intézett ajánló levelében is ismétél más módon és más szavakkal. Elmondja t. i., hogy Balassa mennyire szerette őt és hogy Balassa Rimayt sem találta érdeme szerint becsülte; de ezzel Balassa egyszersmind önmagát is vigasztalta, hogy hiszen akkor ő éppen nem érdemel többet. «Én azért, — teszi hozzá Rimay — a ki minden ez országban velem együtt élőknek az életökre és érdemekre vigyázok s ki szolgálni is akarok minden böcsület érdemlő embereknek jövendőben való jó neveknek (megörökítésében), ezeket (t. i. a két Balassát) a jó hírnek örökségéből kihagyjam-e, kik mind hazájoknak és nemzetségeknak sokat szolgáltak s mind énhozzám böcsületes jóakarattal voltak? Ne éljek én, hanem (ha élek, éljek) a végre, hogy a jóságos cselekedetnek az emlékezetét megörökítsem.»⁹

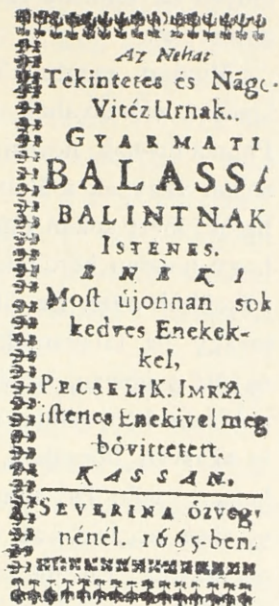
A harmadik töredék megemlíti, mire Rimay szintén visszatér alább, hogy Balassa mily nagy véleményt ápolt az ő ítéletéről, mennyire szerette s bujdosásában az nyugtatta meg, hogy olyak, mint Rimay, szeretik s emléke nem hül meg szívökben.

Még egy másik töredékben Rimay ismétli prózában Tolnai Balog János latin dicsversének tartalmát, mely szerint őt görög főisten és istennő új harczot kezdett, hogy halála után Bálint melyikök táborát lakja, de a győztes Minerva lett. Dicséri itt Balogot, hogy míg ő maga szerény, annyira kiemeli Balassa érdemeit, a miért mindenki szeretheti őt. Ugyanitt olvassuk,

9 *Államiratai*. 79–81. l. A zárójeles részek a mi kiegészítéseink.

hogy ez a Balog «sokat többet is dicsőírettel» írt a két testvérről, de ez itt, mint zöld czégér mutatja, hogy milyen a többi.¹⁰

Íme, itt Rimaynak egy ma még ismeretlen másik munkájára is kell tehát rámutatnunk. Maga mondja, t. i. hogy írt egy kortörténeti művet, melyben általánosan igazságot akar szolgáltatni, valószínűleg versalakban, a vele együtt élőknek. Megírta-e egészen? nem tudjuk, de hogy nekifogott, azt maga mondja, midőn Balassa Ferencz halálát leírja e sorokban: «Ír krónikám másutt ez hadnak módjáról, — Abban emlékezem bővebb haláláról, — És sokakkal együtt érdemlett dolgáról.» Ebből azt kell következtetnünk, hogy tehát verses krónika, valami olyas volt ez a korabeli történetekről, mint Tinódi *Krónikája*. Bizonyára jobb versekben, magasabb írói és költői felfogással, de ugyanoly igazságszeretettel írva.¹¹ Az, hogy e műve teljesen más volt, mint az, a melyről élete végén emlékszik meg, kétségtelen, mert arról azt mondja 1628-ban, hogy «most irogatja, raggatja». De erről a maga helyén lesz még szó. Itt említsük csak meg azt a szomorú tényt, hogy íme, kimutathatóan szegényebbek vagyunk egy megírt, de ma ismeretlen s talán örökre ismeretlenül maradó kortörténeti és költői művel, valamint mindmaig szegényebbek vagyunk a Darholz és Rimay azon műveivel, melyek a Balassákról szóltak, meg is jelentek, de ma még egyetlen példányuk sem ismert.

15. AZ ISTENES ENEKEK
1665-IKI KASSAI KIADÁ-
SÁNAK CZIMLAPJA.

¹⁰ U. o. 79. l.

¹¹ V. ö. Ipolyi Arnold: *Tudósítás R. J.*

munkáiról. Új magy. Múz. 1853. I. 484,
487. l.

Azonban még mindig nemcsak így és ezekben akarta leróni Balint iránti szeretetét. Dicskölteményében eleget tett annak, a mit mestere tőle halála óráján kért. *Apologiájában* felelt ellenségeinek, a kiket talán az említett mű is boszantott és számukat szaporította. Most meg akarta tenni a leglényegesebbet, kiadni műveit és valóban elkészítette mestere műveinek sajtó alá rendezését is.

Mindezt megtudjuk a Balassa *Istenes éneki*-nek 1665-iki kiadása előszavából, melynek írója anagrammal Solvirogram Pannonius-nak nevezi magát.¹² Ebben a kiadó elmondja, hogy sokan vágnak a Balassa munkáira, azonban együtt nem találhatók, mert sokan eltulajdonították őket, holott azt sem tudják, hogy honnan kerültek, mert Balassa sok versét törökből s más írásokból vette. Ez áll kivált szerelmi verseiről. «De ezek sehu! (avagy ha találatnak is, igen ritkán) nem találatnak mind együtt s igazán, hanem csak az nemes és vitézlő Rimai Jánosnak leírt könyvében, melyet ugyanezen vitéz úrnak emlékezetire ki akarván bocsátani, ez énekek eleiben írt elogiákat is helyezettette volt. De minthogy mensura rerum omnium tempus est et dies occasio, az idő s alkalmatosság ez jó igyekezetiben ellentállott. Ellenben penig vadnak sokan ismét oly ízetlen agyafúrt emberek, kik hejában való csácsogó nyelveket megzabolázni nem tudván, e vitéz urat immár halála után is rágal-mazásokkal sértegetik, ... azért hogy a régi tudós embereket követvén, szerelmes verseket írt.» Megdicsérvén aztán Balassa szerelmes énekeit, kiadásukra azonban ő sem vállalkozott («annak békét hagyok», — mond), noha nemcsak tudott rólok, hanem valószínűen éppen a Rimay által összeírt példány állott előtte, melyből az istenes énekeket kiszedte és kiadta. Ennek bizonyítéka az, hogy ebben az előszóban a szerelmi énekeket védő megjegyzése s még egy másik részlet is a Rimay alább tárgyalandó előszavára emlékeztet.

¹² A *Solvirogram* ma még megfejtetlen.

Mi alapon dolgozott e kiadás előkészítésében Rimay, azt nézetünk szerint Dézsi Lajos teljesen megfejtette. Ugyanis Balassa összeírta szerelmi énekeit, köztök volt néhány vallásos dicsérete és istenes éneke is. Volt egy más énekes könyve is, melyben tiz zsoldárfordítása s más istenes éneke volt, ezekhez még többet akart írni kiadásuk előtt. Ezt írja a Radvánszky-codex másolója. Úgy látszik tehát, hogy ő maga szerelmi énekeit akarta előbb kiadni. E kéziratok Rimayra maradtak s ő «egybe szedegette s renddel helyhezette» az énekeket. Első részbe helyezte az istenes énekeket, ellátta őket deák argumentumokkal, úgy, a mint ezeket Balassa maga elkészítette a három első istenes énekéhez. A másodikba sorozta az «egyeledett állapotul való elvegyült énekít», azaz elegyes verseit. A harmadikba a «Júliáról szerzett énekít», szintén deák argumentumocskákkal, minöket Balassa is írt «kettei eleiben».

Balassának ez az eredeti kézírata, valamint Rimay összeállítása egyaránt elveszett. Az utóbbi a xvii. század második felében még megvolt s a kiadók kezén kallódott el. A ránk maradt Radvánszky-codex pedig még mindig a Balassa eredeti kézírata alapján készült másolat, melybe a másoló beleírta a Rimay énekeinek egy részét is és bizonyára oly valaki volt ez, a ki Rimay köréhez tartozott. Készült ez a másolat a Balassa-Rimay *Istenes Énekei*-nek első kiadása utáni időben, tehát 1633–36 közt.¹³

A Rimay sajtó alá rendezett kézírata tehát nincs meg, csak az előszó maradt ránk a Balassára írt költeménynyel s a Tolnai Balog János latin dicsőítő versének magyar fordításával, mely két utóbbi minden Balassa-kiadás előtt olvasható.

Ez az előszó két hosszabb latin mondat után magyarul van írva. Az első mondat szerint Balassának, Pannonia szülöttének, különböző fajú versei magyar nyelven minden mások verseit,

¹³ L. e minden más fejtegetés felett álló magyarázatot: Dézsi L. *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája.* 23–27. l. Mi itt csak kivonatban adjuk.

mik csak vannak, messze meghaladják, noha vetélytársait maga az irigység is segítette. A második mondatban azt mondja meg, hogy a Júlia-verseket az énekek közt legvégül helyezte, kinek szépsége, erkölce, lelki tehetségei annyira meghatották Balassát, hogy a legváltozatosabb módon kölcsönös szerelemre sürgeti őt, oly gazdag és elmés találékonysággal, hogy Catullus, Tibullus, Propertius, Petrarca, Scaliger, Weselius vagy maga Johannes Secundus kedvese sem nyerhette költőjétől a szerelemnek szebb csalogatásait, sem égőbb tűzét.

Ezután magyarul folytatja, hogy a xvi. század minden mesteriséget és tudományt előre vitt. Meghozta nálunk is az igaz vallást s a tudományok nemzeti nyelven való művelését. Elég erre Balassának általa összegyűjtött és rendbe szedett «tudós» (komoly) verseit olvasni. Mint a sas a többi madarak fölött, úgy emelkedik ki ő a magyar elmék közt. E verseiben a gyönyörködtetésen kívül a theologia és filozófia kezét fog, még pedig tulságosan. Ugyanis Rimay nézete szerint Balassa tudós is volt. Halála után számosan dicsőítették s idéz egy részt egy ily latin költeményből. Ámde ő most magyar énekeinek kiadása által akarja őt megismertetni. Ebben két ok vezet. Első az, a mit említettünk, hogy ő maga már 10–12 éves korában részt vett megítélésökben s Balassa szívesen vette megjegyzéseit,¹⁴ méltó tehát, hogy halála után is érdeklődjék irántok. Második oka az, mert boszantja, hogy mennyien vannak, kik eltulajdonítják s tartalmukat megrontják, miről Balassa már életében panaszkodott egy neki Poroszországból (Transperga) írt levelében, de kik e mellett mégsem áttallják őt rágalmazni.¹⁵

Kiemeli a vallásos énekek nyelvbéli jelességeit, melyeknek javításához csak méltatlan kezek nyúlhattak. Ezért ő megtisztogatta őket, hogy a tökéletes magyarságra ezek ajánló formát és példát nyújtsanak. Főlemlíti, hogy minő nagy bennök nyelv-

¹⁴ *L. e. mű* 12. l.

¹⁵ *U. itt.* 15. l.

vünk haladása ahhoz a nyelvhez képest, melyet 2–300 évvel előbb fő dolgokról írt munkákban olvasott s melyet ő megmutathatna pl. az egykori Mária királyné imádságos könyvecskéjéből. Védi ezután a költő szerelmes verseit. A ki ezeket kárhozná, kárhoznia kellene a minden más nyelven írottakat is; de ezzel ezeknek az irodalmaknak nagyobb, illetve fontosabb részét dobna el. Viszont ha a latin nyelven kívül a többi irodalmakat vesszük, ezekben is egy csomó költő éppen szerelmi énekekkel emelte nemzeti nyelvét, a mellett, hogy ugyanezek a tudományokat latinul műveltek. Így emelte Balassa is ilyen énekeivel nyelvünket addig nem ismert magaságra s ezért nem átalja neki köszönetet mondani.

Ő Balassa énekeit három csoportban állította össze. Első az istenes énekek csoportja, melyek elé latin argumentumot tesz, mert három elé Balassa maga is írt ilyet; második az «elvegyült» (vegyes) énekeké, melyek elé magyar argumentumot írt (ide kerültek volna a nem Júliáról szóló szerelmi énekek is); harmadik csoport a «Júliáról szerzett énekek», latin argumentumokkal, mert kettő elé Balassa is írt effélet.

E művet a magyar nemzetnek ajánlja, mely szerencséjével élni nem tud s Balassát sem becsülte meg. Végül következik az

16. JOHANNES SECUNDUS KÖLTEMÉNYEINEK
CZIMLAPJA.

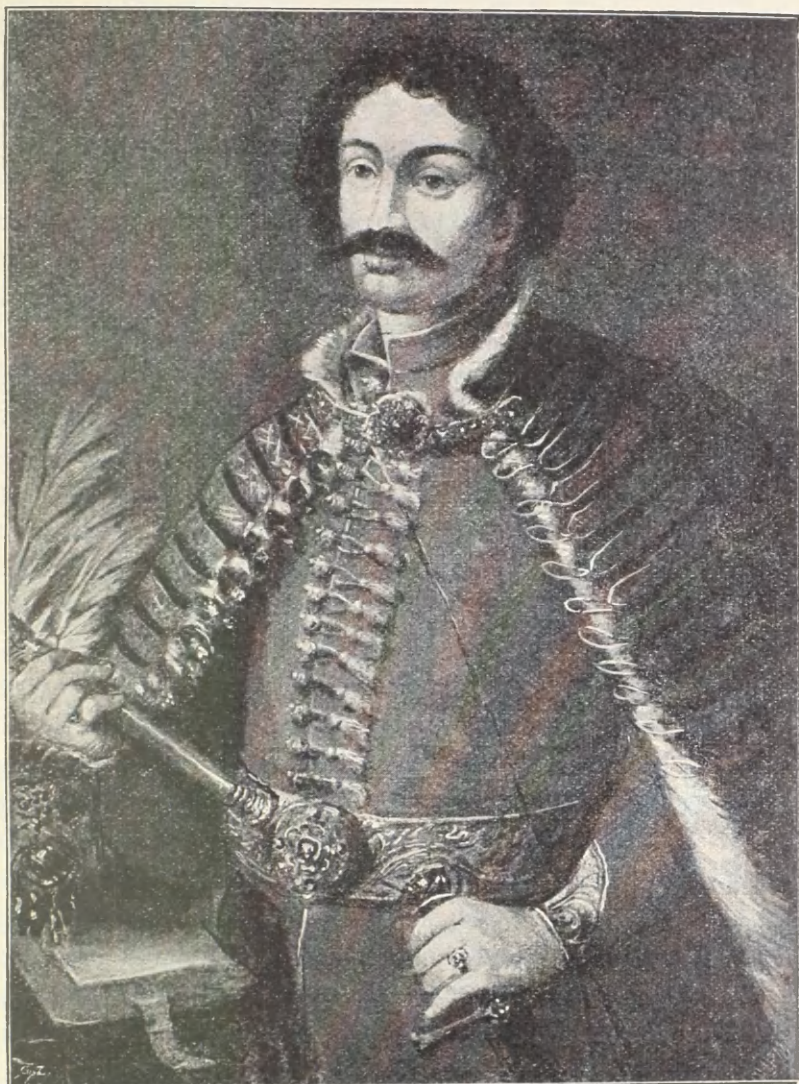
ő elogiuma a költőre s talán már itt idecsatolta Tolnai Balog János elogiumának tőle készült magyar fordítását is, mely a későbbi Balassa kiadásokból ismert, de ez a kézirat töredékes volta miatt biztosan meg nem állapítható.

Az így előkészített gyűjteményt «a klasszikus műveltségű» Fintai Darholcz Kristófnak ajánlta, kinek szintén egy latinból fordított művét ismerjük.¹⁶ Hozzá Rimay latin nyelven, az ő ismert keresett, czifra irányával egy hosszú ajánlólevelet írt, mely szintén csak töredékben maradt ránk.

A keresett nyelvezetű, talán nem is hibátlanul ránkmaradt és ezért sem könnyen érthető latin ajánlólevél gondolatmenete nagyon jellemző arra a viszonyra, melyben Rimay Balassához állt s különösen érdekes az ő egyéni jellemére, ragaszkodására és meggyőződésére. Jellemző továbbá arra a hivatásra, melyet az irodalom s ebben a szerelmi lírai költészet iránt táplált. Legkivált pedig újra rendkívüli súlyt helyez itt arra, hogy ez a költés menyire alkalmas a nemzeti nyelv művelésére és osztozik abban a középkori és éppen Dantei meggyőződésben, hogy ha a tudomány művelése talán czélszerűbb latin nyelven, de a költészet csak nemzeti nyelven művelhető. Erre több olasz példát, Dantet, Petrarcat stb. említ fel s példájokkal erősíti álláspontját és igazolja Balassát. Ezek mellett világos az ő hite és meggyőződése nemcsak a magyar nyelv művelhetőségében és ebben Balassa hasonlíthatatlan érdemeiben, a mit már az előszóban kiemelt, hanem nyelvünk magas tulajdonaiban is, a miért csak hálások lehetünk iránta, valamint hálások lehetünk azért az önértéért, melylyel az írói pályát nézi s melyen Balassát maga előtt ragyogni látja.

A főszméket egyébként ezekben adhatjuk. Dicsőíti Darholczot, hogy a két Balassáról szóló dicsőnekeket összegyűjtve, kiadta, miről fontosabb szoltunk. Ebben őt mindenki segíteni kész, saját magát pedig, ki a Balassáék emléke megőrzésében különben

¹⁶ *Novissima Tuba, azaz ítéletre serkentő utolsó trombita szó.* Kassa, 1639. Az eredetit latinul írta Tolnai János.

17. BALASSA BÁLINT.

is működni akart, ez különösen ösztönözte arra, hogy nevöket dicsőítse s örvend, hogy mint sokban, ebben is egyetértenek. Hiszen hányszor beszéltek együtt hazánk hanyatlásáról, hányszor hallgatta ő erről Darholcz előadását s hányszor állapították meg, hogy kedvező viszonyok közt a Balassák a haza díszét helyre bírták volna állítani. Vagy nem szentelték-e természeti és szerzett javaikat a hazának? Hadi erényekben pedig a hasonlókat messze meghaladták. Az annyszor megvédett Eger a legnagyobb virágzása idején főképp általok nyert dísz.

A Balassák dicsőítésében ő a más nézetűekkel, kik ítéletökben durvák s a hazával nem törődők, nem gondol; lelkiismerete megnyugtatja. Szerette őket életökben, szereti halálokból s dicsőítésökre belső kényszer hajtja. De ki volna, ki a haza ily oszlopainak ledőlését ne gyászolná, melyek visszaállítására e kornak nincs képessége és még a fennállók is ledőlőben vannak? Bár akkora lehetne fájdalma, mint akarná és kellene. Ez vigasztalna. A kik azonban a Balassák érdemeit ismerik, örökre meg lennének fosztva a vigasztól, hacsak a megfontolás nem jöne segítségökre.

Nem kétséges, hogy dicső haláluk nagy dísz hozna a hazára, ha a szerencse erényeikhez méltó volna, mert ez mindenben nagy erő. Itt mondja aztán azt, hogy ő lefordította a Darholcz által kiadott latin dicsőítőverseket a latinul nem értők számára és kiadta egy, Nádasdi Tamásnak ajánlott védő előbeszéddel együtt és ezt a keveset a rosszakarók ellen Darholcz védelme alá helyezi.

Azokban a tudós dolgokban, melyeket a nagyközönség lenéz, ő Balassa követője; mert honnan nem gyűjtött mézet ez a szorgalmas méh? Tudott latinul, olaszul, németül, lengyelül, csehül; nyelvünket ékesszólásra emelte s törökül úgy értett, hogy csodáltak. Ő a Balassa példája szerint szintén művelni akarja nyelvünket a régi írók mintájára. Ha Darholcz jóakarát megnyeri, a saját egyéb műveit is kiadja és ha követik őt azok a jók, a kikre gondol, akkor a tömeg lármáját, sőt igazságos ítéletét is könnyen megveti. Ő a két Balassa dicsőítését, a job-

bakat kicsinylőknek nézeteit megvetve, azért vállalta magára, hogy őket a háládatlan feledéstől megmentse, kiket magához méltónak ítélt maga az örök dicsőség. Ezt a feladatot teljesítette s teszi kötelességül Cicero is, midőn szónoklataiban dicsőítette a jókat s a gonoszok gyalázatos tetteit örökre megbélyegezte. Kötelessége tehát neki is, hogy mesterét dicsőítse, a ki őt írásra buzdította, a mit szívesen s a mint hiszi, helyesen cselekszik. Az ily érdem jutalma Macrobius szerint önmagában van. Nem érczet és borostyánt, ezeknél tartósabb, azaz írott emléket kivan ez s ennek emelésére őt természete egyenesen kényszeríti, hogy bárha Balassa «már halott, mégis úgy szeresse, mint a ki erre, a míg élt, őt annyiszor felhívta, úgy-hogy nemcsak emberi, hanem főleg emberieségi kötelesség ez s éppen ezért az ő feladata is». «Mert — mondja itt szokatlan melegséggel — nemcsak csodáltam ezt a férfit, mint mindenki, hanem főkép szerettem is. Mivel első volt, a ki engem, lelkesedőt, a dicsőségre törekvésben reménynyel biztatott, hogy az erény, mire ő törekedett, a szerencse segélye nélkül munkával és kitartással elérhető s elég boldog az, a ki léleknyugalommal és állhatatossággal legyőzvé a sors összes csapásait, sorsával és helyzetével megelégedett. Ez pedig engem akkor kiválóan emelt, midőn egyrésről nekem erre a vigaszra különös szükségem volt, másrésről pedig őt, az egyedül bujdosót, ezek gyakorlása támogatta és tartotta fenn.»

18. RIMAY NÉVALÁÍRÁSA.

Végül jön az a már szószerint idézett hely, hogy azok ellen, a ki elvakultan csak hibáit látják s nagyszámú erényei előtt szándékosan szemet hunynak, akár itt is föllépne, ha ezt *Apologijában* nem tette volna, hol megmutatta, hogy az érzékiségén¹⁷ és hirtelen haragon kívül alig volt hibája s a haragot is legyőzte volna balsorsa nélkül. . . .

¹⁷ Luxuria. Rimay fordítása szerint = paráznaság.

Itt mély sajnálatunkra megszakad a fogalmazvány; de töredékében is szép jele a kiváló tudós és lelkes tanítvány odaadásának, a ki e védőíratot egyszersmind saját szerelmi versei és egyéb munkái védelmére is írta. Minő emléke lett volna ez a kiadás irodalmunknak, mely egyszerre kritikai is kívánt lenni a maga megtisztított szövegével, melyben egy gondos tanítvány gyűjtötte össze a mester szétszórt költeményeit, még pedig az ő megbízásából! Minő becses volna csak maga a teljes Rimay-kézirat is! Sajnos, a mint a kiadók kezén átment, a kik kiválogattak belőle a nekik valókat vagy tetszőket, örökre elveszett s nekünk, mint annyi más esetben, csak a sóhajtvá szemlélt romokkal kell megelégednünk.

Látható, hogy Rimay e munkálatai nem egy időből valók. A halotti dicskölteményt 1598-ban vagy 1597-ben írta, az *Apológia* is 1600 előtti vagy éppen az 1600-ik évből való. Ezek egyszersmind azok, melyek Rimay munkái közül egyedül jelentek meg nyomtatásban addig, a míg élt.¹⁸ Az előszó és ajánlás a XVII. század első éveire teendő. De mindenik egyaránt mutatja, hogy a Balassák és kivált Bálint emléke mily drága volt a tanítványnak, az írónak, a tudósnek egyaránt. És tudva azt, hogy Rimay a Bálint legnagyobb hibái egyikének az érzékiséget tartotta, nem csoda, hogy későbbi művei közt egy megfélemlítő hosszú elmélkedéssel találkozunk *A parázناسágról* cím alatt.

Tág tere nyílik itt azoknak a hozzávetéseknek, hogy miért nem adta ki e műveket Rimay, mik voltak gátjai? Bizonyára több minden: költség hiánya, nyomda távolsága, a zavaros idők. Hiszen végre is saját műveit sem adta ki, pedig költeményeit, részben legalább, utóbb sajtó alá készítette. Azonban a szerelmi énekekre nézve elég biztosan állíthatjuk, hogy éppen oly kevésbé merte őket kiadni, mint utóbb a magáéit. Nem soroljuk fel itt

¹⁸ Ma már t. i. teljesen világos, hogy a Balassa és Rimay verseinek 1604-iki kiadása nem létezett. V. ö. R. Kiss Istvántól *Magyar Könyvszemle.* 1902. 125. l. L. még

u. o. 1905. 186–189. l. Radvánszky: *R. J. munkái.* Előszó. Dézsi Lajos: *Balassa és R. Istenes énekeinek bibliogr.-ja* 3–6. l. Szabó K.: *Régi M. Könyvtár.* 1. 391. l.

AZ ORSZAGOK-
BAN VALO SOC ROM,
LASOKNAC OKAIROL, ES AZOK,
BOL VALO MEG SZABADVLASNAC IO
modgiarol, mostan vyonnan irattatot, es soc bõlis
ambereknek irafokbol szereztetet hafza-
nos könyuetske.

MAGYARI ISTVAN SARVARI
Prædicátor által.

Psalmo LKXXI. vers: XIII.

*Vaiha az en nepem halgator volna engemet, es
az Israel az en utaimban iart volna, niluan
semmie tõttem volna az õ ellenségeket, es az
õ haborgatoi ellen, fel emeltem volna az en
kezemet.*

NIOMTATTATOT SARVARAT,
az Author költséguel.

MANLIVS IANOS ALTAL,
ANNO M. D. CII.

az egyébként jól ismert adatokat, melyek a szerelmi vagy ú. n. virágénekek kárhoztatásáról szólnak s úgy említik őket, mint a bujaság, általában a testiség terjesztőit; de bizonyos, hogy ez a vallásos közvélemény volt az, melylyel sem ő, sem a későbbi kiadók megküzdeni nem mertek. Hiszen jellemző, hogy egyetlen szerelmi ének sem jelent meg a xvi–xvii. században; sőt leírásuk is gátoltatott s bizonyára aránylag csak kevés az, a mi ránk maradt s maig előkerült. Vegyük ehhez, hogy a xvii. század elején, az oly erősen felébredt vallásos hit és meggyőződés idejében, a puritánkodás még nagyobb lett. Rimay méltán hihette, hogy velök nemcsak saját előmenetelének, hanem még vallásának is árthatna, midőn ily tudós hívő ilyesek kinyomatásával foglalkozik. E mellett műveinek szelleme, vallásos hitének, a Krisztus halála általi megváltatásnak, mint Isten előtt egyedül számot tevő érdemnek, állandó emlegetése s néhány más adat azt mutatja, hogy ő Magyar István híres művét, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, mely éppen abban az időben jelent meg, (1602) olvasta. Ez elgondolható egyébaránt akkor is, ha semmi adatunk nem volna is rá. Már most, ha ismerjük azt a szigort, melylyel Magyar, éppen egy evangélikus híres lelkész, elítéli a testiséget s hasonló bűnöket, elítéli a szerelmi énekeket s rámutat mindezek által kora romlottságára; természetesen fogjuk tartani, hogy Rimay jobb, sőt egészen jó irodalmi meggyőződés daczára, elriadt a Balassa szerelmi versei kiadásától és hogy a magáéit is kéziratban hagyta. Hiszen a protestántizmus éppen abban kereste a katholicizmus ellen a maga legerősebb fegyvereit, hogy a szentírásnak minden világiaság, minden testiség elleni tanai alapján mintegy vissza akarta állítani nemcsak a hitelvekben, hanem az egyházi és világi életben is az eredeti evangéliumi egyszerűséget, az életmódban a lehető legnagyobb tartózkodást, szigort és zordon erkölcsiséget. Már most, minő fegyvert adott volna az újra ébredt katholicizmus kezébe egy Balassa- és egy Rimay-fele virágének-gyűjtemény s még hozzá egy, a föntebbiekben jelzett igazoló bevezetés!

III.

Igy Rimay ifjúsága, mint látjuk, egy meglehetősen gazdag irodalmi munkássággal kezdődik s ezt jobban meg lehet állapítani, mint az ezidőbeli életadatainak jó részét.

Eletének 18–20-ik évében mindenesetre ő is, mint a kor ifjai, próbát tett a katonai pályán. Vonzotta erre a Balassák

20. BÁTHORY ZSIGMOND.

példája is, kiknek udvarában, mint említettük, hihetően hosszabban tartzkodott s láttuk, hogy jelen volt Esztergom ostrománál is. Valószínűen hosszabb ideig maradt ekkor a tábori életben. Így ismerkedett meg kora kiválóságaival s ekkép kapott ösztönt arra, hogy krónikát írjon. Mert ne feledjük, hogy az

eseményeknek és részben a borzalmaknak is nevezetes idejében élt.

IHa csak futó pillantást vetünk arra, hogy 1593–1604-ig minő történelmi jelenetek folytak le, nem fogunk csodálkozni, hogy egy gondolkozó és költői képességgel megáldott ifju, korának verses története megírására gondol, melyek annyi más történelmi művet és emlékiratot teremtettek.

Mindenekelőtt kiemelendők 1593 őszén a törökkel folytatott hadjárat fényes jelenetei, még pedig éppen az ő megyéjében, Nógrádban. Ez a váratlan siker, kivált az erős Fülek és Szécsen megvétele úgy föllelkesítette, hogy erre külön éneket szerzett Isten hatalmáról, melyben éppen azt fejezi ki, hogy mily váratlan volt ez a fordulat s ezt csak Isten okozhatta. És mert az Isten pártfogása bizonyos, menjünk bátran a harciba, mond Rimay, «jöjjön meg vitézi régi magyar kedvünk», íme az Isten kegyelmét ajánlja. Ezt azonban nyomon követték az 1594-ik év csalódásai, az Erdélyben történt nagy küzdelmek a fejedelem, Báthory Zsigmond és a török párt főemberei közt, melyek az utóbbiak vérpadra hurcolásával végződtek. Majd 1595-ben még nagyobb szabású események történtek: Mansfeld, Nádasdi, Pálffy, Zrinyi György hőstettei, Báthory Zsigmond győzelmei a törökön.

Ezek újra föllelkesítették benne a hazafit és költőt. Ekkor egy pillanatra mindenkinek tekintete Erdély felé fordult. Magyarország egyesülése és főlsszabadulhatásának reménysége töltötte el a kebleket. Mindenki csodával határos megdöbbenéssel tekintett az ifjú fejedelemre, ki oly erélylyel és kegyetlenséggel bírja érvénye juttatni nem annyira saját, mint inkább a politikai cselszövények által beleoltott vagy ráerőszakolt akaratát. Az bizonyos, hogy az ott történteket a tulajdonképi Magyarország a cél érdekében helyeselte. Rimay is föllelkesülvén Báthory hadba szállásán, Kátay György által egy éneket küldött be «kevés napokkal azelőtt néki, hogy Havasalföldéből Szinán vezér basát 1595 esztendőben kikergette». A Balassa-strófában írt ének szintén

nem hadi dal, hanem isteni dicséret. Benne Báthory személyében szól, a ki kéri Isten segítségét, mert tudja, hogy nem kard, hanem az ő karja győzi le az ellenséget, mint egyébaránt annak a kornak minden költője és írója is mondja.

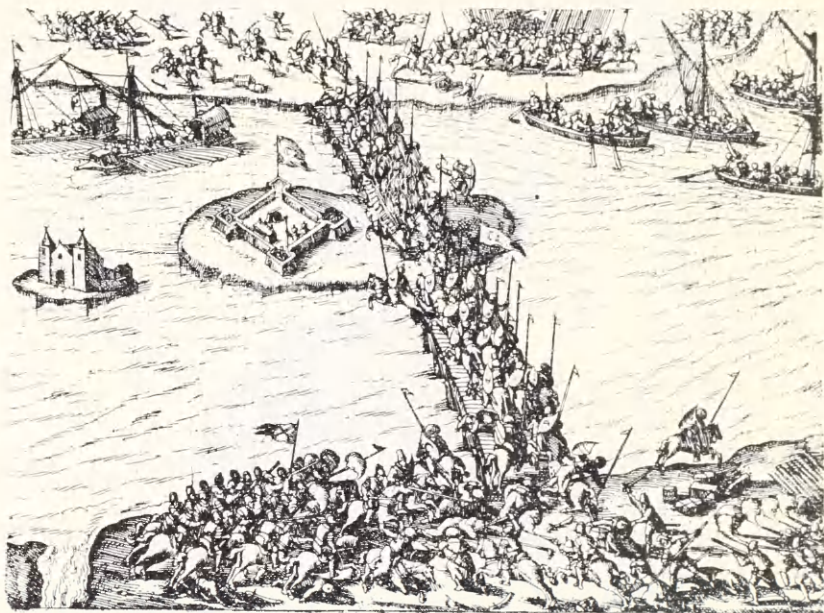
21. SZINÁN BASA.

Azonban irt ugyane tájt s talán éppen az 1595-iki események hatása alatt, hadi dalt is *Egy katona éneke* címmel. Ebben is ugyanez az alapgondolat, hogy t. i. a katonák hadnagya az Istennek a jobb karja. Csak az istenfélő lehet bátor, de ez aztán félelmetlen s győzni is fog, sebbel nem törődve. A ki most a hadi életet nem szereti, az Istent és saját jó nevét egyaránt utálja.

Íme saját szavai szerint is ez ének tartalma mutatja, hogy hadakban forgott. Ámde reménysegei újra cserben hagyják. Az 1596-ik

5*

év újra több veszteségről s kivált a gyászos kudarczú mezőkeresztesi csatáról emlékezetes. Talán ebből az időből való *Ez világ, mint egy kert* kezdetű költeménye, melyben arról panaszkodik, hogy «mindenütt való hely rakva sok veszélyvel, nyugta nincs embernek». Rajzolja röviden a háborút, nagy seregek összecsapását, a tábori élet változatos helyzeteit, a vitézek

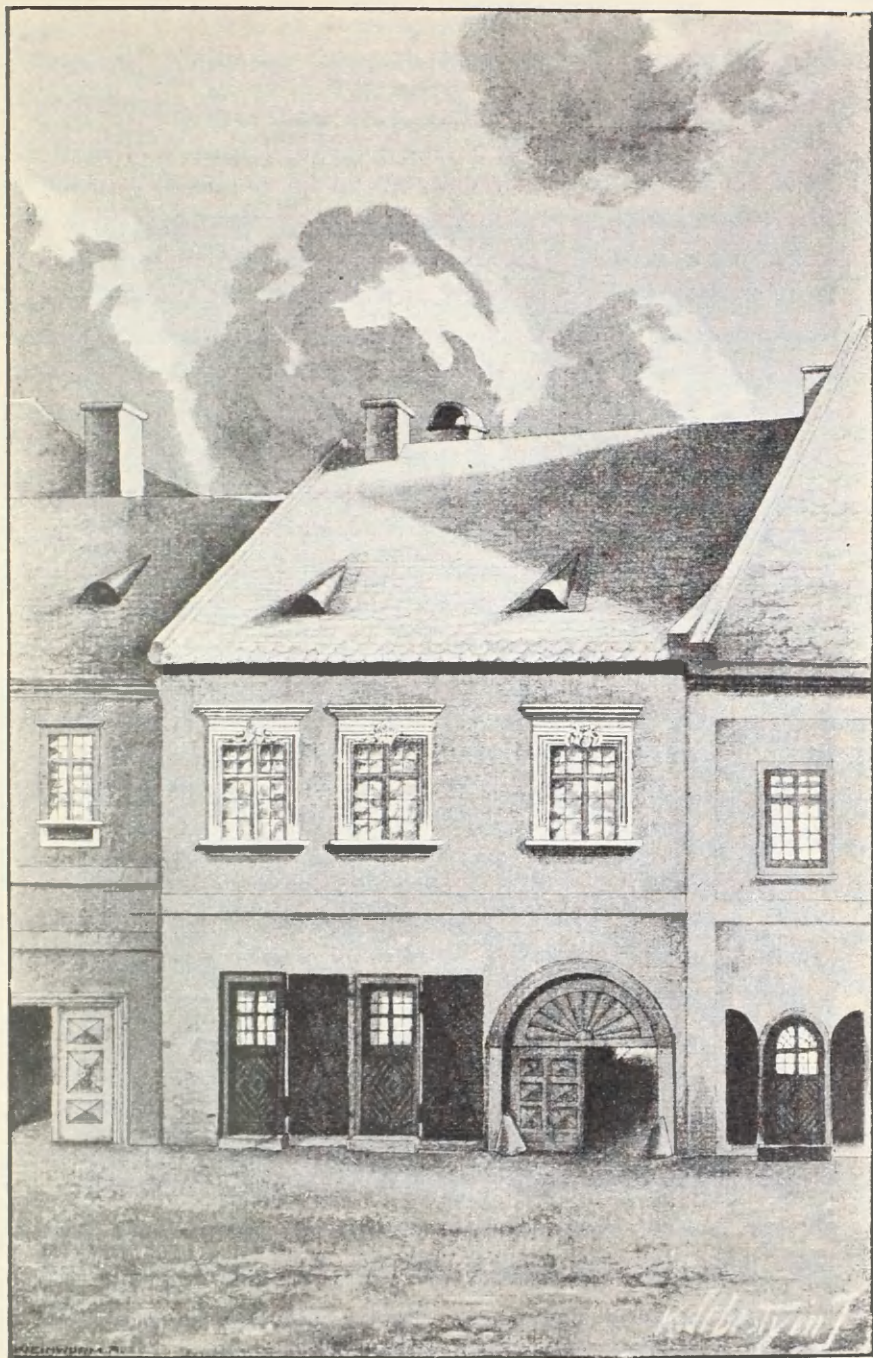
22. SZINÁN BASÁNAK FUTÁSA.

bátorságát, vigadozását, csatában elestét, a háború miatti ingadozó életet; de eközben, mint Cato tanítványa, azt tanácsolja, hogy éppen ezért bölcsen kell élni.

Tudjuk, hogy Zsigmond fejedelem 1597-ben lemondott s hosszabb zavargások után 1599-ben Báthory András lett erdélyi fejedelem. Ennek uralkodása alatt márczius 29-étől október 25-ikéig Rimay Kolozsvárt tartózkodott s úgy látszik, a fejedelem mellett akart szerencsét próbálni a már ekkor tanultsága és bölcs mérséklete miatt ismert és becsült férfit. Elbeszél ebből az időből

BÁTHORY ZSIGMOND.

23. A KOLOZSVÁRI BÁTHORY-FÉLE HÁZ HOMLOKZATA AZ ÚJRAÉPÍTÉS ELŐTT.

Bosnyák Tamás, a későbbi füleki kapitány, egy kedves jelenetet. Ő ekkor tanuló volt Kolozsvárt, Kakas István rokona házában lakott, a mai Mátyástér keleti oldalán, az ismert ú. n. Báthory-házban, melynek helyén ma már más épület áll. Bosnyák ekkor Rimayhoz dicsőítő gyermeki verseket írt. Ezekért egy estve a Kakas-ház előtt Rimay hozzálépett s verseit megdicsérte. Ezóta köztük nyájas viszony keletkezett, melyet azonban a viszonyok megszakítottak. Bosnyák onnan Német-, majd Olaszországba ment, hét évet volt távol. Midőn azonban 1608 elején hazatérve megtudta, hogy Rimay Komáromban van a zsitvatoroki béke miatt, szép latin levélben üdvözli s írja, hogy erdélyi ügyei miatt föl is keresné, de tudja, hogy Konstantinápolyba készül. Erre Rimay csak 1609-ben felelhetett Budáról, írván, hogy egy perczig sem felejtette el sem a kolozsvári találkozást, sem a hozzá írt verseket.¹ Ez az így keletkezett jó viszony a két férfiú közt mindvégig megmaradt.

András fejedelemsége 1599. október 31-én történt meggyilkoltatásával véget ért s Rimay már előbb otthagya Erdélyt. Most Mihály vajda jött, majd ennek kudarczai után többféle változás és a hírhedt Basta-féle kísérlet Erdély és Magyarország egyesítésére.

Ez idő alatt Rimay, minthogy Nógrádmegye Fülek visszavétele után meglehetősen nyugalmat élvezett, Alsó-Sztrégován tartózkodott és szakított a katonai élettel. Láttá ugyan ő, hogy az előhaladásnak, közepes sorsból kiemelkedésnek ez a legjobb útja, de világosan nem érzett hozzá hivatást. Ezt lehet érteni 1602. október 1-sei fontos leveléből Thurzó Györgyhöz, ki ebben az időben a Dunán-inneni részek főkapitánya volt. A Rimay levele tulajdonképpen Nagy Egyed füleki kapitány érdekében van írva, kit igen dicsér s megtartani kívánja ellenségei áskálódásai daczára. Menti a gáncsok ellen s kiemeli szerényebb származását. Egy helyt hangsúlyozván, hogy mindebben neki semmi személyes

¹ *Allamiratai.* 164. l. A levél kelte 1608. jún. 18. Győr. — Rimay válaszát

1609. jún. 10. (Budáról) l. u. 51. és 186. l. (Amaz a fogalmazvány.)

érdeke, így szól: «Én Kegyelmes uram, ez világi külső tekintetes állapotokra való vágyódásomban az időnek folyásához képest, úgy megbirtam az értelem által az elmémet, hogy szin-

24. BÁTHORY ANDRÁS ERDÉLYI FEJEDELEM.

tén úgy annyira nem kívánhatok sem hadnagyságot, sem kapitányságot, ha kínálnának vele is, a mely igen kívánják kinálatlan is azok, a kik igen nem tudják, mit kívánjanak, s a mint bizo-

nyosan tudom, hogy énhozzám efféle hivatal talám nem illenék és erőm sem volna hozzá, úgy bizonyos ítéletet tudhatok bizony mondanom egyebek felől is, csak kezdjék viselni, ilhetik-e az a tiszt hozzájuk?»²

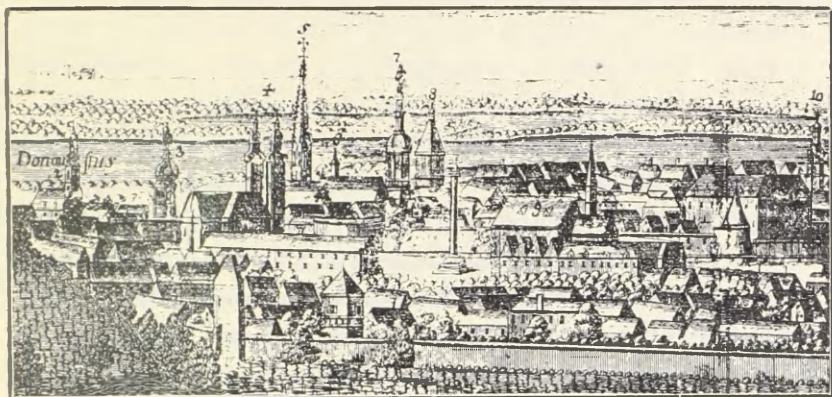
Ebben a levélben a már-már 30 éves férfiú nyilatkozik, a ki józanul itéli meg sorsát, képességeit s a kit már most abban a szerepében, a közbenjáróéban látunk, mely neki mindvégig legkedvesebb, a ki továbbá valami csendes nyugalomra vágyik, még pedig éppen Alsó-Sztrégován.

Azonban egyelőre hiában. Ismerjük ugyanis egy fontos levelét 1603. július 24-ikéről Naprághy Demeter erdélyi püspökhöz, ki ekkor Pozsonyban tartózkodott, mint az ottani egyház feje és királyi tanácsos, ki erdélyi püspökségét ekkor nem is gyakorolhatta volna. E levelében szerencsétlenségéről beszél, meg arról, hogy Epiktetos neki is a mestere, mint Naprághynak s az ő példájában leli vigasztalását, meg abban, hogy Isten a jó tanító példáját követi, a ki több munkát kíván azoktól, kiknek tehetségében jobban bízik. Egy hosszabb latin versidézetben újra arról beszél, hogy századának legnagyobb bűne az erény elnyomása, de ez mint a pálma, saját terhe alatt nő. Azonban minden bűja közt most terhesebb neki Madách Péter eljárása, a ki, mert ő jogát keresi, «nemcsak rútul alázza, s kigyó fulánkjához hasonló nyelvvel gyalázza igazsága és érdeme ellen», hanem még hozzá méri is magát minden üresfejtése és tudatlansága mellett.

Megtudjuk ebből, hogy ő nem találta meg tehát a közeletben a keresett és érdemlett elismerést. Keserőségek érték, de őt a filozófia megvigasztalta. Megtudjuk azt is, hogy Madách Péter nagybátyjával osztozó pert folytatott, meg azt, hogy bátyja és ennek környezete lenézte őt tudományos foglalkozásáért, a filozófusok túlságos tanulmányaért. Ámde ő Cicero intése szerint megnyugszik, ki azt mondja, hogy «nincs jobb, mint a helyes cselekvés öntudata s a szabadsággal megelégedve megvetni az emberi

² *Munkái.* 372. 1.

dolgokat». A továbbiakban még jobban részletezven a közte és bátyja közti különbséget, végre rátér arra, hogy kenyere sem lesz Madách Péter miatt, míg perét meg nem nyeri Naprághyék segélyével. Most azt kéri, hogy Naprághy eszközölje ki, hogy Hölgye Gáspár adja neki az alsósztrégovai és kislaludi dézmát a szokott áron, melyet eddig mindig bátyja vett meg, de most a császárra hivatkozva másnak tartják. Ugyanekkor kívánja Naprághynak, hogy sok szerencsétlensége után legyen boldog s erről egy éneket küld neki, melyben ezt a tárgyat dolgozta fel.³

25. POZSONY BELSŐ VÁROSA.

Megkapta-e az említett dézmát? — nem tudjuk. Madách Péterrel azonban 1604 június 11-ikén «atyafiképpen» megosztottak, a ki egy nemes udvarhelyet és öt jobbágyhelyet kivéve, mely külön az ő számára tett adomány volt, mindent osztály alá bocsátván, Rimay egyenlő arányban a következőket kapta: Alsó-Sztrégován négy egész-, három félhelyes jobbágyot és két egészhelyes puszta jobbágytelket, Kislaludon két egészhelyes jobbágyot s két egészhelyes puszta telket. Közös maradt az alsósztrégovai vámos felfogadása s a vámjövedelem megosztása, végre a kislaludi malom jövedelme, de mindez csak akkor, ha

³ Talán a *Hatalnaskodók ellen* című zsoltár átdolgozása ez. *Munkái*. 180. l. *Allamiratai* 97—99. l.

Rimay a vételár felét (25 forint) lefizette; közös maradt a kovácsii birtokrész is, a míg «meg nem épül» vagy véglegesen meg nem osztottnak rajta. Ha már most tudjuk azt, hogy Nógrádban egy egész jobbágytelek és rész állt egy hold (1200 □-öl) belsőségből s a külsőség 20—26 holdból a szerint, hogy 1—4 rendű volt, akkor ebből hozzávethetünk, hogy a Madáchoktól anyai révén Rimay mintegy 190 kis hold területet, 8 belső egész és 3 féltelket kapott, a mi akkoriban nagyon is szerény vagyon volt. Ehhez járult az, a mi apja után maradhatott rája.⁴

IV.

Mialatt ezekben az években változó szerencsével folyt a török háború, de a felszabadulás reményének vége lett s mialatt Erdélyben 1600—1604 közt az ismert borzalmak évei, a Basta uralma folyt: Rimay kevés kivétellel mind otthon tartózkodott. Csak megyéje dolgaiban vett részt s lemondani látszott róla, hogy a nyilvános életbe dobja magát, miután a hadi élettel szakított s egyéb tervei nem sikerültek.

Eközben azonban nagy változás állott elő az emberek gondolkodásában. A mennyire óhajtották t. i. a magyarországiak azelőtt Erdély visszacsatolását s a török kiverését, most, midőn az ellenreformáció diadalait kezdte aratni és a kényuralom hatalmi terjeszkedéseket tett; Erdély különállása s a török-szövetség mint a menedék egyetlen módja kezdte az emberek meggyőződését elfoglalni. Legkivált Észak-Magyarország protésztaiai az eddig kivívott vallási előnyöknek legalább részben való megmentésében az Erdélyre támaszkodást találták az egyetlen mentő eszköznek.

⁴ *Allamiratai.* 203—207. l. Megtudjuk ezt az osztályt abból, hogy 1616-ban Madách Péter fia, Gáspár, Forgách Zsigmond országbíró és a felső megyék főkapitánya útján ez osztályról hiteles másolatot kért.

Forgách 1616. szeptember 14-iki rendeletére ezt Nógrádmegye 1617. január 10-én hiteles másolatban kiadta és megküldte Forgáchnak.

Ezen az érzelem-változáson Rimay is átment. Az 1604-iki vallási erőszakok és alkotmány sértések mellett az emberek elméjének ez a felfogása adja magyarázatát a Bocskay majdnem tüneményesen gyors sikerének 1604 őszén s a következő év tavaszán; úgy hogy Bocskay az 1605. április közepén tartott szerencsi gyűlésre már huszonnégy vármegyét hívhatott meg a tulajdonképeni Magyarországból.

Azonban Rimay nyugodt és megfontoló természete mellett elgondolható, hogy ez a nézetváltozás és a törvényes magyar királytól való elválás nála nem ment könnyen. Megállapítható egy újabban kezünkhöz jutott leveléből, hogy egész 1604 folyamán megyéjével együtt még nem csatlakozott Bocskayhoz.

E levél szerint ugyanis, melyet 1604. december 16-ikán írt Thurzó Györgynek, Nógrádmegye rendivel együtt ennek házánál Esztergáron éppen köztanácskozás volt, melynek célja nem lehetett más, mint az, hogy mit tegyen a megye Bocskay támadásával szemben, kinek hadai már a megye területén portyáztak. Innen küldte tudósítását Rimay arról, hogy Kolonits miként járt Bastának való segélyvivése közben, de ezt csak éppen említve, ráter arra, hogy az alföldi had (Bocskay hada) török és tatár segítséggel Rimaszombatba érkezett. Onnan a katonák portyázásokat tesznek Gálcs és Tamási felé, de a föld népét nem bántják s nyugalomra intik. Tudatja továbbá, hogy a császár pénzküldeménye, 250, mások szerint 200 ezer forint, a Basta számára négy nappal azelőtt (december 12.) Fülekre érkezett. Onnan nem merték a Szepességbe vinni Rimaszombat felé, hanem Besztercebánya felé indították, mert arra bátorságosabb az út. Azonban a 15-ikén elindított szekereket Bocskay katonái Vidafalvánál meglepték, a kísérő katonaságot Galsáig üzték s a pénzt elvitték. Ha dolguk így megy, tartani lehet, hogy az egész felföld a végekkel együtt kezökbe kerül. Mennyire nem volt még sem ő, sem az esztergári gyűlés Bocskay-párti, mutatja ez a megjegyzése: «mi ehez képest itt elég gondolatban (gondban), félelemben és reménységben tartjuk életünköt, Istenre

bizván magunkot». ¹ Tehát nem is akartak még ekkor Bocskay-hoz csatlakozni.

Azonban a szerencsi gyűlésre már Rimay is megjelent s ekkor nemcsak Bocskay híve lett, hanem Zierotin ajánlatára, kit erre hihetően Rimay maga kért meg, Bocskay maga mellé vette. Világos ez Thurzó Györgynek 1605. június 12-ikén írt leveléből, a hol ezt írja Kassáról: «Két hónapja még nincs, hogy én ő felsége mellé jöttem...» Büszke rá, hogy máris nagyobb befolyáshoz jutott. «Ő felsége — mond — beljebb vén (vön) magához és a belső főkomornyikságot (cubicularius intimus) nekem adá.» Ebből egyszersmind megtudjuk Bocskay melletti bizalmi állásának valódi természetét.²

Ezóta, mint a fejedelem bizalmasa, mindenben a béke előmozdításán működött s szolgálatai a háttérben valóban jelentékenyek voltak, mert Bocskay hallgatott rá. Ekkép segítségére volt 1605. július 1-seje óta Forgách Zsigmondnak és Pográni Benedeknek, azután Thurzó Györgynek és társainak. Ez utóbbiak a béke ügyében július 3-ikától időztek Kassán.

A velök folytatott béketárgyalásokon Rimay volt az ajtónálló s a fejedelem ismételve őt küldte Thurzóért izennel, midőn vele tárgyalni akart. Thurzó egyébként csak július 9-ikéig időzött Kassán, Forgáchék 17-ikéig, a mely napon Illésházy is Kassára érkezett.³ Rimay befolyásának bizonyítéka, hogy Thurzó György a saját birtokainak kimélése érdekében neki is írt közbenjárás végett. Bocskay ki is adta erről a rendeletet, hivatkozva Thurzónak a haza és vallásszabadság érdekében az 1604-iki országgyűlésen tett szolgálataira. A fejedelem meghagyásából írt is Rimay azonnal Rhédei Ferencznek és Dengeleghi Mihálynak e tárgyban. Természetesen Bocskay azt óhajtotta, hogy Thurzót

¹ L. egészen a *Függelékben*. Bécs. Kriegs-Arch. Schriften-Abth. Wiener H. K. R. Akten, fasc. 100. Egy levél. Hátlapján Rottal neve olvasható e jelzéssel: den 28. Decembris. 604. NB. a levél fordítás és nem Rimay írása. Oly fontosnak tartották,

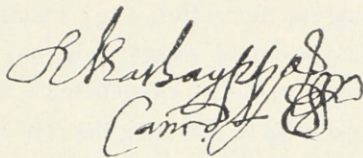
hogy ugyanott megvan német fordítása is. A fontos levélre Veress Endre úr hívta fel figyelmemet.

² *Allamiratai*. 136—138. l.

³ *Századok*. 1867. 325., 327—28. l.

maga részére nyerve s világos, hogy Rimay említett június 12-iki levele egyszersmind a fejedelem izenete gyanánt hangzott, azonban sikertelen maradt.⁴

Mint a fejedelem belső embere, elkíserte őt erdélyi útjára is. Kassáról 1605. július 26-án indultak meg a Kolozsvárra augusztus 10-ikére összehívott országgyűlésre. Augusztus 22-én érkeztek Kolozsvárra, hová délután három órakor nagy díszszel vonultak be. Azonban a fejedelem a székely és szász követek kérésére már 28-án Medgyesre indult s az országgyűlést oda tette át. Szeptember 14-én nyílt meg nagy fényvel Medgyesen az országgyűlés, még aznap fejedelemnek választották Bocskayt és föl is eskették. Szeptember 18-án azonban már visszaindult, 25-én újra Kolozsvárt szállt meg s innen Bátor felé került, hol részt vett ecsedi Báthory István kir. kúriai bíró temetésén (meghalt július 27-én) s aztán Kassára tért vissza.⁵

26. KÁTAY MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

Rimay ugyan nyíltan nem szerepelt az erdélyi dolgokban, de világos, hogy Bocskay Magyarországra küldött legbizalmasabb leveleinek legalább egy részét vele íratta. Bizonyítékai ennek Bocskay 1605. június 28, július 10, október 24-iki, Illésházyhoz intézett levelei, melyekben a jeles férfit, miután ez több levelében hű szolgálatait neki följánlotta s júliusban már tárgyaltak is Kassán, magához hívta, ügyéhez kapcsolta, lebeszélte a Bécsbe meneteltől s tudjuk, hogy még előbb Krakóba Kátay Mihályt követül is elküldte hozzá. E levelekben a bizalmas közlések egész sora van, de nem érintik közelebbről Rimay életét, csak úgy jellemzők, mint a bizalom jelei. Így Rimayval íratta meg a fejedelem, hogy békülni kész, de a prágai udvartól, melynek ígéreteiben a nemzet annyit csalódott, biztosítékot kíván. Rimay kezeírása az is, hol Bocskay felajánlja a királynak a törökkel is a bekekötést,

⁴ *Allamiratai.* 136–38. l.

⁵ Bethlen F. *Historia* VI. 316. s. köv. lapok.

mert ez most egészen tőle függ. Éppen ezért, mielőtt a nagyvezérrel találkoznék, Illésházyval óhajtott előbb tárgyalni. «De minekelőtte az a beszélgetés lenne, — írja Bocskay október 24-én — értvén Homonnay urammal egymást kegyelmetek, adja értésére odafel, a kiknek illik, hogy én keresztyén ember vagyok s keresztyénnek akarnám ezután is a keresztyén országokkal mind magamat, mind peniglen nemzetemet esmertetnem. Lássá azért ő felségek, mint akarnak velem az ő javokra s hasznokra s megmaradásokra is a török nemzet előtt szolgálatni, s mi jóval is akar ő felségek a magyar nemzetnek s nekem is lenni. Mert e bizony dolog, a mint e mostani főkövetétől is nekem üzente a vezér, hogyha én akarom és ha közönségesen a magyar nemzetnek vagy a magyar urak tanácsának is úgy tetszik hasznosbna, avagy hogyha abban függ a magyar nemzetnek megmaradása s előmenetele: kész leszen a német nemzettel való békességre. De hogyha én nem akarom s nem akarja velem egyetemben a magyar tanács is, hát ő nem békéllik. Sőt, hogy kegyelmetek értse, ugyan tanácsol is engemet a vezér, hogy ne legyen meg még a németekkel való békéllésünk.»⁶

E levelezés, mely Bocskay egész gondolkozását teljes hűséggel tárja elénk, Rimay kezeirása, de nem egyszersmind fogalmazása. Világosan a fejedelem tollba mondta, mert egyszerűsége és határozottsága nem vall Rimay dagályos és czikornyás irányának szélességére és bőbeszédűségére.

Rövid időn, 1605 vége felé, Rimay már a fejedelem tanácsosa (consiliarius) és kincstartója (thesaurarius), de egyszersmind, a mint leveleinek czimzése mutatja, belső titoknoka is (secretarius intimus) lett.

Ebben a szerepében állandóan egy elég tekintélyes levelezés tárgya, melyben igen előkelő felsőmagyarországi urak és úrnők kérték pártfogását a fejedelemnél. Ezek Horváth Gáspár, Homonnay Drugeth Bálint, a fejedelem generalisa, a ki őt régi

⁶ Kiadva e három level *Történelmi Tár.* 1878. 644—48. l.

kedves barátjának címezi és nevezi, Perényi Zsófia (Kolonitsné), Thurzó György, a ki a kassai ülésre nem mehetvén el, maga helyett Keczer Andrást ajánlja Rimay kegyeibe, aztán Thurzó Miklós, a ki jó néven veszi, hogy bizonyos dézma érdekében kedvében járt és Bosnyák Tamás, ki egy donatióban kéri közbenjárását, hogy úgy kapja meg, mint Rimay megfogalmazta.⁷

27. BOCSKAI HAJDÚT 1605-BEN.

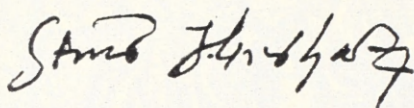
Mindebből az látszik, hogy Rimay főképp felsőmagyarországi összeköttetései érdekében járt el Bocskaynál. Másfelől azonban kiviláglik az is, hogy ő Thurzóval, a ki mindvégig királypárti maradt és Illésházyval, meg másokkal, a fejedelem környezetében ahhoz a békepárthoz tartozott, mely az okvetetlen törésig harcolni akarókat ellensúlyozta és le is győzte. Ebben minden egyeben kívül különösen két ok vezette ezt a pártot. Ezek

7 E levelek kelte: Horváth Gáspáré 1605. decz. 31., Krakóból. — Homonnayé 1605. elejéről Barkóból (Zemplénm.). Ugyancsak az ő másik levele 1606. január 5. Ungvárról. — Perényi Zsófiáé 1606. febr. 12. Léváról. — Thurzó Miklósé

1606. július 6. Bajmóczirol. — Bosnyák Tamásé 1606. nov. 6. Fülekről, kívül egyebaránt élete végéig baráti viszonyban állt. L. ezeket *Allamiratai*. 139–147., 149., 151. l. Bizonyára e leveleknek csak kis része maradt ránk.

egyike Bocskay hajduinak szertelen pusztításai a felföldön s azon túl is, melyek által a fejedelem nyomást kívánt gyakorolni; mert tudta, hogy a mely pillanatban gyengébbnek mutatkozik, összes eddigi sikereinek vége. Másik az, hogy csak egy gyors és sikeres békétől várhatták a haza nyugalma s ezért egyszerre akartak békét a török és a magyar király közt is.

De különösen Illésházy volt mindenben Rimay vezetője, a kit 1606. december 31-én a kor hízelgő nyelvén Josuének nevez, de szemmeláthatóan neki ez meggyőződése is volt. Többre tartotta, mint Bocskayt és főképen mélyebbre látónak, ki a közérdeket inkább megérti, talán önzetlenebb is, mintha bizony Bocskay nélkül vala juthattak volna hasonló helyzetbe.

28. ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÉVALÍRÁSA.

Rimay egyébként hihetőleg Bocskay mellett ismerkedett meg Illésházyval s minden esetre itt léptek közelebbi érintkezésbe.

Illésházy, mint láttuk, először 1605. július 17-én ment a fejedelem sürgetésére Kassára, tehát éppen azon értekezletek végén, melyekben Bocskay Thurzó Györgynek, Forgách Zsigmondnak és Pográni Benedeknek először adta át írásban békefeltételeit, melyeket ezek szintén írásban közöltek Mátyás főherczeggel.

E békepontok szövegezésében, melyek mindvégig a tárgyalásokban alapul szolgáltak, Illésházy is részt vett, sőt éppen tőle származik az a tanács, hogy a viszonyok kedvező alakulását és Bocskaynak a töröknél levő befolyását föl kell használnia, hogy egyidejűleg a német császár s a török közt is békét eszközöljön ki.

Illésházy ez alkalommal július 26-ig, a fejedelem Erdélybe indulásáig maradt Kassán. Bocskay ekkor Illésházynek nemcsak az udvar által elkobzott birtokait adta vissza, hanem kincstartójává s a Dunántúl főkapitányává tette.

Ez volt az első alkalom, midőn egyrészt Bocskay belátta, hogy Illésházy az a férfiú, a ki a prágai udvarral és Mátyás

STEPHANVS BOCHKAY DE KIS
MARIA, PRINCEPS TRANSSEYLV-
NIAE, PARTIVM REGNI HUNGARIAE DOMI-
NVS, ET SICVLORVM COMES • ANNO MDC V.

Desumpta inscriptio ex alicuius argenteis ab ipso eius

BOCSKAY ISTVÁN.

főherczeggel való tárgyalásokra s a békekötés közvetítésére legalkalmasabb; másrésről Illésházy egy teljesen megbízható, szelid, jóakarató, hazaszerető embert ismert meg Rimayban, kinek egyetlen valódi dicsvágya volt a fejedelem mellett szolgálni hazája érdekeit és mert ezeket legjobban biztosítva egy, a királylyal kötött jó békében találta, tehát Illésházy utasítására mindent elkövetett, hogy a fejedelmet túlhevés környezetével szemben a kettős békére hangolja.

Béke a lehetőség határai közt: ez volt az az elv, mely e két férfit, Illésházyt mint főnököt, mint mestert és Rimayt mint tanítványt egy magasabb érdeken egyesítette. És ebben a szerény, derék férfinak, mint a fejedelem bizalmasának, módjában volt oly szolgálatokat tenni, melyekre utóbb joggal hivatkozott s melyeket Illésházy is elismert.

29. ILLESHAZY PECSETJE.

Midőn Bocskay 1605. október elején Erdélyből Kassára visszatért, a mire a bécsi alkudozások miatt Illésházy majdnem türelmetlenül sürgette, Illésházy a fejedelemnél újra megjelent s neki tulajdonítható az, hogy a fejedelem, midőn Pest alá indult, hogy Lolla Mohamed nagyvezérrel találkozzék, október 23-ikáról kihirdette azt a tábori gyűlést, melyből utóbb a nevezetes korponai országgyűlés lett. Rimay természetesen elkísérte a fejedelmet Pest alá is, vele ment Illésházy és a fejedelem fővezére, Homonnay Drugeth Bálint is. Tanuja volt a november 11-iki (1605) Pest melletti fényes találkozásnak és ünnepi jeleneteinek. Együtt indult el november 12-én Rákosról a fejedelemmel s érkezett meg 17-ikén Korponára, hol a nagy súlyú gyűlés november 23-ikától december 3-ikáig tartott.

Minderről Rimayt illetőleg csak annyit tudunk, hogy folyton a békepárthoz tartozott s e törekvéseiben Illésházyt támogatta, de neve a tárgyalások során nem fordul elő. A gyűlés lezajlása

után, 1606. január 7-én Illésházy Bécsbe érkezett a béke feltételeivel. A fejedelem és vele Rimay Kassára tért vissza.

A bécsi tárgyalások február 9-ikéig tartottak, midőn Illésházy a különben elfogadhatatlan választ elküldte a fejedelemnek, ki most Kassán újabb országgyűlést tartott április 25-ikétől május 15-ikéig. Ezen a gyűlésen újra érintkezett Rimay Illésházyval, ki ez alkalommal, mint 1607. január 2-ikán írja, hat hetet töltött Kassán.

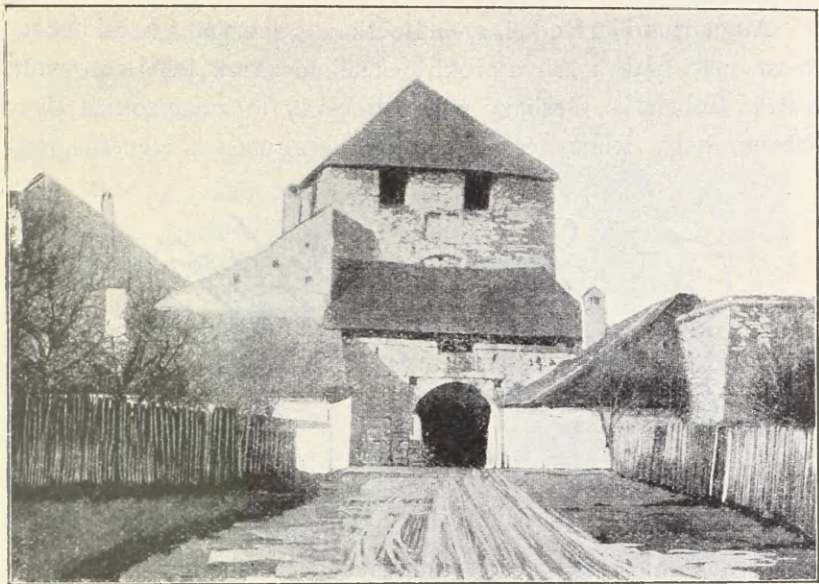
Május közepén indult el Kassáról, még pedig most már teljességgel Illésházy az újabb bécsi tárgyalásokra. Június 4-ikén érkezett Bécsbe, 6-ikán kezdtek tárgyalni s 23-án állapodtak meg a bécsi békében.

Ezekre az alkudozásokra esik, hogy Rimay, mint a fejedelem bizalmasa, már pár nap múlva, május 2-ik felében, Illésházyhoz járt. Így lehet az, hogy Illésházyhoz május 26-iki, Komáromban kelt levele Ali budai basához a Rimay fogalmazványában maradt ránk. A levél a törökkel folytatott békétárgyalásokról s a töröknek hódolandó falvak pontos feljegyzéséről szól.⁸

Mi tárgyban járt ekkor Rimay Illésházyhoz? Erre nézve elég biztos hozzávetés tehető. Ugyanis láttuk, hogy Illésházy Kassán úgy a rendektől, mint Bocskaytól teljes meghatalmazást kapott az újabb tárgyalásokra, mely meghatalmazás május 15-én kelt. Azonban, mint Bocskaynak ezekben a napokban Illésházyhoz írt levelei mutatják, a fejedelem környezetében olyas hírek jártak, hogy Illésházy a magyarok és Bocskay érdekei mellőzésével is békét köt. E hírekre pedig jó alkalom volt az, hogy Illésházy még az udvarral való megegyezés előtt a hadi nép egy részét Bocskay tudtán kívül elbocsátotta, mi által Bocskayt a török előtt is gyanuba keverte. E miatt Bocskay szemrehányásokat tett neki június 3-iki levelében is, intve, hogy utasításaihoz és a haza javához tartsa magát. Mert Bocskay természetesen meg volt róla győződve, hogy a mely

⁸ *Tört. Társ.* 1878. 276. l.

pillanatban a prágai udvarnak sem az ő, sem a török fegyveres erejétől nincs mit tartania, vagy ha a törökkel békét köthet Bocskay feje fölött, azonnal minden eddigi győzelmeinek gyümölcse oda van, holott pedig ő maga már ebben az időben betegségtől gyötörve időzött Kassán s csak onnan intézhette ügyeit.

30. KORPONAI RÉGI VÁROSKAPU.

E részletkérdésekben járt Rimay a fejedelem nevében Illésházynál. Ezeknek az itt említett körülményeknek és Rimay szóbeli értesítésének lett eredménye, hogy június elején Bocskay váratlanul a béketárgyalásokat megszüntette és június 14-iki újabb részletes utasításaiban, melyeket elfogadtak és aláírtak a közben összehívott erdélyi és felsőmagyarországi rendek képviselői is, ennek részletes okait adván, ezt az iratot Rimayval akarta Illésházyhoz küldeni, de Rimay betegsége miatt Deseöfy János által küldte el.⁹

⁹ U. o. 288., 298. l.

Az eredményt csak röviden említjük. Illésházy felháborodva utasította vissza a vádat július 2-ikán, de miközben Bocskay még pár levélben figyelmeztette, hogy a májusi utasításokhoz tartsa magát, ő már június 23-án megkötötte a békét és július 4-én egy ünnepélyes nyilatkozatban fejtette ki, hogy teljhatalmánál fogva ezt tenni joga volt.

Augusztus 6-án Rudolf, 17-én Bocskay is aláírván a bécsi békét, most már csak a zsitvatoroki békealkudozások befejezése volt hátra. Ebben is Illésházy volt a Bocskay fő megbízottja. Ugy látszik, hogy Rimay egyszer ebben az ügyben is izenettel járt

31. DESSÖFY JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

nála; de ez csak föltevés, melyet Illésházynek október 8-iki Rimayhoz intézett és erre Rimaynak deczember 31-iki válasza támogatni látszik. Nem lehet tehát róla e békekötésben mint a fejedelem megbízottjáról beszélni, mint a hogy ezt írják; mert a zsitvatoroki tárgyalásokon nem is volt jelen. Illésházy itt említett levele válasz a Rimayéra, ki őt a fejedelem nagy betegségéről tudósította.

Ugyanis Bocskay, mint tudjuk, méreg miatt 1606. május második felében veszélyes beteg lett s noha pár nap mulva, május 24-én jobbulást érzett, többé nem gyógyult meg, deczember 29-én bekövetkezett haláláig. Állapotáról május 25-ike óta Rimay mindegyre értesíti Illésházyt, úgy a bécsi, mint a zsitvatoroki tárgyalások alatt. Eközben azonban Bocskay, míg ezt a második békét is meg nem kötötték, a hajdukat körülbelül ugyanazon létszámban és folytonos hadi állapotban tartotta a

felvidéken a föld népének rendkívüli megterhelésére, kiknek éppen ezért visszahívását Illésházy untalan sürgette. Rimayt is megbizta, hogy Bocskayra hasson s egyszersmind tudósítsa őt a fejedelem állapotáról.

E két dologra, de kivált a hajdukra vonatkozik Illésházy levele. Szerinte a hajduk által sanyargatott szegény emberek sirása, rívása oka a fejedelem betegségének; sőt ő is e miatt volt beteg, holott ő ehhez az istentelenséghez tanácsát nem adta. Ez annyira meggyőződése volt, hogy utóbb 1607. január 10-iki levelében Bocskay halálát is az Isten e miatti haragjának s nem méregnek tulajdonítja. Igéri, hogy csak annál inkább rajta lesz a török béke megkötésén. Kéri Rimayt, hogy, mert készek a hajduk maguk is visszatérni és letelepedni, birja rá a fejedelmet, hiszen a hajduk használható része Komáromtól a Tiszáig fekvő

végvárakban is letelepíthető, melyekbe 18—20.000 ember kell. A többi ám menjen haza szántani. Több más apróbb dolgát is rábízta s egyszersmind igéri, hogy oda való dolgait viszont meg ő fogja eligazítani és inti, hogy híre nélkül meg ne házasodjék.¹⁰

Végre 1606. november 11-én aláírták a zsitvatoroki békekötést is a török, Rudolf és Bocskay megbízottjai. Illésházy a

*Im aufzug so zur Fröid als Strätt
der Heyduck ist gerist und kleydt.*

32. BOCSKAY HAJDUJA. I.

¹⁰ Rimay: *Allamiratai*. 150, 155, 156. l.

sikeres fáradozás önérzetével személyesen vitte el Kassára pecsét alatt a békekötés egy példányát.¹¹

A mint a ránk maradt fontos, de eddig mégis csak hiányosan ismert levelezésből világos, Illésházy úgy levelekben, mint rit-

*Der Soldat vor Regen und kält
San Käppenek vernahrt vernült*

33. BOCSKAY HAJDUJA. II.

kább találkozásai alkalmából sok titkos izenetet adott át Rimaynak a fejedelem számára és más bizalmas dolgokkal is megbízta. Ezek közé tartozik a hajduk elbocsátásán kívül különösen az, hogy leveleit Bocskay írásai közül gyűjtse össze és szolgáltassa neki vissza; mert már ekkor világos volt, hogy a fejedelem sokáig nem élhet. Ezt Nyáry és Rimay megtették s Illésházy a saját leveleit a legnagyobb részben visszakapta.

A hajdukra nézve Rimay 1606. december 31-éről, tehát Bocskay halála után két nappal, ezeket írja: «Nagyságod arányozhatta s vehette eszébe jól, az jó és haszonra való tanács mely igen nehezen vert fészket (a fejedelem) fejébe, s mely rest executora is vala a publicum commodumra szolgáló dolgoknak». Elmondja aztán, hogy sok minden nem történt volna, ha csak megfogadja

¹¹ Rimay: *Allamiratai*. 163. l.

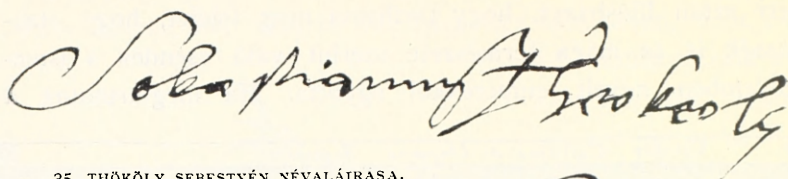
azokat, a miket Illésházy legutóbb is tőle izent. Itt egy oly találkozásra utal, melynek idejét csak sejtjük, hogy a zsitvatoroki tárgyalások megkezdése előtti időre vonatkozik. Arra kéri aztán Illésházyt, hogy tarthassa meg földjét, hogy «lakhassék is az maga természete szerint való csendes s istenfélelemben nevelt emberekkel együtt». Ha megtarthatná a

34. KASSA.

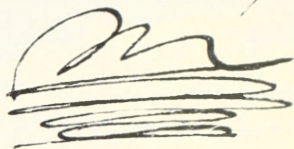
Bocskay által neki adott jószágot, melyet egy bizonyos összegben kapott, vagy ha megkapja az összeget, akkor már csak Illésházyért sem megy Erdélybe lakni. Kéri ebben segítségét; «mert — mond — Nagyságoddal bizonyíthatok, hogy én a keresztyénségnek itt laktomban nem voltam gonosz és haszontalan szolgálja; operált általam is nem keveset az úristen, holott minden ocasióban, ugyan gyűlölségem nevelésével is, mindenkoron oppugnáltam én az én uramot, hogy a keresztyén feje-

delmekkel megegyezzen. O maga körül is penig a mennyi nyughatatlan forgolódásom lön éjjel-nappal, méltó, hogy ottan Nagyságod által az én jutalmam rám térjen».

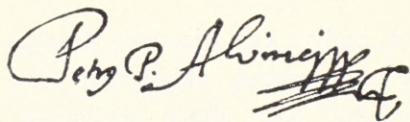

35. THÖKÖLY SEBESTYÉN NÉVALÁIRASA.

Illésházy 1607. január 10-iki valaszában teljes pártfogást ígér Rimaynak, a ki ily előzmények után határozta el, hogy visszatér Nógrádba és a király hűségére. Egészen örvendett, hogy a nehéz viszonyokból szabadul s nem kell Erdélybe mennie.

Egyelőre azonban Kassán maradt. Bethlen Farkas említi, hogy midőn 1607. február 2-án ott a nagy templomban Bocskay nagyszabású halotti ünnepét tartották, a feldisített koporsó mellett előbb Alvinczy Péter ref. pap, utána Rimay tartott beszédet, mindkettő magyar nyelven, végül Thököly Sebestyén latinul. Ekkor a halotti tisztesség folytatását más napra halasztották, mikor a holttestet is Erdélybe indították. Erre az alkalomra régi magyar szokás szerint, mint Ortelius írja, egy gyász-zászló is készült s ennek egyik oldalát arany betűkkel a Bocskay érdemeiről szóló felirat, másikat pedig hét distichon ékesítette. Ez

36. ALVINCZY PÉTER NÉVALÁIRÁSA.

utóbbiakat, mint Bethlen Farkas írja, szintén Rimay költötte. Ezekben Bocskay nevében szól, hogy Christus koronája, Pannonia, az ő szülőföldje, ő Christus

nevében folytatott háborut s a haza üdvéért fogott fegyvert; az ő vezetése alatt a haza győzött, ő békét szerzett, most ő maga legyőzetett, de nem a harcz, hanem méreg miatt. Kéri Krisztust,

egyetlen üdvösségét, hogy tegye, mert teheti, hogy míg ő nyugszik, hazája Krisztust dicsőítse s szent dicsérete megsokszorozva, hazája téerein mérhetetlen díszre jusson. Ezt a zászlót, midőn Bocskayt Kolozsvárt eltemették, sirja fölé függesztették.

Azonban, noha, mint láttuk, e verseket Rimay írta, ő maga az erdélyi temetésen nem vett részt. Hazatért s Illésházyval együtt II. Mátyás hűségére állott és szolgálatába szegődött.¹²

V.

Bocskai halálával, noha a zsitvatoroki békét Rudolf 1606 december 9-én és 1607 április havában kétszer is megerősítette, még éppen nem lett vége a bajoknak, sőt egy ideig Rudolf úgy a bécsi, mint a zsitvatoroki békét egyaránt veszélyeztette. Ekkor a béke barátjai a Bocskay által oly nehéz viszonyok közt kivívt két béke föntartása körül csoportosultak Illésházy vezérlete alatt.

Rimay megkapván a Bocskay által adományozott jószágrészt Illésházy közbenjárására, az 1607. évet már otthon töltötte. Legtöbbet A.-Sztregován tartózkodott, de közben Illésházy mellett is mint Mátyás híve, folyton működött. Ekkép midőn Rudolf 1607 Jakabnapjára (július 25.) Pozsonyba országgyűlést hirdetett, Illésházy meghívására annál inkább sietett oda, mert híre járt, hogy Rudolf a Kollonits Szigfrid s más hívei segélyével valami meglepetést tervez.¹

Ismeretes, hogy Rudolf a magyarok által annyira várt országgyűlést sohasem nyitotta meg s a rendek szeptember 7-én a pozsonyi káptalan előtt letett tiltakozásuk után elégedetlenül

¹² L. Bethlen F. *Historia*. vi. (1793) 478. és 497.—8. l. (Jegyzet.) Utóbbi helyen közölve a 14 latin verssor. Kiadva ugyanez *Ortelius Redivivus et continuatus*. 1665. 1. 430. l. Bod Péter *Hungarus Tymbaules*. 1764. 39. l. A két szöveg pár helyen kissé eltérő. Kiadva l. még: Monumenta evan-

gelicorum aug. conf. in Hungaricis historica. (Közlí Fabó András.) II. 328. l. (Schmal Andreas *Adversaria* 1765. cz. művében.) A szöveg szintén némileg eltérő.

¹ Megjelenéséről l. *Allaniratai*. 155., 159. l. Illésházy levele 1607. jan. 10. és Thurzó Miklós levele 1607. nov. 6.

oszlottak szét. Most egyik baj a másik nyomába lépett. Ezek közül a felső megyékre nézve legfontosabb az volt, hogy a hajduk, megfosztatván Kállótól és Hadházától, Nagy András vezérlete alatt fegyvert fogtak egyenesen a bécsi béke ellen s ebben a budai basával is egyetértettek.

Nógrádmegyébe e fölkelés első hírei éppen 1607 október 29-én, az őszi megyegyűléskor érkeztek meg. Ezen Rimay is ott volt Losonczon. A megyegyűlés ezt vakhírnnek tartván, nem végzett semmit. November első napjaiban szabatosabb hirt kapván, újra gyűlést tartottak s intézkedtek a megye fegyverbe állításáról. November 11-én harmadszor volt Losonczon megyegyűlés, midőn már híre járt, hogy a hajduk közelednek. A megye helyzete egyelőre nem volt könnyű, mert a béke barátait a törökök s a hajduk «német ebek»-nek nevezték. E bajok miatt történt, írja Rimay talán Forgách Zsigmondnak november 13-ikáról, hogy ígérete daczára nem látogathatta meg.²

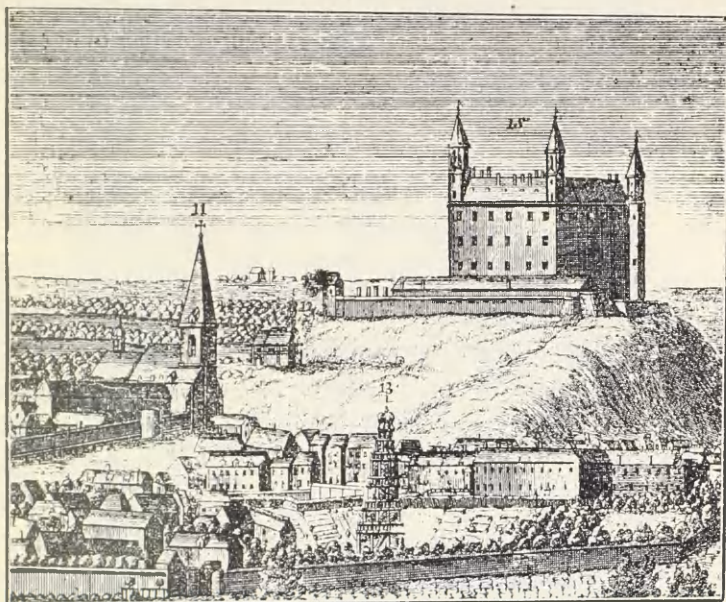
Azonban a veszély mégsem bizonyult valónak. Most aztán Rimayt Illésházy mellett azok a mozgalmak foglalták le, melyek Mátyás trónrajutását és Rudolf kényszerű lemondását megelőzték s a két béke sorsát Rudolf részéről biztosították. Jelen volt a nevezetes érsekújvári tárgyalásokon is, melyeket Rudolf, illetve Mátyás biztosai folytattak a budai basával és a török biztosokkal a zsitvatoroki békének kiegészítő, de függőben maradt kérdéseiről.

Ezeket a kérdéseket a következő okok vetették fel: 1., A zsitvatoroki béke nem szabta meg pontosan azoknak a faluknak jegyzékét, melyek a török kezébe jutott Esztergomhoz és Nagykanizsához voltak számítandók, mint a török hódoltság részei. Esztergomra nézve a béke 16-ik pontja intézkedik ugyan az itt említendő módon, de a török szöveg itt is mást állapított meg, mint a latin és a törökök a magukéhoz ragaszkodtak.³ A két álláspont közti különbséget ebben adhatjuk: a magyar biztosok a béke szerint csak az 1595-ben hódolt falvakat kívánták átten-

² *Államiratai*, 159. l.

³ *Államiratai*, 401–3. l.

gedni, a törökök mindazokat követelték, melyek Esztergom 1605-iki meghódításakor kezökbe kerültek. Ugyanez volt az eset Nagykanizsánál is, de majdnem még bonyolultabb. 2., A zsitvatoroki béke töröknyelvű példányai, minthogy a császár és a Bocskay által küldött biztosok nem tudtak törökül, több másban is lényegesen egyebet tartalmaztak, mint a latin szöveg, de

37. POZSONY VÁRA ÉS VÁRALJA.

minthogy a keresztyén biztosok aláírták, a törökök amazokat akarták csak hiteleseknek tekinteni s erre minden közbeneső megállapodás ellenére minden tárgyaláskor visszatértek.

Az 1608 márczius 28-án kötött érsekújvári egyezkedés szerint azonban a török megbizottak színleg legalább engedtek és alapul a zsitvatoroki szerződés latin szövegét fogadták el. Ekképen megegyeztek abban is, hogy Rudolf követei 40 nap alatt a portára induljanak a békeokmányoknak kicserélése és a békében kikötött 200.000 forintból 150.000 forint ajándéknak bevitele végett.

Alig végződtek be ezek a tárgyalások, Illésházy megbízásából április első felében Rimay Sztubnya-fürdőre ment egy értekezletre, honnan 14-ikéről egy levelét ismerjük Révay Ferenczhez. Ez az értekezlet kétségtelenül hadszedésre vonatkozott.

Innen Komáromba sietett, hogy Herberstein Adámmal találkozzék. Őt küldte ugyanis Mátyás követül a portához az érsekújvári megegyezés értelmében. Ámde minthogy a magyar-osztrák állapotok éppen ebben az időben még jobban bonyolódni kezdtek; a törökök ekkor már kezdték megbánni a rájuk nézve kedvezőtlennek gondolt békét. Újra nehézségeket támasztottak az Esztergomhoz csatolandó falvak dolgában. A zsitvatoroki béke csakugyan kedvezőtlen volt a törökre nézve már csak azért is, mert ez volt a törökkel kötött első béke, melyben a szultán a német császárt többé nem «bécsi király»-nak, hanem egyenrangú uralkodónak ismeri el, továbbá az évi adó helyett egyszersmindenkorra elfogad 200 ezer aranyforint ajándékot és belenyugszik, hogy az uralkodók három évenként egyszer kölcsönösen ajándékokat adjanak egymásnak. Másrészről azonban az is igaz, hogy a béke éppen a törökre mégis kedvező volt abban, hogy a hódoltság nagyobb lett. Ugyanis Magyarország 5163 □-mf. területéből legkevesebbet, körülbelül 1222 □-mfdet kapott a magyar király, szemben a török körülbelül 1839 és Bocskay 2082 □-mf. területével.

Mialatt Mátyás 1608 elején Rudolf ellen haddal készült, még mielőtt május elején Bécsset odahagyta volna, megbízta a fön-tiek szerint május 6-án báró Herberstein Ádámot, belső kamarását és bizalmas emberét, hogy mint követ az ő és Rudolf nevében menjen Konstantinápolyba s a szultánnal értekezve cserélje ki a Rudolf által aláírt békeszerződést a szultán által aláírt példánnyal s egyszersmind vigyen be a 200 ezer aranyforintból 150 ezeret, valamint más egyéb ajándékokat a török főemberek számára. A fenmaradt 50 ezeret visszatértekor kellett Budán Ali basának átadni. Ebben a követségben társul (adjunctus, orator) mellé adta magyar részről Rimay Jánost, a kit erre

Illesházy ajánlott, mint a törökkel való alkudozásban s a magyar viszonyokban jártas embert. Ezzel Mátyás egyszersmind meg akart felelni a magyarok azon kívánságának, melyet utóbb az 1618:XXXVII. t.cz.-ben törvényileg is kifejeztek, t. i. hogy a követek egyike mindig magyar legyen.

38. RUDOLF MAGYAR KIRÁLY.

Ez a követség egyrésztől nem volt veszélytelen, mert a török udvar gyakran a követekkel minden népjog ellenére bánt s Rimay csakugyan utóbb «*molesta periculosa mea peregrinatio*»-nak nevezi;⁴ másfelől a török udvar ravaszsága, a békeszövegek már említett különbözősége miatt nagy körültekintést és főképp határozottságot kívánt. De ebben az esetben volt más nehézség is. Ki kellett ugyanis eszközölni, hogy a török szultán szintén

⁴ *Allamiratai.* 53. l.

követséget és ajándékot küldjön a német császárnak. Volt azonkívül a békének egy fontos pontja, a 14-ik, melynek értelmében a császár követei, midőn a szultánhoz mennek, tőle «azt kérhessék, a mit akarnak».

Ennek a pontnak eredete, mely így magában tekintve, méltán tetszik furcsának, az, hogy a zsitvatoroki tárgyalásokban a császár megbízottjai s a magyar biztosok főleg három végvárat követeltek vissza a töröktől a béke zálogául, t. i. Esztergomot, Nagykanizsát és Egeret. Kívántak ezenkívül bizonyos foglyok szabadon eresztését és a hódoltságban az adónak oly megszasbasát, mint még Szulimán idejében volt. Meg akarták t. i. menteni az ott lakó magyarságot a tűrhetetlen zaklatástól.

Volt tehát elég nehézség, a mit el kellett oszlatni. Ügyes diplomatazásról volt itt szó, melyet, mint meglátjuk, Herberstein és Rimay végre sem tudtak sikerrel befejezni. Rimaynak egy későbbi, Illésházyhoz írt leveléből tudjuk is, hogy ő erre a követésre csakis Illésházy rábeszélésére vállalkozott, a ki Komáromban ezért Mátyás nevében neki királyi adományt ígért.⁵ Ugyanekkor Illésházyval megegyeztek mindabban, a mit neki a szultán előtt a magyar rendek nevében el kell majd mondania, hogy Esztergom, Kanizsa és Eger visszanyerése, a mint remélték, annál biztosabb legyen. Minderről és a külön utasítás tartalmáról alább szólunk.⁶

Herberstein május 6-án elindulván Bécsből, Komáromban találkozott Rimayval, a hol «némely le nem küldött dolgok miatt» június 21-ikéig várakoztak. E le nem küldött dolgok alatt a 150 ezer aranyforint értendő. Másik akadály a hódoltsághoz

⁵ *Allanuratai*. 162. l.

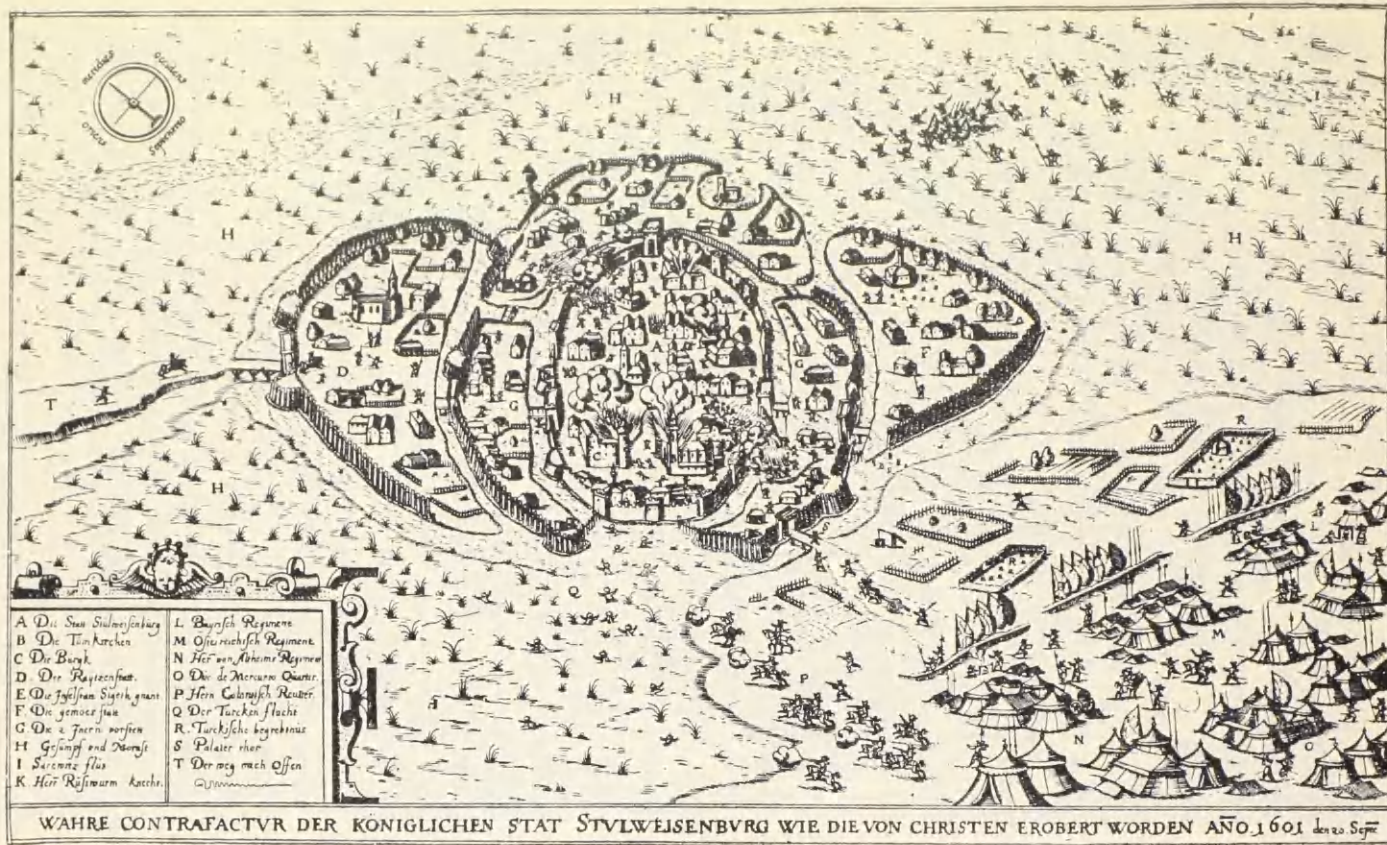
⁶ Rimay azalatt, míg Komáromban volt, a szokott módon segédkezett Illésházyinak. Ismerjük Rimaynak 1608. máj. 23-ikáról Illésházy nevében írt levelét Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben és N.-Bánya polgáraihoz, melyben Mátyás főhg. nevében és megbízása következtében felhívja őket, hogy a rend és béke megszilárdítása

végezt még az ő megérkezése előtt választott férfiakat küldjenek, a kik vele és a többi rendek (országnagyok, főnemesek és nemesek) követeivel a Felvidék jó elrendezéséről Kassán tanácskozzanak. L. a *Függelékben*. (Eredetije Bécs, Udv. lvt. Ex Hung. Fasc. 156. Fo. 37—38. Másolat. Veress Endre úr volt szíves rá figyelmeztetni.)

kérdésben s egyebekben a szultánnál reméltek sikert. Június 23-an értek Budára és 24-én voltak először Ali basánál. Áadták a neki szánt ajándékokat, ő is selyemkaftánt adott nekik s udvarias biztatásokkal halmozta el. Egyéb nem történt. Másnap a basa ünnepélyes kíséretet küldött értök s válaszul előadta, hogy ő is melegen óhajtja a békét, sőt maga szeretne velök a szultánhoz menni, de sok dolga miatt nem tehetvén, két meghitt ügyvivőjét küldi velök, hogy egyetértve járjanak el.

Ezután a Székesfehérvár elfoglalásánál a hitlevél daczára visszatartott több keresztyén fogoly kibocsátásáról tárgyaltak. Erre a basa azt felelte, hogy ezek olyanok, kik nem tették le a fegyvert s csak a szükségben adták meg magukat. Ezek most Belgrádban vannak s csak csere útján szabadíthatók ki. Ezután azokról a foglyokról tárgyaltak, a kik a zsitvatoroki béke után estek török vagy magyar kézbe. Ezek kölcsönös kibocsátásában megegyeztek. E ponton a basa kívánta a győri, az érsekújvári és kivált a Battyáni Ferencz kezében lévő összes török foglyok szabadon bocsátását. Tárgyaltak azután arról, hogy a hódoltságon lakó magyar falvakra a spahiak ne menjenek rá, ne követeljenek a nyomorult földnéptől nagyobb adókat a megszabottnál. Ezt a basa készséggel megígérte és ha a magyar kapitányok ily eseteket jelentenek, ő szigorún fog eljárni.

Kérték aztán, hogy segítse őket utazásukban, minthogy konstantinápolyi útjokban Buda mintegy kapujok, segítse továbbá tanácsaival és bocsássa útjokra. Ő minderre kész volt s kivált ha terveiket megismeri, kész ő is biztosainak meghagyni, hogy a török udvarban segítségökre legyenek; de mivel ezek vasárnapig (június 29.) nem indulhatnak el, tehát addig maradásra kéri őket is. Mindebben megegyeztek. Kértek aztán egy hírnököt a basától, a kit saját emberökkel előre küldhessenek, hogy ellátásukról a török fővárosban gondoskodjék. Végre kértek tőle ajánló leveleket a szultánhoz, nagyvezérhez s a török főemberekhez, hogy minél jobban és gyorsabban végezthessenek. Ezzel az értekezlet véget ért.

Másnap, június 26-án újra a basához hivatván, jónak látták maguk közt abban állapotodni meg, hogy terveiket a szultántól kérendő dolgokra nézve, félvén, hogy Ali is gátolni fogná őket, legalább a főbbekben nem árulják el. Délután a basához menvén, bemutatták neki a császár által megerősített békeokmányt, melyet ez, megdicsérvén rajta a pecsétet, tisztelettel megcsókolva adott vissza. Előadták, hogy ennek megerősítése a szultán által az, a mi főcéljuk. A zsitvatoroki béke által adott jogra nézve, hogy szabad a szultántól azt kérniök, a mit akarnak, kitérőleg azt mondták, hogy mivel kéréseiket a szultán érzületéhez és a körülményekhez mérik, tehát most nem szólhatnak róluk. A mi azt illeti, hogy valami nem közönséges kéréssel járulnak a szultánhoz s hogy ezt megnyerni is remélik, erre nézve biznak a szultán jóságában és bőkezűségében. Mindezekre reménynyel várapoznak úgy a magyarok, mint a velök szövetséges tartományok lakói. Ennek a várapozásnak s egyszersmind a szultán hírnevének nagy javára lesz, ha a magyaroknak és szomszédjaiknak, kik máris a szultán barátjai, e kérésöket, melyet ők a szultán nagy kára nélkül és birodalmának nyugalma érdekében is alig nélkülözhetnek, a szultán teljesíti. Ha tehát a basa ebben őket, mint követeket elősegíti, a mint ezt később neki a maga idejében megmondják, számíthat a szövetkezett tartományok bőkezűségére. Minderre a basa politikusan azt felelte, hogy úgy a békepontokat, mint a követeknek azt a jogát, hogy kérniök bármit szabad, ismeri; tehát csak kérjenek s nem kétli, hogy a szultán a kérést teljesíteni fogja. A mi őt illeti, ő ebben mind levelei, mind küldöttei útján közbenjár.⁷ Mindezt oly látszólagos jósággal mondta, hogy Rimayék teljesen meg voltak győződve Ali őszinteségéről.

Elindulván vasárnap (június 29.) Budáról, Ali basa velök ment Mohácsig, hová Tolnától fogva záporosótól verve érkeztek meg. Ott megjelent Ibrahim kanizsai basa is, kinek Ali utasításokat

⁷ *Allamiratai.* 384—88. 1.

DEVS PROVIDEBIT.

MARTIA PROGENIES BELLIS ACERRIMVS HEROS.
 SEYFRIDVS KOLONITSCH HAC VIGET EFFIGIE.
 GLORIA GESTORVM GETICIS PHALERATA TROPHÆIS
 VICTRICIO MANV LAVREA PARTA FREQVENS.
 ILLIVS EXTENDENT NOMEN. DVM BARBARVS ISTER
 IN FRETA PRÆCIPITES EXONERABIT AQVAS

SCM Sculptor Aeg Sadeler ad unum delineavit et DD prage 1607

adott arra az esetre, ha neki magának Herbersteinékkal egész Konstantinápolyig nem lehetne mennie. Erre nézve ugyanis Ali hírnököt küldött engedély végett a szultánhoz, kinek Belgrádba kellett izenetet hoznia számára. Rimay egyébként nagy dicsérettel szól Aliról s a köznép iránti jóságáról. Július 7-ikéről írja azt is Illésháznak, hogy úgy Ali, mint az összes törökök és a föld népe, óhajtják a békét s örvendenek neki. Ő tehát nem helyesli, hogy Kollonits Siegfried oly levéllel támadja meg Alit, mintha Kanizsához titkos célzattal török-tatár katonaságot vonna össze. Ő ellenkezőleg, szeretné, ha Ali velök mehetne Konstantinápolyba, mert jóakaratonak látja a béke s a magyarok kívánságai iránt.⁸ Ebben Rimay bizonyára csalódott. Ali nyájassága és politikus hízelgése megtévesztette, a mi egyébként szokott eljárása volt a törököknek. Ezt nevezi Zrinyi török opiumnak.

Adataink most már megapadnak. Csak azt tudjuk, hogy Fejértemplomban is megálltak. Belgrádban Ali nem kapta meg az engedélyt, hogy velök mehessen. Ők maguk ünnepélyes fogadtatás közben 1608. szeptember 2-ikán értek Konstantinápolyba, a mint ezt II. Mátyáshoz intézett közös jelentésökben írják, mely a következőkben fő forrásunk.⁹

Konstantinápolyban szeptember 11-én Musztafa, a nagyvezér-helyettes, meg a többi vezér, kiknek mind ajándékot vittek s végrè 16-án, miután 15-én megbízóleveleket átadván, a hiteles török békeszöveget összevetés végett elkérték, a szultán, I. Achmed, a ki ekkor mindössze 19 éves volt, fogadta őket. Ez a fogadás nagy pompával így folyt le. Az összes vezérek kor szerint a szultán trónja előtt álltak, a német tolmács (dragoman), Di Farro Mátyás, beszéd mellett átadta a megbízóleveleket és egy emlék-

⁸ *Allamiratai.* 388. l.

⁹ E jelentés czíme: «An die Königl. Maj. zu Hungarn Herrn Mathiam den andern auch designierten zum Khönig in Böheimb. Adamen Freih. zu Herberstein höchstgedachter khönigl. Maj. Rath, Camerern und deputirten Oratorn an die Ottomanische Portten und Johann Rimay

seines Adjuncten gehorsamste und unterthänigste Relation, Ihr Expedition und Verrichtung angemelter Ottomanischer Portten betreffend». Eredetije a Herberstein-család levéltárában Grácban. Volt egy *Napló* is (Tagebuch), de ez ma lappang. Ismertetve Zwiedineck-Südenhorst: *Geschichte u. Geschichten neuerer Zeit.* 1834. 30–40. l.

íratot s Herberstein is a hozott 150 ezer frtot («ezüst, arany kívül, drága marhául és pénzül»), előadva, hogy a többi 50 ezer frtot Budán fizetik le visszatértok után. Mindezt rangban a legutolsó vezér vette át s így ment sorban, a szultán kezébe. Ez alatt senki nem szólt s a követek úgy távoztak, a mint beléptek.

Annak az iratnak latin szövege, melyet Herberstein és Rimay szeptember 16-án a béke ügyében átadtak, ismertes, még pedig Rimay fogalmazásában. Ez az irat a békekötés 14-ik pontjára van alapítva, mely szerint, mint láttuk, a császár követei a szultánhoz megérkezvén, tőle «azt kérhették, a mit akarnak». Már most a békepontok megerősítésén kívül, rajzolván Kanizsa vissza nem vétele miatt a keresztyén fejedelmek és a pápa rosszalását, kérték Kanizsa, továbbá Esztergom és Eger visszaadását, hivatkozva a török szultán nagylelkűségére és Szolimán példájára, ki az

42 I. ACHMED SZULTÁN.

elfoglalt részeket szintén visszaadta s ezzel a keresztyén fejedelmek becsülését és a magyarok szeretetét megszerezte. A kérelem harmadik része a foglyokra vonatkozott. Kérték először azon foglyok szabadon eresztését, a kik Székesfehérvár megadásakor (1603. augusztus 29.) a szerződés ellenére visszatartattak, aztán a kik a béketárgyalások alatt estek fogságba s az ily török foglyok kieresztését Rudolf császár részéről ők is megígérték. Kérik továbbá azon foglyok elbocsátását, a kiket török uraik

felszabadítottak, de szabadságlevelök daczára rabszolgák, bárhol legyenek is a török birodalomban, sőt kérték, hogy ezeket ők magukkal hozhassák, kérték, hogy bocsássa továbbá szabadon a szultán a saját keresztyén rabszolgái egy részét, meg azokat, a kik Belgrádban vannak fogságban. Végre kéri a nép nyomora enyhítésére a török hódoltság az adó pontos megszabását úgy, a mint Szolimán idejében volt.¹⁰

Látható, hogy e kérésekben a békepontokon túlterjeszkedő kívánságok is vannak, melyek jórészen már a megelőző tárgyalásokon is szóba kerültek s melyekre nézve most Herberstein és Rimay bizalmas utasításokat kaptak. Természetesen a tárgyalások alatt a török a zsitvatoroki békének az általok fogalmazott szövegét adta át Herbersteinéknak, mely szintén a zsitvatoroki szerződésen túlmenő kedvezményeket tartalmazott, de a török javára. Ezt meg a mi követünk adták vissza s kívánságaikkal összhangzó szöveget kérték. Most a török részről a kaimakám (nagyvezérhelyettes) a következő kérdéseket tette föl: Kinek kívánságára vagy parancsára kéri Kanizsát, Esztergomot és Egert? Megmaradnak-e a béke mellett, ha ezeket nem kapják meg, mert a szultán készebb a háború folytatására, mint ezek visszaadására? Végre: a török szultán is megszállhat-e oly várakat, mint Győr, Fülek és mások, melyek egykor birtokában voltak?

Herbersteinék ezekre azt felelték, hogy a zsitvatoroki békénél a török meghatalmazottak mondták, hogy ők török kézben levő területet át nem engedhetnek, de a követek majd előadhathják kívánságukat a szultánnak és ekkor Esztergom, Kanizsa és Eger név szerint is említve volt; ellenben Győr és Fülek nem került szóba, mert ezeket a keresztyének fegyverrel vették vissza. Maga a béke kétség alá már nem kerülhet, mert mindkét rész elfogadta s a szóban forgó erősségek visszaadása éppen a béke zálogául szolgálna.

¹⁰ *Államiratai.* 166—168. l.

43. KONSTANTINÁPOLY A XVII. SZÁZADBAN.

Erre egyelőre választ sem kaptak. Utóbb október 11-én, 20-án és 25-én tárgyaltak a kaimakammal. Ez alkalmakkor szóba kerültek a székesfehérvári foglyok is, kikről Herberstein azt mondta, hogy a békében is említve vannak, de valójában nincsenek. A kaimakam elismerte ugyan, hogy a vár megadásakor foglyok tartattak vissza, de ugyanezt tették a császáriak is. Medicis János kapitány Visegrád elfoglalásakor 25 előkelő törököt tartott vissza szerződés ellenére. Ezek közül némelyek megváltották magukat, mások maig is foglyok. Ha ezeket kibocsátják, akkor lehet szó a székesfehérvári foglyokról is. Erre aztán Herbersteinnek sem volt mit felelnie.

Október 28-án másodszor fogadta őket a szultán. Herbersteinék ez alkalommal újra átadtak egy második emlékiratot, melynek tartalma ugyanaz volt, mint a szeptember 16-ikának, csak hogy ebben a foglyok kibocsátását szabatosabban írták körül. Kérik ezekre a kegyes választ. Ha azonban a fenti három nagyobb vár átadásában bővebb megfontolásra volna szükség, ők szívesen várnak, de kérik, hogy addig is a szultán a párkányi erődítvényt lerontatván, Váczig vagy Pestig ezt a területet adja vissza. Végre kérik, hogy velök egy hiteles követet küldjön ajándékkal Bécsbe és Prágába (Mátyáshoz és Rudolphhoz), a ki a béke záradékának eleget tegyen. Ezt a tolmács török nyelven is megmagyarázta.¹¹

Ugyanekkor Rimay is a magyar rendek nevében hosszú latin beszédet tartott, mely gazdag ciceroi fordulatokban s egészben klasszikus hatásokra törekszik az ő ismert virágos és kissé czikornyás, dagályos irányában s a következőket tartalmazza.

A magyarok Barbiani és más császári vezérek kegyetlenségei miatt fölkeltek Bocskay alatt és forradalmat csinálva, «myriad» nyomorult lélekre romlást és gyászt hoztak. A római császár többek ösztönzésére boszúra gondolt a fölkelők ellen, a kik a törökök segélyét vették igénybe. Talán e boszú meg is történt

¹¹ *Allamiratai.* 168—170. l.

volna, ha a magyarok e felkelés okát nem adják és Mátyás főherczeg egyfelől a fölkelőkkel, másfelől a törökökkel, tekintélyét latba vetve, békét nem köt s nem törekszik ezt állandóvá tenni, az ezt ellenzők ellen fegyvert fogván. Így történt, hogy a főherczeg a magyar, morva és ausztriai seregek élén Csehországba

44. MÁTYÁS FŐHERCZEG.

nyomulva, kivívta fivérétől a béke megerősítését. Rudolf ekkor a békeoklevelet a szultánhoz való elküldés végett ajándékkal együtt a főherczegnek átadta, mely iratot és ajándékot Herbersteinra, mint első követre és rá, mint adjunktusra bízta, hogy a szultánnak megerősítés kieszközlése végett az ajándékkal együtt átnyujtsák.

De ezenkívül Magyarország főurai és az egész Magyarország rá, mint magyarra s a magyar dolgokban jártas követre

bízták, hogy tanuskodjék Mátyás főherczeg jóságáról a magyarok és barátságáról a szultán iránt; másfelől, hogy nevökben előadja kérdés gyanánt azon módokat, melyek által e béke tartós lehet és melyekkel némely nemzetek gyűlöletét a magyarok iránt a szultán megenyhítheti és megszüntetheti.

Ezek elseje a béke megerősítése és egy teljhatalmú követ küldése a császárhoz a szultán részéről. Azután fontolja meg a szultán, hogy a magyarok e felkelése mekkorát használt a török birodalom erősödésének és növekedésének s az addig hiában próbált béke megkötésének. Ámde elvesztvén a keresztyének Esztergomot s le kellvén mondaniok Kanizsa és Eger visszanyeréséről, nem könnyű elmondani, hogy a magyar név kiengesztelésére és korholására ez a felkelés mily lobogó fáklyákat gyújtott fel, minő terveket és eddig nem ismert mesterkedéseket ébresztett a római birodalomban élő királyok és herczegek lelkében.

A szultán legfőbb feladata tehát elérni, hogy a magyarokban allandó és erős barátokat nyerjen a keresztyén fejedelmek gyűlölete nélkül. Ezt eléri, ha Esztergomot, Kanizsát és Egert visszaadja, melyeket csak a keresztyének gyűlöletével bírhatna, ellenben visszaadásukkal meggyőzné őket, hogy a magyarok joggal hivei és barátai az ily jóltevő török szultánnak.

Nem kétkedik ő, hogy sok tanácsosa van a szultánnak, kik az ő birodalma határainak megerősítése miatt e tervet rosszallják. De a birodalmak történetei gyakran megmutatták, hogy jobb a szomszédok barátságára, mint a fegyverekre támaszkodás. Ezt kell megfontolnia a szultánnak is. Már pedig az ajánlott módon eléri, hogy a külnemzetek irigységétől és gyűlöletétől megmentett magyarok jobb és biztosabb barátai lehetnek, mint voltak azelőtt s birodalma ezáltal szilárdabbá válik.

Itt aztán ékeesebb latinsággal ismétli az előbbi közös oratio-ban elmondottakat. Hogy ha a szultán oly hirtelen Esztergom és Kanizsa visszaadását el nem döntheti, a magyar rendek reményben készek várni; Eger visszaadását pedig azzal együtt kérik, hogy

a párkányi vár lerontásával a dunáninneri vidék Pestig visszaadassék. Megismétli az adózó nép nyomorát török területen s az adó megszabását úgy kéri, min Szulimán idejében volt. Felsorol pár nagy visszaélést, hogy a szupassák (altisztek) és spahiák (könnyűlovasok) szolgálkával, lovaikkal, kutyáikkal hosszabb ideig a falukon élösködnek; sőt a hódolt falvakban lakó nemesség is folyvást zaklattatik és nyögő panaszra kényszerül. A rendes adó beszedése és azonkívül az alattvalók nyugton hagyása elrendelendő és megtiltandó a nem hódolt falvaknak lopva megtámadása, a zsákmányolás, öldöklés, pásztorok, gyermekek, leánykák elrablása és eladása. Kéri továbbá a főtebb már említett és uraiktól szabadságlevéllel ellátott rabok szabadon bocsátását. Végre mindehhez egy fényes szónoki befejezést csatol, melyben elmondja, hogy ezek a magyar rendek főbb óhajai. Kéri, hogy mindezekben legyen tekintettel a magyarok érdemeire és Mátyás főherczeg barátságára. Ezek a háborút békével szüntették meg nyugaton, a szultán birodalmának csendet adtak, lecsillapították a háború viharát, «melyről tudva van, hogy még a győzőnek is csak alig juttatja a győzelmet». Járjon el úgy, mint Szolimán, ki győzelmeit az elfoglalt részek visszaadásának dicsőségével emelte; ezzel a magyarokat még jobban lekötelezi és magának minden nemzeteknél dicső nevet szerez.¹²

Látható, hogy ez a beszéd egészen azoknak a szónoklatoknak mása, minöket a római és görög történetírók műveiben találunk. Az eszmemenet retorikus és sofistikus módszerrel van felépítve. Egyébaránt az a főgondolat, hogy a török szultannak a saját érdekében áll e várak visszaadása által a magyarokat megnyerni, Illésházy gondolata, ezt Rimay magával vitte, ő csak kiszínezte.

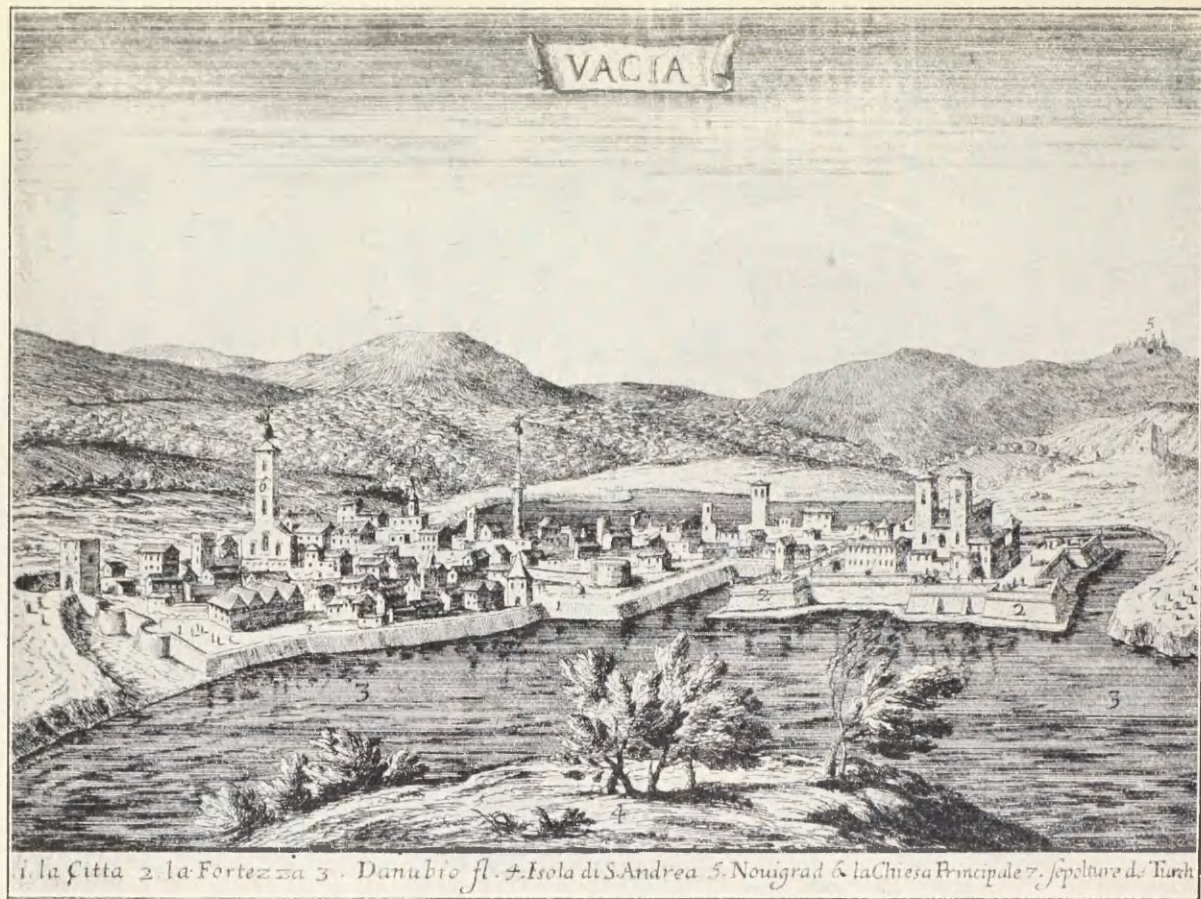
Természetesen a szépen kigondolt s bizonyára hasonló módon előadott, de a tolmácsolásban sokat vesztett beszédnek nem lett semmi eredménye. Legelőször is Rimayék abban csalódtak,

¹² *Allamiratai* 170—74. l.

mintha a fiatal szultánnak egészen szabad lett volna az elhatározása. Ez első sorban a nagyvezértől és divántól függött. Már pedig a törököknek általában az volt a meggyőződésük, hogy előnytelen békét kötöttek, tehát mentül többet akartak most belőle kicsikarni, a függő kérdések megoldása pedig nem állt érdekében, mert a status quo nekik jó volt, mert e szerint bírták mindazt, a mi vitás volt.

Ennélfogva azt a politikát követték, hogy a főkérdésekre nem válaszoltak. E helyett azt mondták magáról a békéről, hogy Rudolf császár sem hisz benne, mert különben nem küldte volna őket oly húzva-halasztva Konstantinápolyba az ajándékokkal. Erre Rimayék hiában felelték, hogy az akadályokat a törökök okozták, úgy hogy közben még fegyveres fenyegetésről is volt szó, mert a török nagyoknak mindenre volt válaszuk s ellenök fordították a kérdést azzal, hogy a halogatásnak célja Rudolf részéről egy új háborúra való előkészület volt, miben volt is valami igaz.

Mondták a törökök, és ebben is volt igazság, hogy Rudolf meg sem akarta erősíteni a békét, ő tehát nem kívánta; bizalmatlanságukat fejezték ki a miatt, hogy őket követekül Mátyás főherczeg s nem maga Rudolf küldte, mint a béke szavai rendelik; azt mondták, hogy a követségnek ez a módja nem is egészen felel meg a hitelességnek s hogy a német császár akarata ellen küldte őket Mátyás főherczeg. Ettől a törökök utóbb elálltak, hiszen maguk sem vehették ürügynél egyébnek; de midőn arról beszéltek, hogy a párkányi palánkot (újvár) rontassa le a török és Váczig a területet, mint Váczhoz tartozót, tegye szabaddá, azt felelték, hogy ilyesmivel akkor álljanak elé, minthogy ezek nincsenek a békében, mikor Murat basa, a nagyvezér s a diván összes tagjai, kik részben vele Ázsiában vannak, otthon lesznek. Midőn a visszaadandó három várról beszéltek Rimayék, akkor azzal álltak elő, hogy miként kívánhatnak ilyesmit, ha a békében maguk sem hisznek komolyan s az események folyása a törökök e gyanuját teljesen indokolja. De, mondták, ha egyszer a kétségnek árnya sem lesz többé, ha kellő időben s okosan fordulnak a szultánhoz, meglátják, hogy

miként fogja orvosolni minden bajukat. Most előállni a zsitvatoroki békén túlmenő kívánságokkal időelőtti, mikor még maguk a követek sincsenek tisztában a maguk részéről az ügyekkel.

Igy folyt ez a komédia, a míg csak követek ott voltak, és ha Rimay leveleit olvassuk, azt a benyomást nyerjük, hogy ő némileg hitt a törökök e szavaiban s mindenesetre nem volt kiábrándulva sokáig még akkor sem, midőn már visszatért és Budán várta megszabadulása idejét.¹³

Egyébként úgy a tárgyalt beszéd, mint az ő különben sikertelen rábeszélései, információi, az egyes török főemberekkel való beszélgetései s más körülmények is azt tanúsítják, hogy e követésben szerepe éppen nem másodrangú volt. Ő maga is önérettel említi fontos működését különösen abban, a mint a török előkelőket meg bírta nyerni. Magának tulajdonítja annak kieszközlését, mely szerint a szultán levélben elismerte, hogy Vác a magyaroké és ezért lemondott róla, noha sokat vitatták, hogy azt a töröknek kell bírnia, ha másért nem, hogy lerontassa, mert e mellett Esztergomnak és területének birtokát méltán vélte bizonytalannak.¹⁴ Elmondja Berger Illésnek írt 1609. május 26-iki levelében, hogy ebben a nehéz és veszélyes útjában az Isten oltalmát és jóságát, a melyről egyébként sohasem kételkedett, különösen abban tapasztalta, «hogy a török udvar legfőbb vezetőinél magának kedvezést és kegyet szerezvén, mint még az ők hátráltató és ellenkező elméjöknek is vezetője és irányzója, még a legnehezebb körülmények közt is az igazra mérséklésben úgy járhatott el, hogy ők maguk lettek az ő dicséreteinek hirdetői s csaknem versenyezni látszottak a neki juttatandó tiszteletben».¹⁵

Rimay másik fontos szerepe abban állt, hogy ő bírt legjobban eligazodni az eddigi bonyolult tárgyalásokban s az ezekről készült irásokban. Éppen ezért tőle bírjuk részletes kivonatát

¹³ L. ezekről kivált 1609. febr. 14-iki levelét Illésházyhoz a *Függelékben*.

¹⁴ *Történelmi Tár*. 1880. 432. l. Nagy Gyula: *Adalékok* stb.

¹⁵ *Államiratai*. 53., 60. l.

46. FORGÁCHI ZSIGMOND ARCZKÉPE.

abból az időből annak is, hogy a zsitvatoroki béke magyar, illetve latin és a törökök által készített szövege miben tér el.¹⁶ Ezekén kívül az esztergomi hódolt faluk dolgában a Zsitvatoroknál adtak egy nyilatkozatot a magyar és egyet a török biztosok is, de ez utolsó éppen oly homályos volt s éppen annyira eltért a magyarok szövegétől, mint maga a török békeszerződési példány; sőt ez a török nyilatkozat nem egyezett meg teljesen még a török békeokmány szövegével sem. Maga írja Rimay, hogy «a törökül irt levél ellen annyi disputatióm volt nekem ott benn (Konstantinápolyban), hogy ő maguk sententiát adtak a vezérek reá, a mint másutt megírtam Nagyságodnak» (t. i. Forgách Zsigmondnak). E szerint tehát a követség ideje alatt is eleget vitatkoztak, a nélkül, hogy a hódolt faluk jegyzékével tisztába jöttek volna s a törökök engedni látszottak, a nélkül, hogy valóban engedtek volna. Jogosan írta tehát utóbb, hogy «ottben nem aludt» és Glover Tamás angol követ is joggal jegyezte meg 1608. november 17-iki jelentésében, hogy «Rimay igen komoly és eszes ember».¹⁷

Mindemellett majdnem semmit sem értek el. A már említett jelentésből tudjuk, hogy a törökök szokott politikája szerint, az október 28-iki kihallgatáson sem a szultán, sem egy vezér nem szólt bár egy szót. Így távoztak el. Október 30-án azonban a kaimakam magához hívatta őket és egy aranynyal kivarrott zacskóban átadta nekik a szultán által aláírt békeszerződést. Erre Herberstein kijelentette, hogy látatlanul nem fogadja el. Bárha a kaimakam esküdött rá, hogy ez a zsitvatoroki békeokmány szó szerinti török fordítása, de Herberstein nem engedett és a saját

¹⁶ *Allamiratai*. 403. l.

¹⁷ *U. o.* 401. l. 1609. augusztus 19-iki levele Forgách Zsigmondhoz. — Angyal Dávid: *Pótlékok a londoni okmánytárhoz. Történelmi Tár*. 1901. 418. l. Maga Rimay két helyt is önérzettel emeli ki az angol követnek iránta mutatott bizalmát és barátságot, a ki «velem való nyájas ismerkedésében való beszélgetéséből, mond

Rimay, sok dolgokat adott olyakat értenem, kiket sokan nem értenek . . .» Ugyancsak írja, hogy az angol követ mondta neki, hogy a szultán a velenceiek és spanyolok ellen fog menni a tavaszon, ha ázsiai háborút befejezte, de azok fognak módot ejteni rá, hogy a háború Magyarországra terelődjék. Levelei Illésházyhoz 1609. február 4. és 19-ről. L. *Függelékben*.

KÖVET TISZTELGÉSE A SZULTÁNNÁL.

kezében levő békeokmányt kiadni nem volt hajlandó, míg a szultán által aláírtnak szövegét nem látja.

A török kaimakam kezdetben esküdözött, hogy neki e zacs-kót felbontania nem szabad, de aztán engedett. Ekkor Herberstein a tolmács által olaszra fordíttatván, kisült, hogy tartalma nem egyezett meg az övével, tehát nem fogadta el. Most hosszabb vita után a kaimakam eléjük adta a béke azon török nyelvű okmányát, melyet a Zsitvatoroknál maguk a császári biztosok is aláírtak s azt mondta, hogy a szultán által aláírt okmány ennek szószerinti mása. Erre azonban Herberstein azt felelte, hogy ő erről az okmányról tud; de mert azt török tolmácsok magyarázták meg a biztosoknak, kik nem tudtak törököül, ő hitelesnek csak a nála levő megerősített latin szöveget tartja, melyet a török biztosok is elfogadtak és Rudolf is megerősített. Őket nem új békekötés, hanem az okmányok kicserélése végett küldték Konstantinápolyba; ő tehát a magával hozottnak kéri hű párját, különben saját császára és királya előtt fejével játszik.

Most a török kaimakam (nagyvezérhelyettes) szép paripát és kaftánt ígért Herbersteinnak, ha enged, de természetesen siker nélkül. Erre haragra gyúlt és a német tolmácsnak esett, hogy mért fordította le hüven a török szöveget, mért nem szedte rá Herbersteinékat és azzal fenyegette, hogy a tengerbe dobátja. Erre az ősz tolmács, ki már négyszer szenvedett a töröktől s a többek közt nehéz, hosszú fogságot is, kérni kezdte Herbersteint, hogy vesse közbe magát ügyében.

A következő napokon sem haladt előre a tárgyalás, sőt a törökök megpróbálták az évi ajándék követelését is. Végre azt ajánlták, hogy várják be Murát pasa, nagyvezér, megérkezését. Ebbe Herbersteinék beleegyeztek, csak egy futár küldését kérték Bécsbe, ki a császárt a dolgok állásáról értesítse; de mint Herberstein hallotta, a szultán ezt nem akarta s elrendelte, hogy őket bocsássák vissza.

November 6-ikán újra a kaimakamhoz (nagyvezérhelyettes)

hívták őket, a hol ott volt a török kancellár s több birodalmi méltóság. A kaimakam újra megpróbálta elfogadtatni az előbbi okmányt, mely lényegében úgys ugyanegy. Csak a mieink végleges tagadó válaszára jelentette ki a kaimakam, hogy lemásoltatta az okmányt a Herbersteiné szerint, mire annak lefordítása és meg-egyeztetése megtörtént. Ez alkalommal Herbersteinék különösen a módosított részeket apróra megvizsgálták, a tolmács (di Ferro) által ismételve megmagyaráztatták. Végre megnyugodtak, noha még mindig volt némi eltérés, de mint a jelentés mondja, ezt a török nyelv természete okozza, mert a különös kifejezések helyett csak általánosakat ismer. Azonban utóbb kiviláglott, hogy a törökök mégis csak rászedték őt és Rimayt egy pár lényeges pontban, minő volt az egyszeri ajándék helyett a három évenként megismétlendő ajándékküldés és az Esztergomhoz számítandó hódolt falvak ügye. Most Herberstein azt kívánta, hogy ezt az átvizsgált okmányt előtte csomagolják be és pecsételjék le. A kancellár haragosan jegyezte meg, hogy ő nem áruló, mért nem hisznek neki, holott a szultán bizik Herbersteinékban? De azért teljesítette Herberstein óhaját s az okmányt előtte aranyzacskóba helyezve, lepecsételte. Azután a kaimakam két kezébe fogva felállt, homlokához és ajkához érintette, imát mondatott felette s úgy adta át, a kötött békéhez szerencsét és boldogságot kívánva. Hasonló szertartással adták át Herbersteinék a másik okmányt, mire a kaimakam kijelentette, hogy a szultán a bennfoglaltakat megtartja és megtartatja. Erre összeültek, szerencsét kívántak egymásnak, végre a kaimakam mindkét követnek kaftánt ajándékozott s barátságosan váltak el.

Felesleges megjegyezni, hogy Kanizsa, Esztergom és Eger továbbra is török kézben maradtak. Kanizsát csak 1690. április 13-án, Esztergomot 1683-ban, Egert 1687. december 12-én foglalták el újra a keresztyén hadak. Sőt még jellemzőbb, hogy maga a békeokmány is több új tárgyalást tett szükségessé. A törökök ravaszsága s a mieink naivsága vagy járatlansága egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a béke néhány pontja még

mindig csak a török felfogást fejezte ki. Ezekről Konstantinápolyban 1610. elején az új alkudozásokat Negroni András és Buonuomo Péter végezték a bécsi udvar részéről, de ez már nem tartozik ide.¹⁸

VI.

Herberstein és Rimay 1608. november 16-án számtalan búcsulátogatás után Konstantinápolyból haza indultak, de a rossz idő miatt csak 1609. január 3-án értek Budára, hol mindaddig kellett időzniök Ali basánál, míg a hátralékos 50 ezer arany forint meg nem érkezett.¹ Ez pedig oly lassan ment, hogy Herberstein és Rimay szeptemberig Budán, illetve Esztergomban maradtak. Itt értesültek csak II. Mátyás királyvá választatásáról. Rimay január 4-én üdvözölte a királyt, kívánva, hogy akkora legyen a béke műveiben, mint Korvin Mátyás a hadi dicsőségben. Utjokra nézve utal Herberstein jelentésére s kéri a pénz megküldését, hogy megszabaduljanak.

Január 11-én vette aztán Rimay Bécsből az Illésházy levelét is, ki értesíti arról, a mit már tudott, hogy II. Mátyás lett király, ő nádor s a békét meg akarják tartani. Megbízza, hogy mivel az 50 ezer forint nincs meg, próbáljon alkudozni, hogy a török nem fogadna-e el ebbe az összegbe posztót és ezüstneműt? A kanizsai hódolandó falvak jegyzékét kétoldalú küldöttség fogja eligazítani s megbízza Rimayt, hogy eszközölje ki Alinál a Battyáni szolgálai kibocsátását, mert emez akkor szintén kiadja török foglyait, kik a béketárgyalások alatt estek fogságba és végre azt, hogy a Dunától Erdélyig s az Esztergom körüli határokat többé ne fessegessék.

¹⁸ Angyal Dávid: *Magyarország tört. II. Mátyástól* ... 134. s köv. ll.

¹ Rimay Konstantinápolyból egy török mént hozott és ismerőseinek különböző

ajándékot, pl. Dóczy Istvánnak (Vác) egy szablyát, melyet Budán ő díszítettett ki s hozzá török formára ezüst markolatot és hüvelyt csináltatott.

Volt tehát Rimaynak újra tennivalója, de ezért nem kellett volna Budán oly soká időznie, hiszen ügysem bírta eligazítani. Azonban, a mi hihetetlen, a bécsi udvar nem bírta s részben nem is akarta az 50 ezer forintot elküldeni. A nemakarás oka az volt, hogy olasz és spanyol intrigánsok saját érdekekben, hogy a zavarosban halászhassanak, szerették volna, ha a béke felbomlik, tehát gátolták a pénz elküldését. De volt ennek diplomáciai oka is, t. i. ezzel nyomást akart az udvar gyakorolni arra, hogy az esztergomi és nagykanizsai meghódolandó falvak jegyzéke hazánkra nézve kedvezőbben állapíttassék meg. Ez különösen Illésháznak feküdt szívéen.²

Minderről ma már tiszta értesülésünk van Rimaynak újabban előkerült, Illésházyhoz 1609. február 14-éről és 19-ikéről Budáról írt két leveléből, melyekben minél előbb való kiszabadításukat kéri a hiányzó 50 ezer aranyforint beküldése által.

Azt mondja első levelében, hogy Illésházy leveléből, melyet nem ismerünk, szerette volna megtudni a késedelem okát, mert ő ezt a törökök ítélete miatt inkább károsnak, mint hasznosnak véli. Már Konstantinápolyban is mondták neki a vezérek, hogy a németeknek és magyaroknak nem kell a béke, világos ez az ajándék késedelmes elküldéséből. Most Budán újra ezt hányják-vetik s azt mondják, hogy a német császár és a magyarok háborun törik a fejüket. Ne higgye Illésházy, hogy a hódoltság ügye kedvezően elintézhető a pénz beküldése előtt, mert a szultán megparancsolta ugyan Ali budai basának, hogy igazítsa ezt el a zsitvatoroki béke szerint, de ez a parancs csak azutánra szól és akkor Ali kedvezéssel is volna a magyarok iránt. De ő kivált az Esztergom táji hódoltság ügyét nem is tartja sürgősnek. Előbb az ország nevében levélileg kellene a szultánt magát megkeresni, hogy Váczig adja át hódolatlan a területet, a mint ők Konstantinápolyban létök alatt kérték, de Murát basa nagyvezér távollétében nem akartak róla tárgyalni. Azóta Murat

² *Allamiratai*, 56., 57. l.

haza érkezett Konstantinápolyba s követet küldött a budai basához, kitől izente, hogy a békét még erősebbé kell tenni. Kérdi, hogy a török követek még ott vannak-e s inti, hogy bánják

47. II. MÁTYÁS MAGYAR KIRÁLY.

velök becsülettel stb. A basa most a dolgok ily függő állapotában nem tudja, mit izenjen a nagyvezérnek, mert tart tőle, hogy a béke fölbomlik.

Ezután híreket ír. A szultán Málta és más szigetek ellen hét évi hadjáratot hirdetett. Ez is alkalmassá teszi az időt, hogy a dunántúli hódoltság dolgában írjanak a szultánnak, mert ez a nagy gondja engedékenynyé fogja tenni. A tengeri készületeket ő már Konstantinápolyban létekor látta s az angol követ is figyelmeztette rá, okául a velenceiek ármányait mondta. A török a lengyelek ellen is készül, mire a tatár kán ingerli a szultánt s egy Budára érkezett moldvai követ beszéli is, hogy a tatárok máris két ízben törtek rá a lengyelekre.

Egy kiszabadult Ali basa nevű török fogoly is érkezett Budára. Ez is állandón beszéli, hogy a béke rövid időn felbomlik. A budai basa nem akarja haza eresztetni, mert ott is álhíreket fogna terjesztetni. Ez is azt mutatja, hogy kiszabadulásuk egyenesen államérdek és az egyetlen, mely a törököt megnyugtató, mert Konstantinápolyban is a kétség volt, mint Rimay hiszi, a főbaj, hogy a zsitvatoroki békén túl elérni semmit nem tudtak.

Széchy Tamás írt ugyan Alinak, hogy ő van több másokkal megbízva a Kanizsa vidéki hódoltság ügyével, de Rimay nem hiszi, hogy ehhez hozzakezdenek az esztergomi ügy előtt.

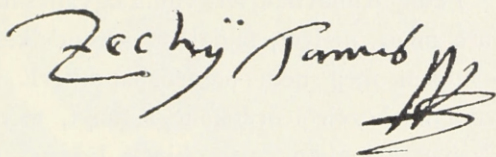
Mindezt a sürgetés végett írja. De ha Illésházy azt hiszi, hogy a hódoltság ügye előbbre való, akkor tüzessen ki napot s írja meg okait a basának, hogy mért kell ennek előbb meglenni, mert a török kezdi az ők eltartásukat megsokalni már csak a kételkedés és a magyarok részéről némi fegyveres hírek miatt is, milyenekről három tudósítás is érkezett már Budára Alihoz.

A második levél február 19-ikéről, melyet Rimay saját szolgájától küldött el s újra mellékelte hozzá előbbi levelét, már rövidebb és kevésbé érdekes. Levelét különösen azért írja s szolgáját azért küldi, mert biztosat kíván tudni, hogy ő is helyesen járjon el s főképp tudni akarja, hogy megmarad-e a béke? A mindenféle hírekkel szemben maga Ali basa is meghagyta neki, hogy határozott híreket szerezzen, ő bizonyosságot kíván. Úgy hallják, hogy a pápa és spanyol király hada «Karinthiára és Ausztriára szállong», hogy Máltáról elfordítsák

a török szándékát s ha ez igaz, akkor ezek a mi nyakunkra hozzák a törököt. Erre figyelmeztette őt az angol követ is Konstantinápolyban. Herberstein nézete azonban az, hogy ez a had és a német császár hadszedése nem a török, hanem az eretnekek ellen irányul abból az elvből, hogy «haereticis non est fides servanda». Trauzen volt Bécsben az egyetlen tanácsos, ki e felfogást elutasította, mint méltatlant a német császárhoz. Mindezeket tájékoztatásul írja meg, kérve, hogy szolgáját hamar bocsássa vissza és mentse ki őket.³

Most már Rimay biztosat tudott meg Illésházy válaszából, a mely különben nem maradt ránk. Egyrésről pénz sem volt s ezért kellett az ügyet

halogatni, másfelől azt hitte Illésházy annyi csalódás után, hogy a török kapzsisága miatt a pénz megkül-

48. SZÉCHY TAMÁS NÉVALÁÍRÁSA.

dése előtt könnyebben fog menni az esztergomi hódoltság ügye. Mindenesetre elő fognak még adatok kerülni, melyek e titkosabb okokat még jobban fölfedik. Azonban Herberstein és Rimay sehogy sem akarták megérteni e két kérdés kapcsolatát, mert ők Budán másként látták a dolgot. Lehet, hogy kiszabadulásuk érdekében beszéltek így, mert a hódoltság kérdésének megoldásában nem hittek, lehet az is, hogy legalább Rimay, a maga naivságában Ali nyájassága miatt elaltatva többet hitt a török jóakaratában a kellőnél.

Elég az, hogy Rimay az Illésházytól kapott hírek után panaszkodott s mindketten szomorúan vették a hírt Budán, mint ezt Rimaynak február 24-én Illésházyhoz és márczius 11-én Tribel Gáspárhoz írt leveléből látjuk. Utóbbiban azt írja, hogy a király

³ Mindkét levelet l. *Függelékben*. Az előbbi levél másolat, mely az utóbbihoz volt mellékelve. Eredetijök Bécs. Kriegs-Arch. Schriften-Abth. H. K. R. Akten.

Fasc. 135. U. ott megvan az első levél latin fordítása is. Mindkettőre Veress Endre úr volt szives fölhívni figyelmemet.

is tudatta velök, hogy kiváltásukat meg kell a hódoltság ügyének előznie.⁴

Így ültek tehát Rimayék szégyenszemre Budán s gúnyos megjegyzéseket kellett lenyelniök. Midőn aztán arról értesültek, hogy Illésházy is Bazinba jött, mert Forgách Zsigmond nőül vette br. Pálffy Miklós leányát, Katát s ő ennek lakodalmára jött haza; ekkor február 24-én esdeklő levélben fejtették ki helyzetüket és azt, hogy Budán ülésök a keresztyénségnek mekkora gyalázatja, hogy a török nem is hisz a békében és csakis Illésházy levele Alihoz a kanizsai küldöttség dolgában adott ismét nagyobb bizalmat a békére nézve.⁵

Pedig Rimaynak lett volna ugyancsak fontos ügye Tót-Lipce vára miatt, melyet, fájdalom, a rendelkezésünkre álló adatokból pontosan meg nem határozhatunk. E szerint Tót-Lipce (Zólyom-m.) közelről érdekelte Rimayt, mert leendő apósa, Tribel Gáspár, zálogban bírta, kinek leányát Rimay még követsége előtt eljegyezte. Éppen ebben az időben felszólították Tribelt, hogy a várat kezéből adja ki. Tribel most nemcsak maga írt Rimaynak, hogy írjon a királynak s a nádornak, hanem megkérte Kollonits Szigfridet is,⁶ hogy próbálja kieszközölni bármilyen módon, pl. Herberstein útján is Rimay hazajövetelét, mert ő nem elég erős Tót-Lipce megtartására. E tárgyban 1609. január 19-én Kollonits csakugyan bőven ír Rimaynak Tribel és leánya nevében, említve itt Herbersteinhez írt levelét is, hogy vagy zálogra, vagy akár helyettes állításával eszközöljön ki szabadságot és ha ez nem lehetne, akkor eszközöljön ki szabadságot sógorának, Oktaviónak, a ki tárgyaljon az ő nevében, vagy ha mindez sem lehetne, akkor írjon Illésházynek, hogy fogadására emlékezve, tartsa függőben Tót-Lipce dolgát, a míg ő kiszabadul Budáról.

⁴ *Allamiratai.* 55–57. l. A Tribelhez írt levél 56. l. A nádorhoz írt levél kétszer is megvan az 58. lapon fogalmazásban, a 179. l. teljes szövegben. Azt is olvassuk erről az 50 ezer forintról, hogy ebben az időben a bécsi kereskedőkre vetették ki.

⁵ *Allamiratai.* 179. l. U. e. levelet megismételte Rimay márcz. 2-án. *U. o.* 58. l.

⁶ Kollonits életét l. *Vasárnapi Ujság.* 1911. 16 sz. Takáts Sándortól.

ILLÉSHÁZY ISTVÁN.

Ezt az utóbbit Rimay természetesen megtette; sőt irt érdemeire hivatkozva magának a királynak is a halasztás ügyében s megkérte ő maga is Herbersteint a közbelépésre. Képzeltető, mint esett Rimaynak Kollonits leveléből azt olvasni, hogy ú. n. jóakarói nem érdeklődnek ügye iránt.⁷ Tudjuk aztán, hogy Tót-Lipcse ügyében tárgyalta is Tribel Beszterczebányán, még pedig sikerrel, ügylátszik, a nádor közbelépése következtében. Ugyancsak egy másik tárgyalásról is tudunk, melyen Tribel, betegsége miatt, csak helyettessel vett részt. Mindezek eredménye az lett, hogy a nádor közbenjárására az ügy bővebb tárgyalása június 24-ikére halasztatott. Reméli, írja Rimay, hogy most már jól fognak menni a dolgok. Tribel megnyughatik s ha ő kiszabadul, maga is közbenjár a nádornál és sikert annál inkább remél, mert folyton módjában áll nagy állami szolgálatokat tenni.⁸

Így egyelőre nem maradt hátra egyéb, mint a húsvéti ünnepekre egy papot kérni istentisztelet végett és megkérni egy másik evangélikus papot, hogy kiszabadulásáig jegyesét vigasztalja s adja át neki «szerelme egész mélységéből fakadó százszoros üdvözlését».⁹

Közben az volt ily körülmények közt Rimayék célja, hogy mentül hamarabb összeüljön az a bizottság, mely végre megállapodjék az esztergomi hódolt falvak jegyzékében. Rimay ez időbeli leveleiben erről 1609. márczius-április havából különböző sürgetéseket és reménykedéseket találunk. Az értekezlet helyéül az esztergom-megyei Szögyén (Szölgyén) volt kitűzve. Török részről Ali küldöttei, esetleg maga Ali, magyar részről Forgách Zsigmond és pár más voltak megbízva az alkudozással. Azonban az először márczius 20-ikára, majd április elejére és harmadszor április 8-ikára tett határidőt sem bírták a magyar biztosok elmaradása miatt megtartani. Erről Rimay elég méltán panaszkodik s méltán

⁷ *Allamiratai*. 176. l. Kollonits levele. Neki is ismeretes két levele Tribel Gáspárhoz, egy 1609. febr. 9-ről, egy kelet nélkül ugyane hónapból. *U. o.* 50., 54. l. Rimay levele II. Mátyáshoz. *U. o.* 53. l. A nádor-

nak az elhalasztás tárgyában irt a febr. 14-én kelt hosszú levele végén. L. *Függelékben*.

⁸ *U. o.* 56., 62. l.

⁹ *U. o.* 57. l.

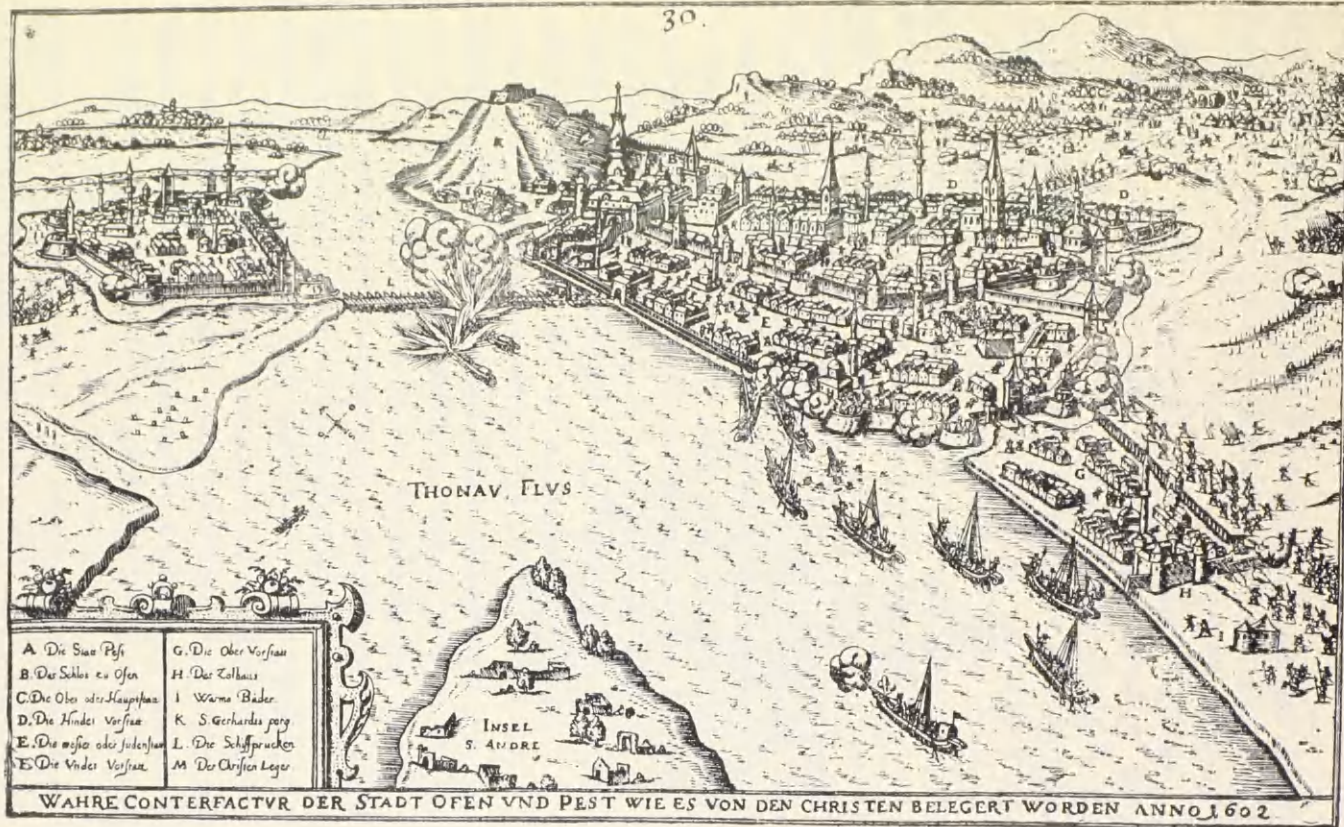
emlegeti Ali boszúságát is azzal együtt, hogy a mint hallja, Zulfikár bég, a török követ, Pozsonyban rosszabb ellátásban részesül, mint azelőtt Bécsben s most attól tart, hogy velök is ez fog Budán kölcsönben történni.¹⁰

Mialatt ezek folytak, Ali basa küldött egy jegyzéket Illésháznak a meghódolandó városokról és falukról, mely azonban teljesen más volt, mint a mit a zsitvatoroki béke 16-ik pontja és minden megegyezés megállapított. Ugyanis több mint 300 még nem hódolt falut sorol fel most, azaz mindazokat a helyeket, melyek egykor Esztergom török kézre jutásakor török kézre jutottak. Illésházy menten elküldte ezt Rimayéknak, hogy vele tárgyaljanak, fejtsek ki, hogy ez békeszegés. De ezek nem beszélhettek vele, mert Ali lova leesvén, ő maga is arczán megsebesült. Pár nap múlva beszéltek ugyan vele, de aztán Ali Egerbe ment egy hónapra, színleg azonban meghagyta Amhát ügyvivőjének, hogy ha a király megbízottai megérkeznek Szögyénbe, ők is jelenjenek meg. Eltávozásának célja egyébként az volt, hogy a megegyezést húzza s minden maradjon meg úgy, a hogy van. E mellett, mint mindig, ekkor is Rimayéknak szintén azt erősítgette, hogy ránézve is a békeokmány irányadó.¹¹ Azonban mindez csak szóbeszéd és szócsavarás volt.

Rendkívül megnehezítette a helyzetet, hogy Illésházy 1609. május 5-én Bécsben, inég a szögyéni tárgyalások megkezdése előtt meghalt. Most Ali még makacsabb lett s midőn június elején végre összeültek a megbízottak Forgách Zsigmonddal, török részről Amháttal, egy igen körmönfont eszű ügyvivővel, hogy a meghódolandó falvakról tárgyaljanak, akkor, noha Ali a biztosoknak írt levele szerint beleegyezett, hogy kikutassák a falvak hovátartozását, most mégis a török biztosok éppen Ali nevében meggátolták a kérdésnek a béke 16-ik pontja szerinti eldöntését. Ennélfogva a magyar biztosok 1609. június 10-én Alinak levelet írtak, mellékeltek hozzá az 1608. június 18-iki komáromi megállá-

¹⁰ *Allamiratai.* 57. l. Levele Illésházyhoz. 49., 61. l.

¹¹ *U. o.* 48., 69. l.

podást, melyben egyrésről Ali, másrésről Illésházy és Kollonits megegyeztek s aztán Érsekújvárra vonultak vissza, várván Ali választ.

Minderről Rimay és Herberstein ugyane napon értesítettén, június 13-án kihallgatást kértek Alitól. Rimay volt ez alkalommal a szóvivő, a ki újra előadta a zsitvatoroki béke 16-ik pontjának s az Ali és Illésházy régibb és ismételt megállapodásainak tartalmát. Ezután egy egész párbeszéd folyt le, melyet hosszú volna itt teljesen előadni. Ebben az a jellemző, hogy Ali a fődolog elől állandóan kitért s általában nem ismerte el a békepont igazi értelmét és azt feszegette, hogy a kéznél levő iratok szövege nem hiteles, neki a szultántól az eredeti szerződést kell elhozatnia. Ezzel újra az volt a célja, hogy mivel ez hónapokat vesz igénybe, tehát addig halasztassék az ügy, mert hiszen a követelt helyek amúgy is török kézben lévén, nekik éppen a sürgetett megállapodás volt káros. Majd teljesen eltért a tárgytól s azokkal az erőszakokkal állott elő, melyeket magyar-német részről a béke alatt elkövettek a törökök ellen. Például minő nehéz neki a magyarokhoz még megbizottakat is küldeni, mikor most, a szögyéni tárgyaláson is, saját ügyvivőjének egy ifja kétszáz tallérral eltűnt, egy másik agának egy ifjú szolgálját majdnem meggyilkolták s csak társai mentették meg. Előadott sok más egyebet is, miket itt mellőznünk kell.¹²

Végre mintegy kimerült és szünet állt be. Azután arra nézve, hogy mit kellene tenni, a basa egyszerűen azt felelte, hogy egy év is lejárt, a tárgyalás mindig sikertelen volt, ő nem remél semmit tőle s részéről a kezében levő falvak biráit egyszerűen kényszeríteni fogja, hogy a töröknek szolgáljanak. Az ő spahiai úgy sem fognának belenyugodni, hogy a követelt falvakból kitiltassanak. A mieink ekkor újra a békepontra hivatkozva, kérdezték, hogy erőszakkal vagy a béke szerint kíván eljárni?

¹² Ezek voltak okai, hogy Rimay *Községes inségek* cz. a. 26 pontban, melyhez egy más kéz egy 27-iket csatolt,

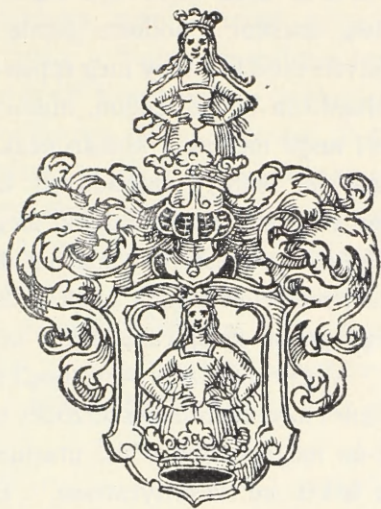
összeírta a törökök zaklatásait és kegyetlenségeit. Ezek a pontok utóbbi tárgyalásokban is szerepelnek. *Allamivatai*. 405. l.

Végre azt felelte, hogy mindkét részről csak egy-egy embert kellene a dolog tisztázásával megbizni s módot fog lelteni, hogy e miatt és az eredeti szerződés megküldése végett a szultánnak írjon.

Ekkor egyelőre semmit sem lehetett tenni. A magyar biztosok, élükön Forgách Zsigmonddal, június 16-án Érsekújvárról egy újabb levelet intéztek Alihoz, melyben újra kérik a béke pontos megtartását s szintén fölemlítve a törökök számos erőszakát, melyek a béke megszilárdulásával mindkét részről meg fognának szűnni, ráhárítják a felelősséget. Ezzel a tárgyalások egyelőre megint megszakadtak s komolyan utóbb sem folytatták.¹³

A mint látható, követeinknek Budán akadt elég tennivalójuk; de mindez e tennivalóknak csak része volt. Még az adott nehéz viszonyok közt is majdnem legkellemetlenebb volt, hogy örökké el kellett nekik valamit egyengetni, foglyokat

kiszabadítani, kicserélni, egy-egy kölcsönös erőszakot kimagyarázni, elsímitni. Rimay leveleiben olvassuk pl., hogy 1609 augusztus 12-én Werebély János váci alkapitányt ajánlja II. Mátyás kegyeibe, a ki a török kicsapongások megtorlása miatt magát gyűlöltté tette, holott kiváló érdemű ember. Ír a horvát bánnak s a szőnyi kapitánynak, hogy ha a békét megerősítve látni akarják, szüntessék meg a határokon a kegyetlenségeket és megátalkodottságot. Ugyanerről jelentést tett II. Mátyásnak is, mert a panaszok már egész a szultánig eljutottak. Máskor Ali basa fogta el Preiner

50 FORGÁCH ZSIGMOND CZIMERE.

¹³ U. o. 68–73., 63. l.

követét, Földesy Istvánt, a ki Rimay hívására jött Budára, a mire őt éppen maga Ali kérte fel, most tehát siet bő előterjesztést tenni Alihoz a követ kibocsátása végett. Majd egy morva nőt szabadít ki török rabságból s meleg ajánlólevéllel látja el az útra. Máskor a kecskemétiak és nagykőrösiek ügyében jár közre, hogy a Bocskaytól adott szabadságaik biztosíttassanak. Majd enyingi Török István kéri meg, hogy egy Ferencz deák nevű ifjú legényt szabadítson ki vagy váltson meg, máskor a hodolinyi papné megszabadítását bizzák rá. Dóczy István váci kapitány meg éppen egy szerelmes verset kér tőle, mely Magdolna névre szóljon, máskor különböző megbízásokkal látja el; majd megint a komáromiak fordulnak hozzá, hogy két komáromi embert szabadítson ki Belgrádból, más alkalommal, hogy valami török rablók megbüntetését eszközölje ki, a kik Győrből visszatérő komáromiakat megöltek és tíz ökröt elraboltak, melyeket Budán találtak meg. Közben Forgách Zsigmond egy portai kézjéj vásárlására kéri és így tovább.¹⁴

Végre augusztus 9-én (1609.) értesíthette Forgáchot, hogy a szultántól az eredeti békeszerződés és egyéb eredeti levelek augusztus 6-án megérkeztek s Ali utasítást kapott, hogy pár száz faluért a békét ne veszélyeztesse.¹⁵ Értesítette arról is, hogy Ali ki akarja valami módon Zulfikárt, ki ekkor már Komáromban volt, szabadítani s ezért folyvást üzeneteket váltanak. Állandóan híresztelik, hogy Zulfikárral ott rosszul bánnak. Továbbá Ali fegyvereseket küld Esztergomba s maga is oda készül, midőn őt és Herbersteint is magával viszi. Ugyanekkor történt, hogy Földvárnál a Báthory Gábor követét, Keresztesy Pált, ki több ajándék mellett Alitól egy fakó lovat is vitt a fejedelemnek, magyar katonák kirabolták. Előbb az volt a hír, hogy ezek hajduk voltak, majd hogy Batthyáni Ferencz vagy Nádasdy

¹⁴ *Allamiratai*. 45, 46., 48., 63. l.

¹⁵ Rimay ugyanez idő alatt kivonatban összeírta, hogy mikben térnek el a magyar, illetve latin békepontok a török nyelven írt pontoktól. *Allamiratai*. 403. l.

Memoriale vel signatura defectuum articulorum, qui defectus turcis litteris sunt insinuat. E pontosnak tartott kivonat szintén állandón szerepelt utóbb a tárgyalásokban.

Tamás katonái. Ez más rablásokkal együtt folyton bonyolította a helyzetet. Ekkor végre azonban már az 50.000 frt Rimay és Herberstein kiváltása végett Komáromban volt s megérkezett a menedéklevél is II. Mátyástól a török küldöttek részére, kik a pénzt átvegyék. Most Forgách újra azt akarta, hogy a hódolt faluk jegyzékét előbb állapítsák meg. Ali megint biztosította őt, hogy a békeponthoz fog ragaszkodni; Forgách pedig az 50.000 frtot most is erre mintegy csalétkül kívánta felhasználni.¹⁶

Mindez azonban semmi megoldásra nem vezetett és így szeptember elején sok huza-vona után a budai timár-defterdár (kincstárnok, könyvvivő) átvette a pénzt Komáromban és Rimay s Herberstein Esztergomból, a hová közben Alival átmentek, Zulfikár pedig Komáromból kiszabadultak s a török nagykövet végre elmehtett Bécsbe Mátyáshoz a béke értelmében. A hódolt falvak ügyében utóbb még nagyon sok tárgyalást tartottak, de sem ezek, sem pedig még későbbi békék sem bírták végleges megoldásra juttatni. A hallgatólagos állapot mindig a status quo maradt, azonban ennek a kérdésnek további tárgyalása nem tartozik Rimay életrajzához s ezért e műben mellőzzük.

VII.

Rimay kiszabadulván a fogságnak nevezhető budai helyzetből, első feladata volt, hogy saját ügyeit rendezze, hogy nősülését előkészítse és egyháza dolgaiban részt vegyen.

Egy kis független nyugalom volt az, a mire most vágyott. Alsó-Sztrégován egyelőre egészen egy templom s vele összekötve háza építésének szentelte magát, hogy a mint írja, a hely közelsége még inkább csalogatván, annál buzgóbb legyen Isten iránti kötelességei lerovásában.¹ Másik vágya az volt, hogy

¹⁶ *Allamiratai.* 392. l.

¹ *Allamiratai.* 76. l. *U. o.* a Nógrád- vagy Gömörmegyében levő ev. ecclesia papjainak ír, hogy mivel háza még nem kész és bizonyos mennyiségű deszkára van szük-

sége, elküldi asztalosát, hogy ott szerezze be az ők segítségökkel s hogy annál gyorsabban járjon el, e segítségre kéri őket. (Az id. helyen Luteranensium helyett Latera. nensium áll, de helyesen amúgy olvasandó.)

Alsó-Sztrégován kívül szerezzen valami «bátorságosabb helyen» holmi birtokocskát, mert ez a török hódoltságához nagyon közel feküdt s állandón fenyegetett hely volt.

Ezt az utóbbit, Illésházy halála után, főképen Forgách Zsigmond által vélte elérhetőnek. Ugyanis neki követsége miatt egy pénzüsszeget is ígértek, melyet egyelőre nem kapott meg. Ő most Forgách útján Szakálban (Nógrádm.) akart addig is egy kis birtokrészhez zálogban jutni; de sietteti pénzét, mert a mit vett, ki akarná fizetni. Másrésről pedig Forgách-csal a következő ügye volt. Forgách első neje, Losonczy Anna, az egykori Ungnádné, a még azelőtti Sulyokné volt. Ennek nagybátyja, Losonczy László, bizonyos kelecséni (Tót-Kelecsén, Nógrádm.) birtokrészt elzálogosított a Madáchoknak s ebből egy részt (három jobbagyot és egy pusztát) Rimay birt a Madách-rokonság révén. Most ezt Forgách végrehajtással vissza akarta venni s míg Madách Péter el bírta igazítani ellentmondással a dolgát, addig őt elmarasztalták, mint zálogban birt jószágrésznek visszaadásában. Ámde noha ő, mint írja, perelhetne, mégsem teszi, hanem Forgách jószágára bizza ügyét, hogy zaklatni nem fogják. Forgách egyelőre nem is zaklatta, sőt levelet is ígért neki, hogy a jószágrészt mindaddig nála hagyja, a míg kielégítetik. Azonban ezt három év alatt sem érte meg és addig ugyan használta ezt a részt, de mivel látja, hogy Forgách többé nála hagyni nem akarja, lemond róla, csak kéri, hogy mint ígérte, elégítse is ki, úgy sem volt belőle több két frt hasznánál, mert mindössze csak 16 kilányi (32 pozsonyi mérő) gabonát kapott róla s széna egyszerre csak 12 kilányi termett rajta.²

Ennek az ügyének további folytatását nincs módunkban figyelemmel kísérni. Hasonlóan töredékes az, a mit leendő apósának, Tribel Gáspárnak és Tót-Lipcse várának ügyében írhatunk. E vár, mint láttuk, Tribel Gáspárnak volt kezén zálogjogilag, de sokan ahitoztak rá. Tribel elbetegesedvén, dolgait rendben tartani nem

² *Államiratai.* 77., 78. l. Ezt lehet kivenni a hiányos iratból.

birta s neje pedig, mint idegen, nem értett hozzá eléggé. Ez ügyekben, mint ekkor még leendő vő, Rimay is járt Tót-Lipcsén és ismerjük egy fogalmazványát Miessko Györgyhez, melyben felkéri őt, hogy az asszonyt nehéz gondjaiban segítse, mert fiaiban nem bízik eléggé, veje pedig még nincs. Tót-Lipcsé ezután még csak egyszer jön elő irataiban, t. i. a lipcseiek gabo-

51. LIPCSE VÁRA.

nát kértek tőle, de ő a szárazság, rossz termés s a drágaság miatt, mások példájára hivatkozva, megtagadja, nehogy maga és övei megszoruljanak.³

Ezekről sem tudunk többet. Bármilyen okból, de a tervezett házasság elmaradt s Tribelék ügyei többet Rimay életében az eddig ismert adatok szerint nem fordulnak elő.

Egyháza gondozásáról is ebből az időből van még pár adatunk. Van t. i. egy bizonyítványa, mely szerint Schwegler Jánost, a kit ő maga tett a palánkai egyház élére s ott két évig

³ U. o. 74., 76. l.

általános kedveltségre működött, de most ez a hely r. kath. vallású patronus kezére kerülván, el kell távoznia, tehát ajánlja minden evangélikusnak mint pártfogásra érdemest. Egy másik iratában megköszöni Tornarius Eliasnak, hogy oly jeles papot ajánlt neki, mint Mihály, ki valószínűleg ugyanaz a Zolnai Mihály (Michael Solnensis), kinek két év múlva hasonló elismerő bizonyítványt ad, midőn szülőföldéhez és apai örökehez közelebb akarván jutni, eltávozik Alsó-Sztregováról.⁴

Ne hagyjuk említés nélkül, hogy 1615. január 1-én Szcenci Molnár Albert ment hozzá. Molnár október 27-én odahagyván a komáromi lelkési állást, egy hosszabb körút után, december 19-én, visszatért Komáromba, de már 21-én végleg fölkerekedett, hogy északi Magyarországon át Bethlen Gáborhoz menjen Erdélybe, Fogarasba. Ebben az útjában Szécsenről január 1-én Szinyei Kristóf alkapitány, kinek vendége volt, két katonával elkísértette Rimayhoz, a kinél január 1-seje estéjén és 2-ikán délelőttig időzött. Molnár erről naplójába ezt jegyezte be: Szigyei (így!) Kristóf «két katonával kísértetött kiskarácson estin Esztergoára, Rimay Jánoshoz. Itt ez tudós nemes embernél az új szerint kezdem el örömmel ez következendő 1615. esztendő».

Molnár szűkszavú naplója semmit sem szól arról, hogy mit beszélgettek együtt; de bizonyára megfordult és nem egyszer, annak a neve, ki mindkettőjükre hatással volt, értjük a mestert, Balassát, kinek Molnár emléket emelt verselési újításai miatt a *Zsoltár*-ok első kiadásában (1607), melyben maga mint pár száz évre kiható verselés-újító mutatkozott be, az újítás teljes öntudatával. De ezenkívül is számos rokonvonás jellemezte e két férfit. Mindkettő tudós volt, mindketten ismerték a római klasszikusokat, mindketten sóvárogtak a vallás-szabadság, mint akkor a szellemi szabadságok legfőbbike után, e mellett Rimay is nemcsak költő, nemcsak vallásos költő, hanem éppen zsoltár-

⁴ U. o. 74., 75. l. A Schweglernek adott bizonyítvány az evang. ecclesiát «ecclesia Plachtinensis»-nek mondja, de

Plachtina vagy hasonló falu nem található. Talán a Palánka szó van elrontva.

52. SZENCI MOLNÁR ALBERT.

átdolgozó is volt, kire Molnár zsoltárai hatást is tettek. Lehetett tehát beszéd tárgyuk elég, még ha sokáig maradtak is fent. Molnár, mint láttuk, másnap már tovább ment Darócson, Osgyán át Rimaszombatra.⁵

E találkozásnak mindenesetre része volt abban, hogy a viszonyaival elégedetlen Rimay 1615 folyamán maga is járt Erdélyben. Valószínű, hogy összefüggésben állt ez a vallásszabadság kérdésével is, hiszen akkoriban semmi sem volt természetesebb, mint a felsővidéki protestánsoknak e miatti erdélyi útja. De világos az is, hogy szolgálatát felajánlotta Bethlennek, a kit különben is Bocskay környezetéből ismert, azonban bármi okból, nem fogadták el, vagy valami olyast ajánltak, a mit ő nem akart elfogadni. Az bizonyos, hogy Illésházy halála után magát háttérbe szorítva érezte s az volt véleménye erről másoknak is, a kik őt ismerték. Hiszen éppen erre alapította Balassa Zsigmond is tervét, midőn őt meg akarta nyerni a maga regényes vállalatának.

Ugyanis ebben az időben életének egyik fontos eseménye az, hogy Balassa Zsigmond, visszaemlékezvén egyrészről a Rimayaknak a Balassák iránt tanusított odaadására, másrészről arra, hogy Rimayknak gyakorlata van a törökökkel való tárgyalásban: tehát bele kívánta vonni Rimayt az erdélyi fejedelemség elnyerésére kovácsolt kalandos terveibe, mint különben is bizonyára elégedetlen embert.

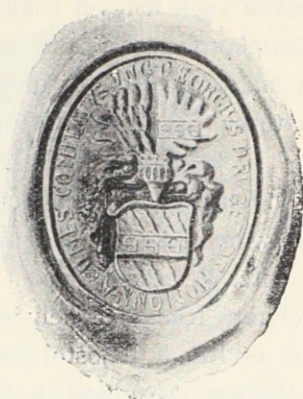
Tudjuk, hogy Bethlen Gábor ellen, ki 1613 október 21-ike óta volt fejedelem, 1615 vége felé újra sokat áskálódtak a portán. Két jelölt is fellépett ellene. Egyik a már egyszer megbukott Homonnay György főispán, kit Bethlennek 1616-ban fegyverrel kellett leverni, a másik Balassa Zsigmond, a kit Skender és Ali basa támogattak. Mindkettő a támogatás fejében a török-

⁵ Sz. Molnár A. *Naplója* stb. Kiadta Dézsi Lajos 65–66. l. — Dézsi L. Sz. *Molnár Albert* 197. l. Molnár amott *Esstergoát* ír Rimay lakóhelyétül, de ezalatt nem

Alsó- vagy Felső-Esztergály (Nógrádm.), hanem Esztergoa-Sztregova értendő. Itt a napokat az új naptár szerint adjuk. A napló általában a régi naptárt használja.

nek ígérte az annyi követelt Lippa és Jenő várakat, úgy hogy Bethlen e törekvések és főleg Homonnay fellépése, tehát, a mi jellemző, magyarok miatt, Lippát utóbb csakugyan kénytelen volt a töröknek átadni, még pedig az április 17-iki (1616) fejedelmi országgyűlés beleegyezésével.

De térjünk vissza Balassához. Ő, a gazdag, tanult, de könnyen hívő főúr, belement a két basa által ajánlott tervbe. Elkezdett híveket toborzani, összeesküvésfélét tervezni s e közben 1616 október 15-én Kékköre hívatta Rimay Jánost is és felszólította, hogy álljon hozzá, noha Rimay, ki egyet-mást hallott Balassa terveiről, már hosszabb idő óta és éppen ezek miatt, a vele való érintkezést megszakította. Ennek pedig előzménye az volt, hogy ők 1615-ben találkoztak már egyszer Nagy-Károlyban, midőn Rimay Erdélybe ment, hogy Bethlennek szolgálatát felajánlja, de sikert nem érve, visszatért. Ugyanakkor Balassa Zsigmond is egy fegyveres kísérettel Erdélybe készült, még pedig Bethlen kétszeri hívására, azonban ezt Rimay elől eltitkolta. De Rimay, úgy látszik, ezekről s még némi más terveiről értesült.

53. HOMONNAI GYÖRGY PECSÉTJE.

Most, ezen az október 15-iki találkozón, Balassa már nem titkolózott. Elmondta, hogy csakugyan járt és hosszasan időzött Erdélyben, de Bethlen ígéreteiben csalódott. Sikerült neki, mint dicsekedve mondta, ott Memhet aga s utóbb Skender basa útján elhárítani azt, hogy a török császár a zsitvatoroki béke megszegésével dúló hadat indítson Magyarország ellen azért, mert a német császár segélyt küldött a néhai Báthory Gábor fejedelemnek s Erdélyt pusztította. Azonban ő meggyőzte a törököt, hogy ez a segélyhad nem pusztító szándékkal jött. Elmondta, hogy a Bethlennel elégedetlen török nagyvezér nevé-

ben Skender felajánlta neki az erdélyi fejedelemséget, de ő nem fogadta el. Majd midőn hazatért Kékkőre, Skender újra írt neki Szegedről, most pedig Ali basa a császár nevében elküldte a pártolás feltételeit is, melyek lényege, hogy ő a török barátjának barátja s ellenségének ellensége lesz, hogy évi 40.000 arany adót fizet és Jenőt meg Lippát átadja a töröknek.

— Mint tetszenek e föltételek? — kérdi most Rimay tőle.

Balassa legsúlyosabbnak találta az elsőt, mert neki felesége révén⁶ sok lengyel rokona, sógora van, a németekkel számos összeköttetése, a kik mind keresztyének s végre itt vannak a magyarok is. Már most hogy legyen ő mindezeknek ellensége a török kedvéért?

— Jól gondolkodik Nagyságod — felelé Rimay — s ezen gondolatban maradjon meg ezután is. De kérdem Nagyságodtól, hogy mint tetszik a második? (t. i. a 40.000 arany adó.)

Ezt Balassa a három közül legkönnyebbnek mondta. Ámde, folytatá Rimay, Erdély ezt az adót, mint ő Kovacsóczi Farkastól és Kendi Jánostól hallotta, könnyen megfizette régi boldog idejében, mert csak a törököktől beszedett vámhasznon felüli bevételek feléből vagy harmadából kitelt ez az adó; ámde az utóbbi romlások után az ország beleegyezése nélkül ezt megígérni nagyon sok. E mellett Bocskay kieszközölt 25 évi adómentességet Erdélynek, sőt a két oláh vajdaság adóját is nyolcz évre Erdélynek adatta; annál kevésbbé volna méltányos most, ennyi pusztulás után, 40.000 aranyat ígérni. Végre Jenőt és Lippát sem lehetne a rendek beleegyezete nélkül átadni; hiszen éppen maga Balassa is megvetőleg nyilatkozott Bethlenről, midőn híre járt, hogy átadta őket, pedig mint utóbb kisült, nem volt igaz.

— Ez az átadás úgyis csak színleges, erről Ali biztosítja őt.

— De hátha a török majd meghazudtolja Alit — felelte Rimay — s ő majd gyűlölet és megvetés tárgya lesz? Egyszó-

⁶ Felesége Zborowski Sámuel lengyel hg. leánya, Erzsébet volt 1595 óta.

val ő azt tanácsolja, hogy «ilyen simpliciter» a feltételeket ne fogadja el.

Ekkor Balassa azzal állott elő, hogy Homonnay György kész őket elfogadni. Am tegye, — viszonzá Rimay — azonban ő Balassának még sem ajánlja.

Ámde, folytatá Balassa, őt Budáról egy keresztyén is ösztönzi erre, mert ha ő nem fogadja el, akadhat olyan, a ki miatt Erdély elvész. Ugyanis a török nagytanács elvégezte, hogy ha

54. BETHLEN GÁBOR ÉRME.

Erdély ezután is hűtlen lesz, pusztává teszi egészen, holott ő, mint fejedelem, virágzóvá tehetné.

— Erdély megmaradásáról és gyarapodásáról méltó gondolkodni, — felelé Rimay — közölje tehát Nagyságod olyanokkal, a kik ezt elősegíthetik, de elhamarkodva ne cselekedjék.

Ezt Balassa megígérvén, végre rátért arra, hogy mivel Rimaynak nincs semmi előhaladása, ha a fejedelemség sikerül, engedje, hogy szerencséjének őt is részesévé tegye.

— Én az én sorsommal oly contentus (elégedett) vagyok, — mondta erre szerényen Rimay — hogy ahhoz csak keveset kívánnék Istentől, hozzá szoktatván magamat a csendes és kis értéken megelégedett élethez, afféle dologban azért nem az én promotiómat (előhaladás), hanem a közönséges haszonnak való szolgálatot igyekezem inkább tekintenem. Minek okáért ebben is a Nagyságod állapotjában, ha oly bizonyos és méltó okot kezdhettek látnom, a kiknek subveniálhatok, (a mikben segíthe-

tek) örömet szolgálok a közönséges haszonnak s minthogy ez a dolog nagyobb gondolkodással való tanácsot és consideratiót requirál magában, (megfontolást igényel) im házamhoz megyek és ruminálván (meghányván-vetvén) ezeket magamban, ha mi jót találhatok elmémmel hozzájuk, opiniómat declaralom (véleményemet kijelentem) Nagyságodnak.

Ez tehát látszólag csak kitérő válasz volt, de valósággal a megtagadást jelentette, annál inkább, mert azt hitte, hogy megszilárdította Balassát abban, hogy a török feltételeit ne fogadja el.

Hazatérvén Rimay, 13 nappal később (október 28-án) elküldte neki Balassa a prágai pontokat s a török követnek a császár előtt az erdélyi dolgokról tartott beszéde másolatát, melyek közül az elsőt Rimay már két nappal azelőtt más úton megkapta s ő is el akarta Balassának küldeni. Ezekkel kapcsolatban most már a következőket izente Balassának: Ne tárgyaljon senkivel titokban, mert íme ismert a dolog s íme a török nyíltan állítja, hogy vannak magyarok, a kik készek a Bocskayéhoz hasonló forradalomra, tehát ne tegye magát gyanússá. Ne bizzék a törökben, mert ez csak ki akarja használni. Ez a szokása és magánosoknak tett ígéreteit nem tartja meg. Hiszen Bocskayt is kijátszodja, ha lehetett volna. Elküldi neki, hogy lássa be ezt, azokat a jegyzékeket, melyekben felsorolta a török azokat a valaha meghódított helyeket, melyekhez igényt tartott a béke ellenére, miután a béke meg volt kötve; mennyivel inkább ki fogná tehát játszani Balassát, kinek az az ereje a törökkel szembe nincsen. Mindezeknél fogva, azóta mindjobban megfontolva, minden titkos tárgyalás megszüntetését ajánlja; ő maga pedig pórei miatt és mert «barátai házasság állapotjában való szerencsére is invitálják», egyáltalán nem vesz részt a dologban, bölcsőbb elmékre bizza.

Erre Balassa Rákóczi Andrástól azt izente, hogy megnyugszik s többet nem tárgyalt Rimayval, viszont Rimay mindezt titoknak tekintvén, senkivel sem közölte.

Völthiara, ingamittis Pöchi' aron
 obz palmi, ~~hogy~~ min' lund' alla fassumatt summi fassumattia
 ha fassumattia is modott mutatt dolgaban, s. Ogrian be fassumatt
 minni, alla fassumatt fassumattia fassumattia inga dgyim magamattis
 fassumattia fassumattia fassumattia. Arxa arst fassumatt,
 hogy in ar in fassumatt obz fassumatt fassumatt, hogy a
 fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt ma-
 gamatt ar fassumatt, ar kis arst in magb' fassumatt fassumatt,
 fassumatt fassumatt fassumatt min' arst fassumatt, fassumatt ar
 fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt fassumatt
 fassumatt, min' fassumatt fassumatt ar fassumatt fassumatt

Azonban Erzsébet napjára (november 19) lakodalomra levén meghíva Kékkő várába, elment. Ott másnap ebéd előtt Balassa maga mindent elmondott Fáncsy Ferencznek. Ekkor neki is megmondta Rimay, hogy ő tudott róla, de titoknak tartotta, soha senkinek nem szólt róla s ha valakivel, leginkább Fáncsyval tudatta volna, de előtte is elhallgatta, mert ezt a titkot leginkább szerette volna eltemetni.

E közben emlegették, hogy Skender basával mi történt, talán nem is él; azonban néhány napra rá Balassa elküldte Rimaynak Skender basától egy azóta kapott levelét, melyben újra biztatja a fejedelemségre. Ezt a levelet Rimay visszaküldte, izente, hogy közölje Fáncsyval is. November 29-én Palánkra menvén lakodalomra, december 2-ikán újra beszólt a közeli Kékkő várába s ekkor már úgy találta Balassát, mint a ki Lengyelországba készül, félvén, hogy a német császár és magyar király perbe idézi. Mondta, hogy csak akkor jő haza, ha biztosítékot kap, különben ott telepszik meg állandóan.

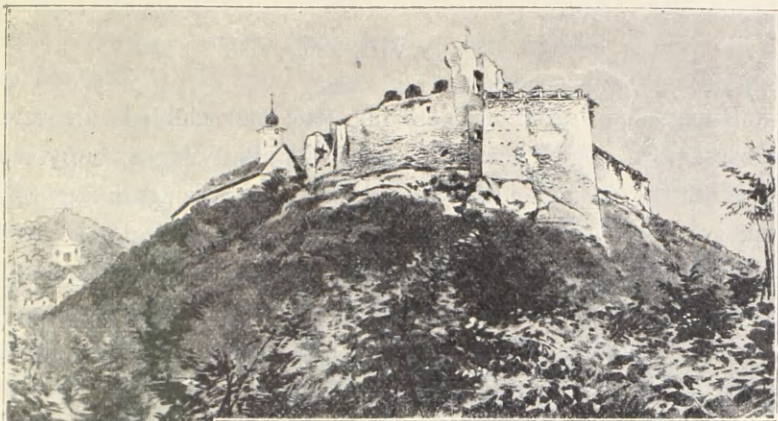
Ezóta nem látta Balassát; mert «baráti (barátai) szorgalmaztatásából a házasságáról való állapotát igyekeztén promoteálni, Mátyus-földébe ment föl», honnét aznap estve érkezett haza, mely estvén a császáriak Kékkőt megszállották.

Ezekből megállapítható, hogy Rimay az 1615 december havát és 1616 első napjait töltötte Mátyus-földén; mert Kékkő várát II. Mátyás parancsára 1616 január 8-án szállotta meg Teuffenbach Rudolf újbátori kapitány s vitte Balassát fogságba. A megindult vizsgálat folyamán az esztergomi főkapitánynak küldött és Csepregi Jakab homo regius (eskü alatt vallató) április 26-án kihallgatta Rimayt is, kinek vallomását idéztük a fentebbiekben.⁷

Természetesen Rimaynak semmi bántódása nem lett. A mint

⁷ Kiadta dr. Komáromy András: *Rimay J. életéhez. Irodalomt. Közl.* 1894. (IV.) 169. l. Eredetijét az Orsz. levéltárból e sorokban szintén használtuk. Címe: *Attes-*

tatorum seu testium inquisitio pro parte Fiscii Regij in quodam negotio contra Magu. D. Sigismundum Balassy, Collecta etc. Jvr. 96. l. Rimay vallomása a 26-ik, a 43–54. l.

56. KÉKKŐ.

látjuk, minden tartalék nélküli vallomást tett, a melyből egyszersmind kiviláglott, hogy ő nemcsak nem akart a felkelésben részt venni, hanem minden erővel le akarta Balassát is beszélni róla. Öszinte vallomása mindenesetre használt Balassának is, úgy hogy ő is csak rövidebb fogságot szenvedett. Rímay pedig ekkor csakugyan megnősült. Élete 43-ik évében nőül vette Ághy Orsikát (Orsolyát) és így ez volt az a nő, a kit az Alsó-Sztregován épített új házba vitt, kiről azonban közelebbi adataink szintén nincsenek. Ehhez a nőhöz írta utolsó négy szerelmi költeményét *Maga lelke vigasztalásának négy énekecske* cím alatt, melyekből azonban csak az első és negyedik maradt ránk, amaz végén, emez elején töredékesen. Tudjuk, hogy házassága boldog volt, egy évre rá leánya született, ki egyedül maradt életben, tudunk még két fiáról, kik közül egyiknek a neve János volt, de mindkettőt hamar eltemette.

VIII,

Rimay ú. n. szerelmi énekköltészetét már előbb is, de aztán házasságával végleg lezártnak gondolhatjuk. Világos, hogy már 1608 óta ily énekekkel nem igen foglalkozott. Nemcsak nagyobb-nak gondolt diplomáciai pályája, hanem az a meggyőződés is felbehagyatta vele a költés e nemét, hogy ez őt az emberek lenezésének tenné ki. A mely okból tehát nem adta ki mestere szerelmi költeményeit, ugyanazon okból nem adta ki magáéit s hagyta abba a szerelmi énekek írását.

Irodalmunk története számos idézettel és minden korból megállapította, hogy az ú. n. hivatalos és kivált egyházi világ nálunk sem türte sem a szerelmi, sem általában a vidám lírát vagy azt az egész főleg népies irodalmat, melynek főczélja a mulattatás, gyönyörködtetés volt, minők a színjátékok, néphistóriák, zene, táncz s más hasonlók. Elkezdve Szent Gellérten, mindegyre nyomait leljük, hogy ezeket elsősorban az egyház, de mások is elítélték, mint az ördög incselkedéseit. Ezek, a különben gyér adatok, egy üldözés visszhangjai, sőt a magyar természetből világos, hogy e költészet megbecsüléséhez egy egész világnézet-változásra volt szükség. Gondoljuk csak el pl., hogy Csokonait a hivatalos világ még a XVIII. század végén sem tartotta annyira, mint egy közepes gimnáziumi tanárt.

E tekintetben tehát a protestantizmussal (XVI. század) még rosszabbra változott a helyzet, a szigor nagyobb lett, mert világnézlete is szigorubb, melyet pár száz éven át még inkább ilyenné tesz a szenvedések, a csapások, az üldözések, a végítéletet sejtető idők nagysága s az egész országot sujtó hatalma. A főtekin-tet az egyházra, a mennyországra irányult s a bűnbánó egyházi ének mellett legfőllebb a hazafiui vitézi vagy inkább vallásos vitézi ének talált kegyelmet.

Így történt, hogy Rimay, a ki mint szerelmi énekköltő volt ifjúságában ismert, kitől még 1609-ben Budáról is szerelmi éne-

ket kért Dóczy István, nemcsak a Balassa énekeit tette félre, hanem a maga szerelmi énekeit is és nem gondolt többé velők valami sokat. Az is igaz, hogy oly korban élt, mely a vallásos harczok és viták miatt, ha lehet, a szerelmi ének-költészetre még kedvezőtlenebb volt, mint talán bármely előző kor.

Szerelmes énekeinek száma a Radvánszky-codexben 10 a sajkókazai-
ban 17, összesen 27. Közülök a Radvánszky-
codex 10 éneke ismere-
tes lett már akkor, midőn
Deák Farkas szerencsés
keze 1874-ben Radvá-
nyon a Balassa versei
fontos kéziratát megta-
lálta. Ezek t. i. 10 más
énekekkel együtt a Rad-
vánszky-codex II. részé-
ben vannak, de akkor
érthetetlenül igen kevés
figyelmet ébresztettek s
ki sem adták őket. A sajkó-
kazai codex azonban nem
17, hanem legalább 20
darabbal mutatja többnek

Rimay szerelmi tárgyú énekeit, mert elől egy és utóbb is egy levél a kéziratból ki van tépve. Ha föl vesszük, hogy az első levelen egy s a másik kitépetten pedig kettő állt, mert ő maga mondja, hogy 4 énekecskét ír és csak kettő van ott, akkor összesen 30-ra megy e nemű versei száma, melyekről tudunk. Ez

[illegible]

körülbelől mindaz, a mit írhatott, mivel egészben megfelel énekei számarányának. Hiszen azt látjuk, hogy éppen nem [volt nagyon termékeny költő s általában szűk érzelmi és szemléleti

Parasimi Viri
Generosi ac Magi Domini Do. Valenti
ni Balagy Baronis a Gyarmath Pa
nonij plectro Apollinio modulata uay
generis carmina, Nhus amaryum Alu
rum chér sic ille dornat ut ipius An
garica et arundo, et Avena, Admirabilis
concinitus sua vitati et Vocum arguta
harmonia, catiras si qua sunt, omnes
multis in diuallis superumide ipsa etiam
indicia eis suffragante. Loca superis
tem auctoritas et laudis occupent.
Ad calam operis Julia ipius, eot addita, cum
tama Venustati, mori utim suatle et rigony
plurimo decore illect, eam multiplice Dasiore
gercie, in metuum amoris ardorem amplectend
um, sollicitat, nunc precos, nunc minas, lau
des blandimenta, nunc Dempla, tam focto
et sagaci ingenio Vbz depromendo, ut nec
Cebuly Lascia, nec Tibuli Neera, nec probo
ti Pte

38. RIMAY TERVEZETT BALASSA-KIADÁSÁNAK ELSŐ LAPJA.

körben mozog, a mely körülmény természetes gátat vetett termékenységének már ifju korában. Utóbb teljesen a vallásos-oktató irány foglalja el, a mely különben egész életén, ifjuságától kezdve,

végig kíséri és szerelmi énekeinek is egyik uralkodó vonása. Már most szerelmi énekeinek jórésze ifjúkori mű, különben Balassa nem szólna róla, mint versenytársáról s ha ekkor nem írt sokat, a vallásos-oktató irány még kevesebb költeményre hagyta a dolog természete szerint.

Rimay szerelmi énekei, életében és halála után is, csak szűkebb körben voltak ismertek, nem úgy, mint Balassáéi, melyek kéziratban elterjedtek az ország nyugati végétől a székelyföldre s hatásukkal megtermékenyítették az elméket. Ennek bizonyítéka az, hogy a ma ismert 27 szerelmi énekből egyet sem találunk meg semmiféle későbbi kézirati énekgyűjteményben.¹ Ő maga is a többieknel jobban elhanyagolta őket, mert ú. n. argumentumokkal nem látta el, legtöbbjét nem is simította ki annyira, mint egyéb énekeit s hogy ebben a Balassa szerelmi verseit elítélő kor balvéleménye hatott rá, már említettük. Sőt világos, hogy midőn ő Balassának nemcsak zsoltáros és hazafias, hanem szerelmi költeményeit is összeírta, kiadásra előkészítette s a már tárgyalt védelmet írta róluk és általában a szerelmi költésről; akkor saját e nemű énekei védelmére is gondolt és valószínű, hogyha amazokat kiadhatja, még pedig sikerrel, akkor az övéivel is többet gondolt volna. Így maradtak ezek ránk legnagyobb

¹ Baros alább említendő gondos értékezésében azt állítja, hogy a *Vásárhelyi daloskönyvben* «alapos a gyanu», hogy R.-tól is vannak énekek. Ezt az állítást alapítja közös nevekre, némely más közös vonásokra, pl. hogy barátja számára Rimay verset ír, hasonlóak a külalakok, vannak egyenlő gondolatok, azonos sok tekintetben a nyelv- és szókincs, minők a «rövid nap», a szeretőnek «jó egészség» kívánása, a szeretők vágyakozása, hogy egymás kezét foghassák s egy ily versben a «Jankó» név előfordulása stb. Legkülönösebben pedig a cv. ének versejeiben előforduló «Paxitámé» névből azt következteti, hogy R. ezt a verset valószínűleg egy Paxi nevű ismerősének kértére írta. Meg kell jegyezni, hogy e nagyon lenge bizonyíté-

kokat Baros is csak conjecturáknak tartja, igen helyesen s így mi is csak fölemlítjük őket. Csupán az utolsóra jegyezzük meg, hogy mikor valaki más számára szerelmes verset írt, nem az illető férfi nevét, hanem az illető kedvesének leánynevét tette a versfőkébe s így Paxitámé = Paxita (ha nincs elferdítve) leánynév s talán azonos a görög Pasithea névvel vagy talán az Iréné latin hangzásával a Pax szótól. Így Dóczy is midőn verset kér tőle, nem a maga, hanem «Magdolna» névre kéri, hiszen ez volt a kedveskedés módja. Ha pedig a férfi nevére szolt a vers, akkor a tartalom ahhoz alkalmazkodott. Hiszen ez mind természetes s ezért a Baros következtetése ebben éppen nem valószínű.

részt fogalmazás, vagy nem végső kidolgozás alakjában, mint részben egy kedvevesztett munka félretett emlékei.

E szerelmi énekeket régebben, nem levén kiadva, az irodalomtörténet, noha tudott létezésökről, legfőllebb érintette. A mióta megjelentek, három nagyobb értekezésben méltányolta őket b. Radvánszky Béla, Baros Gyula és dr. Váczy János, melyek után nem igen marad róluk új elmondani való, legfőllebb az, hogy a kik irtak rólok, lelkességből s más könnyen érthető okokból érdemeiket túlozták, a mi irodalmunkban nem szokatlan. Túloztak pedig azért, mert szerzőjök a ritkábban előforduló szerelmi énekírás terén működött.²

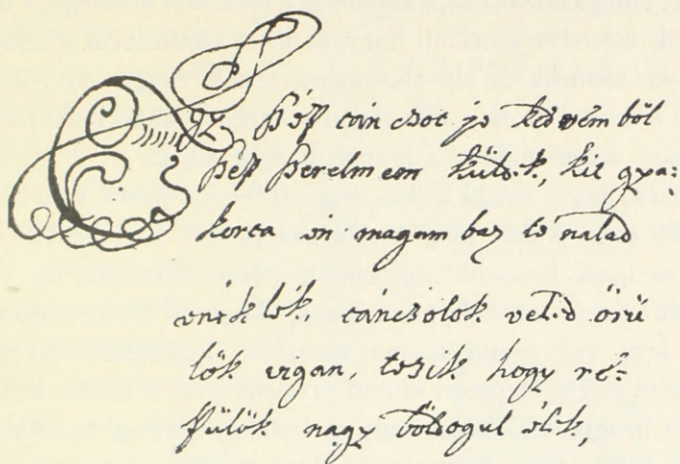
Egyet azonban el lehet fogadni s ez az, hogy e költeményei egyrésze valóban a Rimay saját életével kapcsoltnak látszik, noha a bennök előforduló Lidia (kétszer), Ilona és Éva nevekről nem tudunk semmi közelebbit. Azt a benyomást nyerjük belőlök, hogy egyszer fiatal korában, utóbb Erdélyben szerelmes volt s hogy későbbi nevéhez, mint leányhoz, irt pár költeményt. (*Maga lelke vigasztalásának négy énekecske.*) Egyet Balassa Jánosnak irt, mely elég zavaros, a 27-ik számú nem szerelmi ének, pár tisztán témaszerű, elmélkedés-szabású munka, mint az Ovidius után irt két ének, melyek egyikében Venus kicsapongásra, Diana szűzies életre int, a mi, a mint még lesz róla szó, kedvelt tárgya volt. Nehányban felöltö a kigondoltság, háromban pedig oly rút, sőt kettőben éppen piszkos célzás van, minő nála máshol is előfordul, úgy hogy nyilván öregebb szabadelvűségekre kell gondolnunk.

Legfőbb jelentősége az, hogy egyrészt Balassa nagyon sokat tartott róla, másrészt az egyetlen ismert költői név, mely önállóbb jelentőségre jutott a Balassa-féle költői iskolában, a mesterrel részben egyidőben és rögtön utána. Mert hiszen, mint

² Radvánszkytól: *Balassa és R. barát-sága*. CXIX. 39–63. I. *Rimay J. szerelmes versei*. Budapest. Szemle, 1904. CXVIII. 373–82. I. Mindkettő különlenyomatban is.

— Baros: *R. J. szerelmi lyrája*. U. o. 1906. CXXVII. 187. I. Külön lenyomatban is. Váczy: *Egyet. phil. Közl.* 1905. IX. 7. (Ez R. egész munkásságáról szól.)

említettük fõntebb, már Balassa életében egy «versszerzõ» iskoláról beszélhetünk, melynek tagjai «a magyar nyelvben való versszerzésben egymással vetekedtek». Maga az egész *Vásárhelyi daloskönyv* is csak úgy tekinthetõ, mint oly énekgyûjtemény, melyet a Balassa és követõinek költeményeibõl válogatott össze a kötet másolója. Az egyébaránt a XVII. század legtöbb éneké-

59. A VÁSÁRHELYI DALOSKÖNYV EGY LAPJA.

ról is elmondható, a mint elmondható a XVII. század ismert lírai költõirõl, hogy Balassa a mesterök.

Ettõl a Balassa-iskolától abban az idõben csak Szenczi Molnár maradt független, mert õ Lobwasser zsoltárainak versalakjai alapján dolgozott. De híres bevezetésében õ is kiemeli azt a rendkívüli hatást, melyet Balassa a költõi formák terén fölidezett s a nélkül, hogy egyébként Balassát megnevezné vagy talán tudta volna, hogy kitõl idéz, a példákat mind az õ énekeibõl veszi, melyek tehát kéziratban hozzá is eljutottak.

De másfelõl senki közelebb Balassához nem állt, mint Rimay. Ő teljesen felolvad mesterében és õ mesterében teljesen föltalálható mindennemû költeményeivel, de ennek lírai tapasztalatai, érzelmei, találékonysága és az abban a korban oly meg-

lepő őszinteség nélkül, mely rendszerint érezteti az élettapasztalatok közvetetlenségét, a lírában ezt az egyik fő tényezőt. Rimay mindenképen nagyon csendes, igen tanult, sokat olvasott, némi diplomáciai tapasztalatokat szerzett, igen alkalmazkodni tudó, szemlélődő természet volt. Éppen nem voltak nagy indulatai, végzetes hajlamai, tüze, bátorsága, elragadtatása, nagy elhatározásai, nagy maga elszánásai, elmerültsége, áldozatra készsége, a mely vonások mesterét, a nélkül, hogy őt most közelebből jellemezni akarnók, kiemelik és oly alkalmassá tették, hogy oly sokféleképpen érezzen, tüzesen felinduljon s ezeknek akkoriban nálunk korszakot alkotó módon a lírában hangot adjon.

Ahhoz, hogy valaki lírikus legyen, még a hozzá való tehetség sem elég. Ahhoz még kiváló élet is kell. Ezt a nekik való életet az igazi lírikusok legtöbbször végre is hajtják, oly tervszerűen, hogy azt kell gondolnunk, hogy a lírikus tehetség maga arra való életet teremt magának. Egyidőben egyetlen, az egyént egész lényében eltöltő érzelem teszi a lírikus kedélyt s ennek hangot adni bírása vagy az alakító képesség, az előbbivel együtt, adja a jeles költeményt. Minden egyéb csak madrigalköltészet s olykor bármily kedves is, mégis csak elmejáték.

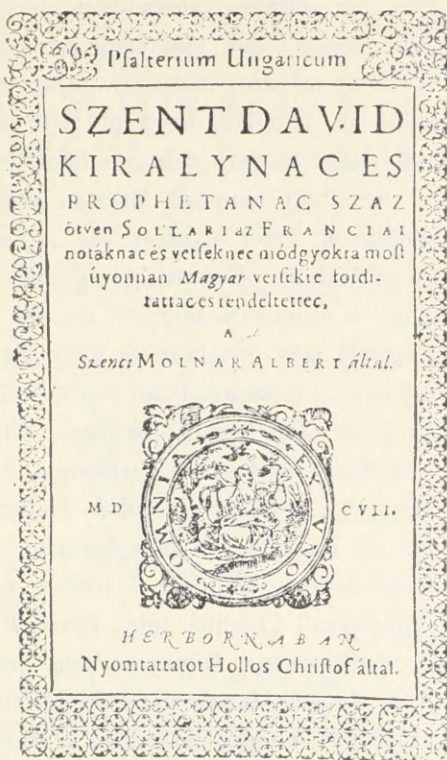
Az utóbbi módon áll elő aztán a mozaik-vers, melynek módszere egy fölvetett téma s ennek gyakran szellemes, gyakran tömött gondolatokkal való illusztrálása, melyek sokszor oly nagy számúak, hogy több valódi költeményre is elegendek lennének. Nézze meg valaki például erre, hogy most csakis a Rimay szerelmes verseinél maradjunk, Rimay 10-ik énekét.

Ilyen körülmények közt esik meg, hogy maga a téma is átalvettnek tűnik fel. Pl. Rimay tárgyait majd mind meglegelni Balassánál. Gyakran a tárgy feldolgozása a részletekben is közel áll példányához, mint azt a szerelmi énekekre Baros derekasan kimutatta. Ilyenek, midőn Cupidónak szemrehányást tesz, hogy cserben hagyta s most ő is kilép seregéből; midőn Venus őt feddi, hogy nem akar neki szolgálni; midőn azt mondja, hogy folyvást csak kedvesével foglalkozik elméje; midőn kedvesét

halmozódó képekben rajzolja; midőn arról a vágyáról szól, hogy szeretne kedvesével szemben lenni, kezét fogni; midőn azt mondja, hogy a szerető ember lelke nem magáé, hanem kedvesében él, vagy hogy a szerető kedves távol van s érte epekedik sat. Ez utóbbi kiváltkép kedvencz tárgy Balassa óta azzal együtt, hogy a férfi megvetett szerelme miatt bánkodik. Ebből ered, hogy a Balassa-iskola énekköltői túlnyomóan elegikusok, a szerelmi verset úgy kezelik, mint az istenes éneket. Mindkettő epedés, könyörgés: emez bűnbocsánatért, amaz meghallgattatásért. Elég volna kicserélni a neveket és pár apróbb részletet s egyikből meg volna alkotható a másik, illetőleg a szerelmi énekből vallásos lenne és megfordítva.

A témáknak ez az átvétele, vagy a kigondoltság okozza, hogy Rimaynál nemcsak túlteng az okoskodás (pl. 1, 7, 8, 9, 12, 15, 20-ik ének), hanem hogy verse zavaros, homályos, mi egyébként olykor talán azért is van, mert, mint mondók, e versei nincsenek mind teljesen kidolgozva, átsimítva.

De Rimay a kifejezésekben is nagyon Balassára emlékeztet. Baros ezek közösségét tárgyalva, igen helyesen emeli ki, hogy mindkettőnek közös forrásaik voltak s aztán találón ezt mondja: «A különbség kettőjük közt abban áll, hogy míg Balassa hatal-

60. SZENCZI MOLNÁR PSALTERIUMÁNAK CZIMLAPJA.

mas egyénisége maga kutatta fel és hozta napfényre költészete drága ékességeit: Rimay már készen kapta mesterénél.»

Hasonlón járt el a versformákban is. Egyetlen, nemcsak újfajta verssort, hanem új versszakot sem használ. Énekeiből 10 Balassa-versszakú, 3 háromsorú alexandrin-sorokban van írva, 11 négyes alexandrin sorú csoporttrimmel. Csak egyetlen éneke van, melynek versszaka Balassánál nincs meg (*A lengyel kir. táncza nótájára*), a többit mint természetest vette át, a nélkül, hogy pl. Szenczi Molnár újításairól egyelőre tudomást szerzett volna, a mint később mások s ő is tette.

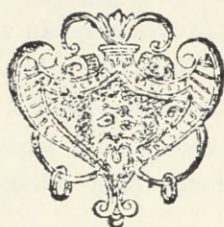
Azonban nemcsak Balassa volt rá hatással, hanem némileg mindazok, kiket olvasott. Ha *A parázñaságról* szóló dolgozatát megtekintjük, olvasottsága egyenesen meglep. E szerint, feltéve, hogy e dolgozata teljesen eredeti és nem más, már megírt s e tárgyról szóló értekezések kivonata, akkor Homeros, Aristoteles, Seneca, Claudianus, Prudentius, Ovidius, Pamphilus, Astrolabius, Virgilius, Gualterius, Boethius, Pithagoras, Demosthenes, Valerius Maximus, Cecilius Firmianus, Terentius, Fulgentius, Albertus Magnus, Lactantius, Aulus Gellius és több régi egyházi író műveit legalább részben ismerte, továbbá elsősorban természetesen ismerte alaposan a bibliát, meg Béza zsoltárait sat. Ezek közül kivált Ovidius, mint Baros kimutatta, világosan hatott rá; de említi maga Rimay is még Johannes Secundust s biztosan ő is olvasta Marullust és Angerianust, mint mestere. Bizonyára az akkori magyar költészet s részben talán népköltészet közös költői kifejezései és nyelvkincse is hatott rá, mik alól akarva sem szabadulhat a költő.

Mindezekből foly, hogy a tisztán didaktikus költésen kívül nem igen vitte előre a korabeli költést s a didaktikusban is főleg fordításaival tett volna szolgálatot, ha kidolgozza és közreadja őket. De az irodalomban nemcsak azok figyelmünkre méltók, a kik lényegesen újat adnak, hanem a kik valamely mester vagy iskola hagyományait ápolják és terjesztik. Ilyen volt Rimay. Ő, a komoly tudós, az államférfi, a fejedelmi udvarok kedvelt

s megbízható alakja, gyönyört lel a költészetben. Mivel, megérti magas rendeltetését, fölemelkedik a magyar szép beszéd öntudatos művelésének magaslatára, átlátja ennek nemzeti és művelődési fontosságát. Felismeri a szerelmi költészetben rejlő kincset; ebben a nemzeti nyelv és irodalom legjobb fejlesztő eszközét, minden másnál nagyobb gazdagítóját látja. Okos és komoly védelmére kél és nem titkolja, hogy maga is irogat ilyeket. Összeegyeztethetőnek találja politikai szereplésével, ő, a ki mint kora bírāja kíván fellépni s mint ilyen, egy krónikás tankölteményt ígér, a ki tudja, hogy nem éppen a költők azok, kiket politikai küldetésre alkalmaznak s mégis megmarad a költés mellett. Mindez már magában jelentős irodalmi alakká teszi őt egy ily szegény irodalomban, mint a miénk, ki ha nem is dalolt új hangszereken, sem új húrokon, de a régieket elég jól kezelte. Még inkább kiemeli őt azonban az a körülmény, hogy ő egy szabatosan meghatározható költői alak, egy jellem, egy írói egyéniség, a legjobban körülírható a közvetlen Balassa utáni időből, kinek teljes, határozott öntudata van, a ki tudja, mit és miért tesz.

Van még egy más is, a mi kiemelendő s ez a tudós és költő egy személyben. Ez némileg typussá teszi őt s ezzel hatott

MICHAEL TARCH
MARVLLVS,
HIERON. ANGERIANVS,
ET
IOAN. SECVNDVS,
POETAE ELEGANTISSIMI:
Nunc primum in Germania
excusi.

SPIRÆ NEMETVM
Apud Bernardum Albinum

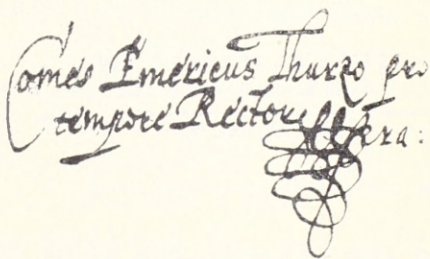
M. D. XCV.

61. MARULLUS KÖLTEMÉNYEINEK CZINLAPJA.

utódaira. Az eszmény Balassa képében a katona és költő; Rimay képében a tudós és költő. Köztudat lett, hogy költőnek nem elég a biblia és zsoltárok ismerete. Még fontosabb a klasszikus költők olvasása, a görög és római mithológia tudása. Csak úgy hemzsegnék utána szerelmi és másfajta költészetünkben kivált a római mithológiai nevek és vonatkozások, gyakran még oly rejtettek is, hogy nem is éppen könnyű utánok járni. Ez átment még a néphez is, egész a kurucz-költészetig és ezért nem egy naiv versben találunk gyakran furcsa tudálékos vonatkozásokat, elferdített mithológiai neveket s gyakran nagyon is rejtett képeket, czélzásokat a görög-római mithológiára.

IX.

Közben Thurzó György nádor is 1616. deczember 24-én meghalt Bicsén 49 éves korában s ugyanott temették el nagy szertartással 1617. február 17-én, honnan holttestét csak néhány év múlva vitték át Árvavárba. Ezen a temetésen Rimay a processiót rendezők közt volt s ennél fogva ebből az alkalomból már megelőzőleg pár hetet töltött Bicsén, valószínűleg ifju nejével együtt.¹

62. THURZÓ IMRE REKTORI ALÁÍRÁSA.

Thurzónak két lányán kívül egyetlen fia maradt, Imre, a ki ekkor 19-ik évében járt. Kitünő ifju volt, majdnem egy évet 1615/16-ban a wittenbergi egyetemen töltött s mint ennek igazgatója, fényes életmódjával s koraérettségével egyaránt hírnevet szerzett.

Itt, Bicsén, a temetés után történt, hogy az ifju Imre, anyjával, Czobor Erzsébettel egyetértve, rábeszélte Rimayt, hogy

¹ A szertartást és Rimay szerepét l. *Századok*. 1876., 427. l.

mint Csúty Gáspár «főudvar-gondviselő és kapitány» után rangban első főszolga, lépjen az ő szolgálatába. Február 22-én kelt az az írás, melynek értelmében «nemzetes és vitézlő Rimay János uram» ily feltétellel lépett szolgálatba, hogy mikor Thurzó Imre kívánja, a saját lován és kocsiján kíséretében lesz s ezért kap ötfélszáz frt. fizetést, melyet részletekben fizetnek ki neki, továbbá joga van a főasztalnál ülni és egy inast tartani. Szolgálati éve kezdődött 1617. február 21-én.²

Ennek a szerződésnek következménye lett, hogy Csútyval és Rimayval egyetértve, Imre ugyane napról, a nádor betegsége

63. CSÚTY GÁSPÁR NÉVALÍRÁSA.

miatt némileg megbomlott udvari rend fentartására és biztosítására, szabályzatot (*Instructio*) adott és hirdetett ki, mely az ő széleskörű udvartartásában megszabja mindenkinek szolgálata természetét és viszonyait. Ebből látjuk, hogy minő volt ott Rimay szerepe. Ő nem volt állandóan ura mellett, hanem csak mikor a szükség kívánta. Tanácsadója, mentora és a főbb dolgokban titkára volt, mint az udvari és politikai viszonyokban jártas, mint főképen nagy tanultságú ember. Így tehát az ő szerepe az atyai baráté volt s ebben az állásban megmaradt Thurzó Imre 1621. október 19-én bekövetkezett kora haláláig.

² *Allamiratai.* 207. l. — V. ö. Kubinyi Miklós: *Thurzó Imre: Történ. Eletrajzok.* IV. 1888.

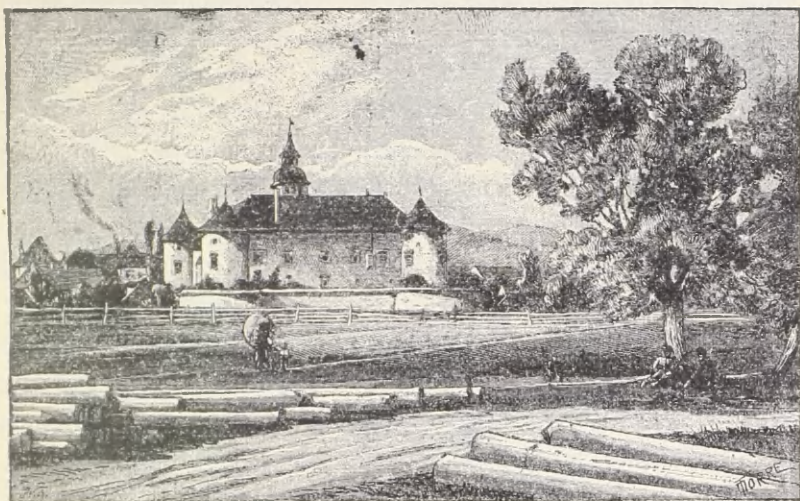
64. LIETAVA VÁRA.

Kétségtelen, hogy ennek, abban az időben jövedelmező állásnak elvállalására, Rimayt az ösztönözte, hogy csak imént házasodván meg, vagyoni helyzetén kívánt javítani. Ezóta megint mint tevékenyen működő közéleti férfit ismerjük.

Egyelőre most Thurzó Imre mellett maradt. Elkíserte őt jószágiba, a hol az ifju szigorú rendet csinált. Előbb Lietavára, aztán Árva-várába mentek. Részt vett abban, a mint az ifju, a ki Árva megye örökös főispánja volt, a pór nép panaszait meghallgatta. Részt vett ugyanott 1617. márczius 15-én az ifjú főispán ünnepélyes székfoglalásán. Majd újra Bicsén volt pár hétig, segítve urának a nádortól maradt hivatalos iratok átvizsgálásában és átadásában s a nádor végrendelete kihirdetésében április 26-án.

Ezután hazatért Alsó-Sztregovára s mivel ura elhalasztotta a nyárra tervezett árvai útját, ő is csak augusztus végére ment

Árva-várába, honnan Imre szeptember 11-én nagyanyjának, Prényi Borbálának látogatására Nagyidára s aztán Tokajba utazott, hogy ott levő birtokait megtekintse. Erre az útjára Rimay nem kísérte el, mert éppen ebben az időben született egy leánykája, Mária s e miatt haza sietett. Azonban mikor Thurzó Imre visszatért, maga látogatta meg Rimayt. E látogatás oka az volt, hogy Rimay még Árvában megkérte őt keresztapának. Október

65. BICSE.

8-án ért Thurzó Imre Rimayhoz, megkeresztelték a kis leányt s 9-én tovább ment, de beírta naptárába a szíves és nyájas fogadtatást, melyben atyai barátja részesítette.

Nem sokkal azután, hogy november 9-én (1617) Thurzó Imre Bicsére visszatért, ünnepelték meg a hazai protestánsok november 11-ikén Bicsén a reformáció százados ünnepét, melyet Luther emlékére Márton napján tartottak. Ennek az ifju Thurzó annál nagyobb fényt adott, mert ez az ünnep éppen az ellenreformáció legtevékenyebb idejére esett, midőn nem sokkal előbb Pázmány Péter és Forgách Zsigmond személyesen igyekeztek ugyanott a már beteg nádort áttéríteni s maga az ifju is Naprághi Demeter

kalocsai érsektől levélbeli felszólítást kapott arra, hogy legyen katolikus. Ámde az ifju csak annál hevesebben ragaszkodott ágostai hitvallásához, mire nézve atyja külön intésekkel is ellátta volt.

Ez az ünnep, melyet Rimay otthon ült meg, országos fel-tünést s bizonyos aggodalmakat ébresztett az udvari körökben is; mert éppen ebben az időben adta ki II. Mátyás az országgyűlésre a meghívót Pozsonyba, december 13-ikára, melynek főczélja II. Ferdinánd megválasztatása, megkoronáztatása és a nádorválasztás volt. Erre az országgyűlésre természetesen Rimay is készült s a fiatal Thurzó pedig teljes fénynyel kívánt rajta fel-lépni. Ebben az időben Rimay az özvegy nádorné meghagyásából Hont- és Nógrádmegyékben abban is működött, hogy a követek kapjanak külön utasítást az elhalt nádor elmaradt fizetésének kiutalványozására, melyet az özvegy és fia az udvartól s a szepesi kamarától hiában sürgetett.³

Az országgyűlést a király betegsége, valósággal pedig különböző előkészületek miatt, csak 1618 márczius 18-án nyitotta meg Ferdinánd főherczeg. Egészen július 1-jéig tartott s rajta a rendek 77 t.-cikket hoztak. Jelen volt az országgyűlésen Thurzó Imre, anyjával, Czobor Erzsébettel és Rimay János is. Rájok nézve mint magánügy kiemelendő a nádornál maradt hivatalos iratok átadása (75. t.-cz.) és az a megtiszteltetés, hogy a fiatal Thurzó Imre úgy a felső, mint a dunáninnen-i és túli részek királyi tábláihoz bírónak választott. (64. t.-cz.)

Rimay egyébaránt csak az országgyűlés első felén maradt Pozsonyban. Ott volt tehát, midőn május 16-án II. Ferdinándot királylyá s a katolikussá lett Forgách Zsigmondot nádorrá választották. Ott volt akkor is, midőn híre terjedt a csehek május 23-iki erőszakos fellépésének, melylyel megkezdték azt a vallásháborút, mely aztán harmincz évig tartott. Történt ez éppen azon a napon, melyen az országgyűlésen a protestánsok

³ Kubinyi: *Thurzó Imre*. 41. l.

66. NYÁRI KRISZTINA.

és katolikusok kölcsönösen megsemmisítették a vallási sérelmeket és napirendről levették őket, a mi már mutatja a katolikusok túlnyomó helyzetét s a megváltozott vallási viszonyokat. Éppen azon a napon tudták meg Pozsonyban a prágai események hírét, melyen Pázmány Péternél nagy lakoma volt, mely alkalommal magát Thurzó Imrét érte az a kitüntetés, hogy II. Ferdinándnak a kézmosó vizet nyujthatta. A nagy lakoma közepett jött meg a prágai hír. «Mintha halálfőt dobtak volna a gyülekezetbe. Csend váltotta fel a zajos vidámságot s hamar véget ért a lakoma.»⁴

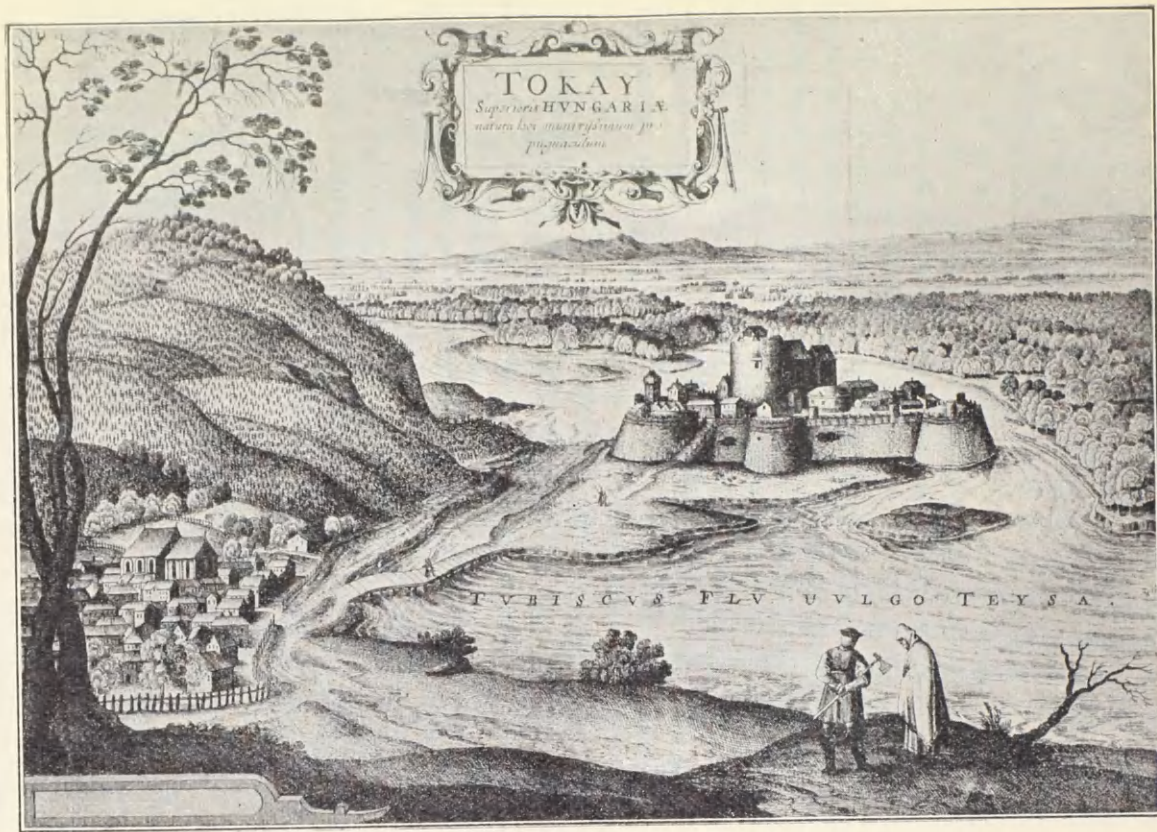
A prágai eseményeknek ugyan tagadhatatlan jó hatása volt az országgyűlés eredményes és egészben kedvező lefolyására; de a figyelmes szemlélő nem tévedhetett annak előrelátásában, hogy a reactio győzelme felé haladnak a viszonyok és hogy a vallásos ügyekben nagyobb türelmetlenség fog következni.

Ezzel tisztában volt Rimay is, a ki egyszerre, minden búcsu nélkül, «véletlenül» odahagyta Pozsonyt s haza sietett Korponára, a hol ebben az időben lakott s csak onnan írta meg Thurzónak, hogy vendégei érkezete miatt sietett haza. Erre írta neki tréfásan augusztus 3-án Czobor Erzsébet, hogy megértette ugyan hazamenetele okát, de «ítélhetnénk — mond — azt is magunkban, hogy oly fáradhatatlan menéssel sietett haza menni kegyelmed, hogy netalántán a kegyelmed szerelmes házastársa és kedves kis leánykája vontak a kegyelmed szívét magokhoz, azoknak kedvéért és látásokért, nem annyira a vendégekért sietett».⁵

Azonban nem sok ideig ülhetett Rimay otthon. Úra, az ifju Thurzó, ez év (1618) novemberében akarta megülni esküvőjét Nyáry Krisztinával s míg egyrésről a nógrádi főnemesek részére egy csomó meghívólevelet küldött Rimaynak szétküldés végett, másrésről október 24-ikére Bicsére rendelte, hogy részt vegyen a lakodalmon és a rendezésben segítsen.

⁴ *Allamiratai.* 208. l.

⁵ *Allamiratai.* 218. l.

November 1-én indult el nejével Rimay Bicséről, november 15-én volt a fényes esküvő Helmecezen. Onnan Tokajra s három nap múlva a násznép nagyobb része újra Bicsére tért vissza, hová november 28-án érkezvén meg, még egy egész hónapig tartott a lakomázás és mulatozás. Így tölt el az 1618-ik év Rimay életében.

X.

Az 1619. évtől fogva azonban az idők sodra, éppen Thurzó Imrével való összeköttetése miatt, újra nagyobb viszonyok közé ragadta Rimayt is, a ki az ágostai hitvallás híveinek apadását s a protestánsoknak minden téren való visszaszorítását éppen oly aggodalommal és elkeseredéssel szemlélte, mint ura. A Csehországban dúló vihar elterjedt Északmagyarországon is. Egy Bocskay-féle hadjárat sikerét várta mindenki Erdély felől, melynek fejedelmi székén Bocskay egykori fegyverestársa és híve, politikájának osztályosa, Bethlen Gábor ült, ha nem is nagyobb számító észszel, mindenesetre még nagyobbakat célzó ambícióval és nagyobb körütekintéssel, készen egy hozzá méltó történelmi szereplésre, de jóval kedvezőtlenebb viszonyok között.

Ily körülmények közt és minderre a nádor a bécsi udvart figyelemztetvén, II. Mátyás halála (1619 márczius 20) után május 26-ikára utóda a trónon, II. Ferdinánd, Pozsonyba megint országgyűlést hívott össze, melyre május 28-án Thurzó Imre és Rimay is Pozsonyba indultak. A rendek ekkor éppen a II. Ferdinándnak a cseh-morva lázadók ellen nyújtandó segély ügyét tárgyalták. Mivel a rendek tekintélyes része még mindig protestáns volt, ezeknek s kivált Thurzó Imrének és Thurzó Szaniszlónak sikerült kivinni, hogy a segélyt csak közbenjárás alakjában ajánlják meg.

Éppen erre az időre esik II. Ferdinánd ismert szorongatott helyzete és csodálatosnak nevezhető megszabadulása Bécsben, továbbá Bouquoi győzelme Mansfeld seregén és Thurn s a protestánsok elvonulása Bécs alól. De minthogy az országgyűlés maga a főntebbi hatá-

68. GRÓF BOUQUOI ARCZKÉPÉ.

rozat következtében közvetlenül érintkezésbe lépett gr. Thurnnal, az ott járt magyar követek meggyőződtek róla, hogy ha a felkelők békét nem kötnek II. Ferdinánddal; akkor Magyarország protestáns rendének érdeke az, hogy a felkelőkkel együtt működjön a vallásszabadság kivívásában, mint akkor mindenkinek felett álló korkérdésben. Ezért már az országgyűlés alatt, melyet az újonnan katolizált Forgách Zsigmond nádor erély és méltányosság nélkül vezetett, a mi csak növelte a kölcsönös gyűlölséget, az elkeseredett protestánsok érintkezésbe léptek Bethlennel egy támadó hadjárat s a cseh-morva fölkelők megsegítése végett.

Thurzó Imre, a ki mellett ott volt Pozsonyban két főembere, Csúty Gáspár és Rimay, kezdetben nem csatlakozott a mozgalomhoz, mert vallásossága mellett éppen oly dinasztikus érzésű volt, mint apja. Az országgyűlésen azonban kemény küzdelmeket állott ki «szívbeli epedéssel s elmebeli törődéssel», mint Rimay június 25-éről Czobor Erzsébetnek írja, mert «izetlen, eszeveszett és megrészegedett állapot» volt az. El is ment aztán Pozsonyból Bicsére még június 25-ike előtt, személye képviselését Csútyra és Rimayra hagyván. Ezóta az egész országgyűlésnek és más eseményeknek lefolyását figyelemmel kísérhetjük Rimay—Csútynak és Armpruster Ferencznek Thurzóhoz sűrűn írt leveleiből.¹

Mindezt részletesen rajzolni annyit tenne, mint a sikertelen országgyűlés történetét adni, a mi e helyen nagy túlterjeszkedés volna. A főkérdés az volt: mik tárgyaltassanak először, a királyi említett és más javaslatok vagy a sérelmek (gravamina)? A nádor, a ki június 28-ika óta mint királyi teljes meghatalmazott vezette az országgyűlést és e napon hirdette ki a királyi javaslatokat,² természetesen amazoknak, a rendek pedig ezeknek tárgyalását sürgették. A nádort annál inkább támogatták a katolikusok, élükön Pázmány

¹ *Államiratai.* 221. l. A levelek leg többje Rimay kézírása, a ki szokás szerint bőven ír, igazat és mindenféle hirt. Armpruster sokkal tartózkodóbb. — Nagy

Gyula: *Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgy. tört.-hez. Történelmi Tár.* 1880. 425—443. és 699—706. l. 1881. 87—97. lap.

² A meghatalmazást l. u. itt 433. l

Péter primással, mert hiszen a fősérelmet a vallás ügye okozta s a gyors letárgyalás szükségéül azt hozták elő, hogy a császárnak a német birodalomba kell a császárság elfoglalása végett menni. Mindez nem hatott s mivel a nádortól a gyűlés végéig sem bírtak határozatot kieszközölni a sérelmekre, elmaradt tehát a királyi javaslatok tárgyalása is. A vallásra nézve a főkérdés ez volt: az evangélikusok és reformátusok Battyáni Ferencz és Révay Péter vezetése alatt azt kívánták, hogy a vallás kölcsönös szabad gyakorlata biztosíttassék, a katolikus urak a jószágaikon lakók áttérését ne követeljék, erőszakkal és bírsággal ne térítse-

A handwritten signature in dark ink, reading "Ferencz Névaláírása, Armpruster". The signature is written in a cursive, flowing style. To the right of the main text, there is a small, dense, scribbled mark that appears to be a date or a stamp, possibly "1848".

69. ARMPRUSTER FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

nek s az 1608 óta elvett templomok adassanak vissza. A katolikus többség sem a vallás szabad gyakorlatát, sem az utóbbiakat elfogadni nem akarta, sem pedig a nádor egyéb sérelmekre választ nem adott. Sőt a katolikusok még több sérelmet írtak össze az evangélikusok ellen, melyekben minden evangélikus főurat külön bevádoltak, így Thurzó Imrét is. Ekkép nem maradt egyéb, mint Rimay írja, az eloszlásnál.

Ekközben történt június 29-én az ausztriai, július 4-én a morva rendek követeinek elbocsátása, kik egyenesen a magyar országgyűléshez jöttek volt, továbbá Molard konstantinápolyi követsége, ki mellé az országgyűlés részéről Liptay Imrét adták. Ez itt különösebb figyelmet azért érdemel, mert Rimay csak nagy szabadkozással bírta e megbízást elhárítani magáról. Majd az országgyűlés a cseh rendekhez küldött követséget és az ország sérelmeit írta össze s minthogy a tárgyalás nem haladt, a császár július 11-ikére lejött Bécsűjhelyre, hová magához rendelte a nádort,

érseket és főtanácsosait, de a mi jellemző, a lutheranus Battyáni Ferenczet és Révay Pétert nem vonta be a tanácskozásokba.

Ebből az alkalmából a rendek a nádor útján megkérdeztették a királytól, hogy az országgyűlés sérelmeit és határozatait csak junktim fogja-e a királyi javaslatokkal elfogadni vagy külön is? A király azt felelte, hogy e kapcsolatot nem kívánja s belenyugodott a csehekhez küldendő követségbe is. Most a rendek szabadabban cselekedtek. Július 16-ikára elkészültek a sérelmekkel s azt remélték, hogy a csehekkel éppen oly szövetséget köthetnek, mint 1608-ban; azonban másfelől a király is a bécsűjhelyi tárgyalások alatt megerősítette pártját számos kitüntetés osztogatásával.

A handwritten signature in cursive script. The first line reads 'Imre Liptay de Kisfalud' and the second line reads 'Vice Comes Camerae Regiae'. The signature is written in dark ink on a light background.

70. LIPTAY IMRE NÉVALÁÍRÁSA.

Ugyanott aztán egyebet is főztek ki. Névszerint az uralkodó megrendelte Lépés Bálint (kalocsai érsek) kancellárnak, hogy menjen vele a német császárválasztásra. Most Forgáchék azt akarták, hogy Lépés ugyanoda egyszersmind a magyar országgyűlés részéről is teljhatalmú követséggel bízássék meg. Egy ily megbízólevelet a nádor július 18-án váratlanul be is mutatott a rendeknek s a personalis már-már szavazásra bocsátotta a kérdést. Erre a rendek néhány katolikus kivételével oda akarták hagyni az ülést, majd pedig abban állapodtak meg, hogy másnap felelnek a nádornak. Ezalatt volt idejük belátni az ily megbízás veszélyét s természetesen megtagadták. Most a nádor, a kit az újra megjelent Pázmány erősítgetett az ellentállásban, legalább a vallásügy kikapcsolását kísértette meg július 19-én s a rendeket egyenesen kérte, hogy a statusquoban nyugodjanak meg, vegyék elő a királyi javaslatokat. A rendek mindenekelőtt a sérelmekre kívántak választ s hazamenetelt emlegettek,

főleg az evangélikusok, annál inkább, mert a katolikusok folyvást erősödtek s ők gyengülni érezték helyzetüket. Csak Batthyáni Ferencz tartóztatta őket, hogy re infecta hirtelen ne oszoljanak el.

Ehhez járult július vége felé a morva rendek szövetségre szólító levele, melyet a nádor július végén mutatott be a rendeknek. Most — mint Rimay írja — világos volt, hogy a nekik adandó válasz ügyében a két fél meg nem egyezhetik. A katolikusok válaszolni sem akartak, az evangélikusok meg annál inkább akartak eloszolni, mert akár semmi, akár rossz választ egyaránt károsnak vélték, másra pedig nem volt kilátás. Inkább akarták volna a választ az egyes vármegyékre bízni külön-külön. Nem is lett aztán a válaszból semmi.

71. PÁZMÁNY PÉTER.

A vallás és sérelmek ügyében végre a nádor július 30-án tagadó választ adott. Ekkor a vármegyék még azon nap újabb iratot adtak be neki, kijelentvén, hogy ha három nap alatt feleletet nem kapnak, eloszlanak. Közben a nádor és Pázmány augusztus 2-án Köpcsénbe mentek, hogy Preiner Seifrieddel, a király követével tárgyaljanak. Ennek eredménye lett, hogy bizonyos csalogatásokkal visszatartották a megyék követeit és mindenképen puhították őket, úgy hogy csak alig bírták az evangélikusok most már megtartani a többséget. Végre még azt is felajánlták, hogy a status quo pontos megtartása mellett készek a vallás ügyét a jövő országgyűlésre hagyni, de győzelmük reményében a katolikus főrendek most már ezt sem fogadták el.

Ebben maradtak az ügyek. Ezekben Rimay, mint az ellenzék egyik tagja, tevékeny részt vett s bőven értesíti a történetekről s más gyakran ellentmondó vagy ellenőrizhetetlen hírekről Thurzót, kit arra kér, hogy ereszze haza, ha a gyűlés húzódik, mert építtetni valója van s ha csak három hetet késik, nagy kára lesz az ősz miatt. Nagy kellemetlenségére Pozsonyban szemben volt a lakása a nádorral s mivel sokan látogatták, sőt az evangélikusok nála ülészttek s onnan mentek a nádorhoz, őt és Csútyt tartották az ellenzék vezetőinek, annál inkább, mert Illésházy Gáspár megbízottja, Tersztyánszky, minden áron az engedésre akarta rábírní az evangélikusokat, még pedig ura nevében, kiről egyébként híre járt, hogy katolikussá lett. Ezért az evangélikusok Illésházynak Rimayval irattak is Tersztyánszky visszahívása iránt, de erre már nem került sor. Így mentek a dolgok, míg végre semmit sem végezván s még Csehországba sem küldvén követeket, augusztus 13-án kölcsönös protestatióval és mély meghasonlással, eloszlottak.

Bethlen, a ki az országgyűlési tárgyalásokat figyelemmel kísérte s a protestánsokkal állandó összeköttetésben állt, közben jórészt titokban fölkészülvén, egyetértve a magyarországi protestánsokkal, már 1619 szeptember 3-ikán megindult hadával maga is Kolozsvárról. Az előre küldött Rákóczi György szeptember 5-én elfoglalta Kassát, maga Bethlen 12-én Debreczenből hadjárata okairól tudósítást küldött a vármegyékhez s 21-ikére Kassára országgyűlést hívott össze, mely már szeptember 26-án 22 pontból álló végzést erősített meg.

Még folyt volt a pozsonyi országgyűlés, midőn már ott az a hír járta, hogy Thurzó Imre is Bethlen híve lett. Azonban ez nem volt igaz. Még augusztusban is Bethlen levele, sőt követe sem bírta őt pártjára vonni. De már ingadozott s augusztus 31-én Rimaynak és összes udvari embereinek bizalmasan írt, hogy siessenek hadi felszereléssel hozzá. Rimaynak sajátkezűleg e sorokat írta: «Fölötte igen kérem kegyelmedet, jöjjön hozzám, mert igen nagy, eltávozhatatlan titkos beszédem vagyon kegyel-

Seifried Christoph Preiner 32
Edler Herr von Stetz Freyh. zu Stübing.

meddel; ha mi olyas házánál marhája (drágasága) vagyon . . . és asszonyomat is hozza el . . ., bátorságos helyt rendelünk jó szívvel ő kegyelméért és a kegyelmed marhájáért is.»³

Ebből az látszik, hogy Thurzó már ekkor el volt határozva s még csak atyai barátja, Rimay tanácsát kívánta tudni. Minő volt ez, megértjük abból, hogy miután a kassai ülés befejeztével (szeptember 26) Bethlen Pozsony felé indult, hová október 14-én már meg is érkezett, szívvel-lélekkel ő is csatlakozott hozzá s híve maradt oly kora haláláig (1621 október 19).

Nem akarván Thurzó Imre életéről részletesebben szólni, úgy látszik, hogy ő még sem bánta volna, ha már ekkor becsületes békével végződött volna a Bethlen háboruja. Ezért, hihetőleg Bethlen megbízásából, értekezni kívánt volna Forgáchcsal, ki ettől nem idegenkedett.⁴ Ámde már október 14-én Pozsonyt maga Forgách adta át Bethlennek s ugyancsak Forgách országgyűlést hívott oda november 11-ikére, mely november 18-án megnyílt ugyan, de semmit sem végezhetett, mivel a nádor II. Ferdinánd híveit a megjelenéstől eltiltotta s maga II. Ferdinánd is csak december 26-ikára küldte el biztosait.

Természetesen ezután is csupa huza-vona történt, mert Bécsben e halasztással, mint mindig, a sors valamely váratlan közbe lépését várták, úgy hogy a várakozást megunt rendek 1620 január 8-án Bethlent Magyarország fejedelmévé választották s ő ezt elfogadta.

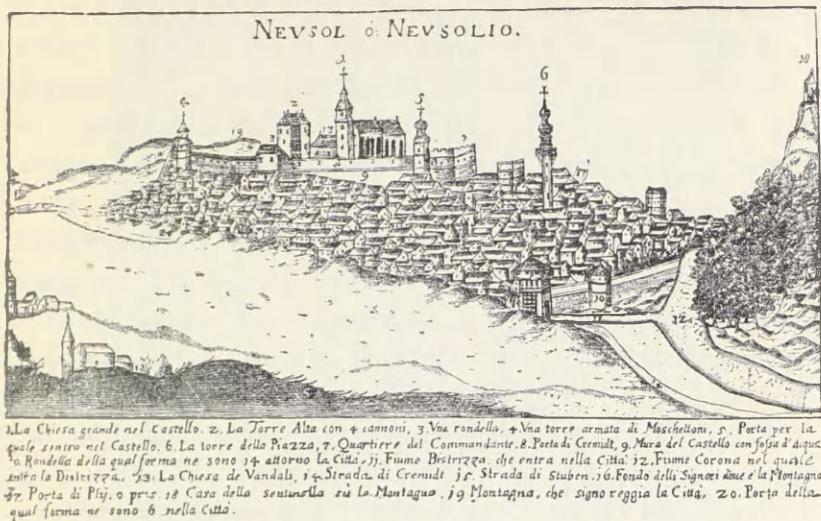
Thurzó mindezekben tevékeny részt vett. Annál nagyobb szüksége lett volna most a tapasztalt Rimay tanácsaira, kit éppen ezért már 1619 novemberében Pozsonyba rendelt, de nem mehetett fel, mert már előbbi «betegeskedése betegségre vált», a mit, mint Thurzó december 9-én írta neki, «fogyatkozásaik» közt nem utolsónak tart. Nagyon várta tehát állandóan Rimayt, még pedig nem személyi, hanem országos okokból, mert okos tanácsai ugyancsak elkelték volna, midőn a vallás és haza sza-

³ *Államiratai.* 223. l.

⁴ *U. o.* 223. l.

bad-sága forgott koczkán. Kéri tehát, hogy mihelyt jobban lesz, siessen hozzá, mert ha valaha kíváncs volt, hogy mellette legyen ő és «elméjének hasznos fénye, most egyszer leginkább».

Rimay ekkoriban annyira rosszul volt, hogy a halálra készült s árváit Thurzó gondjaiba ajánlta, mit ez készségesen elvállalt.⁵ De erre nem került soha sor, sőt ő élte túl egy évtizeddel urát. Azonban betegsége 1620 május haváig is elhúzódott, úgy hogy

73. BESZTERCEBÁNYA.

fizetéséért nem szolgálván meg, fel sem akarta venni. Sőt, mint május 6-án írja, «a minemű karban vagyon az ő állapota és a minemű akadályok vannak előtte», nem hiszi, hogy fizetést fogadhatna el és eddigi kötelességét teljesíthetné. Ez iránt értekezni fog urával Besztercebányán.⁶

E szerint Rimay azokban az összes mozgalmakban nem vett részt, melyek 1619–20 telén és tavaszán Bethlen körül lefolytak. Nem volt jelen tehát a tavaszi kassai ülésen sem, csak közvetve értesült, hogy ura mint követ járt a cseheknél Prágá-

⁵ U. o. 224–5. l.

⁶ U. o. 225. l. Levele Drozdik Jánoshoz Bicsére.

ban (1620 márczius 30—május elejéig) s hogy mennyit fáradozott, noha sikertelenül, a béke érdekében. Thurzó ezért egy ideig Bethlenre is megneheztelt, őt vélvén a béke gátjának.

Igy nyílt meg 1620 május 31-én a beszterczebányai országgyűlés, melyen világos lett, hogy a béke meg nem köthető. Mután augusztusban Ferdinánd biztosai az országgyűlésről eltávoztak, főkép Thurzó Imre erélyes föllépése következtében augusztus 15-én Bethlent királynak kiáltották ki.

Thurzó Imre ajánlása okozta, hogy a magyarországi rendek a török szultánhoz küldendő követjökül Rimayt választották meg. Rimay volt egyszersmind az, a ki július 2-án Bethlen és némely kiváló párthive közt az ismert titkos szerződést papírra tette.⁷ Bethlen Rimaynak Beszterczebányán már július 30-án részletes utasításokat adott. Nem sokkal ezután a maga részéről Dóczy Istvánt s Erdély részéről Deák Dánielt a követséghez társkövetek gyanánt rendelte, kikhez a cseh rendek részéről Geschenius János, Frigyes cseh király részéről Köln János csatlakoztak.

Ez a török követség még sokkal kényesebb volt, mint az 1608/9-iki, mert itt nagyobb dologról volt szó. Ugyanis még mielőtt Bethlent királynak kiáltották ki, ő kinyerte Ozman szultán, illetve a diván beleegyezését a korona elfogadására, de nem segélyét; sőt az engedélyt is oly módon adták meg, hogy Bethlen szövetségesei méltán kételkedhettek a török pártfogásában. Most tehát e pártfogás teljes biztosítása volt a cél s erre szolgált az utasítás minden sora. Továbbá most nemcsak Bethlen követei, hanem Magyar-, Erdély-, Csehország és a cseh király részéről is, a kísérettel együtt mintegy 100 ember indult el augusztus 25-én Budára s onnan Konstantinápolyba és vitt mintegy 70.000 forintra becsült ajándékokat a szultánnak és főembereinek.

Bethlen említett és minden ez ügyben később adott részletes

⁷ Szilágyi S.: *Adalékok Bethlen szövetezéseinek történetéhez*. 21. l. *Akad. Értek.*

11. Rimay «Magyarországi minden hivatal-

béli» rendei követének van hivatalosan nevezve. *Török-magyarkori államokmányt.* 1. 292. l.

utatisása az öt és az akkori diplomáciát jellemző körmönfont-sággal volt szerkesztve. A követeknek t. i. föl kellett világosít-niok a szultánt a most folyó háborunak a törökökre vonatkozó

74. II. FERDINÁND.

nagy hasznáról, hivatkozva a Bocskay felkelésére s ebben Bethlen nagy szerepére és a törököknek tett szolgálataira, továbbá arra, hogy a háborura most mennyivel kedvezőbb az alkalom, mert II. Ferdinánd magára van hagyva s többfelől támadva. Kéri ezért Bethlen a szultánt, hogy II. Ferdinánd követeit bocsássa

haza s velök ne tárgyaljon. Küldjön tatárhadat a lengyelekre, hogy II. Ferdinándot ne segíthessék. Küldje Skender basát sereggel a Neszter mellé, hogy a tatárok támadását fedezze s hogy maga Bethlen szabadon működhessék, nem kellvén ekkor tartania a lengyelektől. Mivel mindenki azt hiszi, hogy a szultán II. Ferdinánddal is tárgyal, ennek ellenkezőjét bizonyítsa be azzal, hogy 10 ezer embert tartson Budán, Esztergomban és Kanizsán, oly meghagyással, hogy őt, mikor kívánja, segítsék meg. Ugyane hit megerősítése végett küldjön a szultán egy előkelő követet Bethlenhez, a ki egyszersmind neki és a szövetséges országoknak a szultántól bátorító és segítséggel biztató leveleket hozzon. Ugyanez hozzon neki, a cseh királynak és főuraknak ajándékokat s üljön addig Bethlennél, mint császári biztos, míg a török segély szüksége beáll s ekkor ezt a megsegítést ez rendelje el a szultán nevében. Adjon rendeletet a budai basának, hogy a németekkel ne tárgyaljon, de a mostani kényes helyzetben mégis egyelőre a kért frigykötésig ne szakítson. Rendelje el a szultán a moldvai vajdának, hogy válogatott 2000 könnyű lovast, a havasalföldinek, hogy 500 kopjás gyalogot és 500 lovast küldjenek neki segítségül főemberek vezérlete alatt, még pedig minél előbb, mert neki éppen könnyű hadra van szüksége s mert szövetségesei ezt igen jó néven vennék, látván a szultán pártfogását Bethlen mellett. Bevádolandó Gratian vajda, hogy a török ellen működik, ezért letevését kéri s végül elrendeli, hogy Rimay Konstantinápolyban az erdélyi követség számára külön házat építtessen.⁸

Ekközben Bethlen vette követei útján a budai pasának azt a leverő izenetét, hogy minden további tárgyalás alapja csak az lehet, hogyha Vácot a törököknek átadja, addig a követeket Konstantinápolyba sem engedi. A régóta elfoglalni kívánt Vác volt tehát az, melynek birtokát a török a zavarosban ki akarta erőszakolni s melylyel egyszersmind a budai basa különös érde-

⁸ *Török-magyarokori államokmánytár.* I. 238. l.

meket akart magának szerezni. Ekkor Bethlen Beszterczebányáról augusztus 30-án egy másik, saját kezével írt titkos utasítást küldött Rimayéknak, melyben kiegészíti az előbbieket azzal, hogy ígérjenek a budai basának 20 ezer és a basa ígérjen az ő nevében a nagyvezérnek 30 ezer frtot, ha Vác követelésétől eláll és rögtön segélyhadat küld. De ha mindenképp azt látnák, hogy Vác odaigérése nélkül az egész követség sikertelen, sőt veszedelmes kimenetelű volna, akkor ígérjék meg átadását, de csak a következő feltételek alatt:

A török a magyarok és szövetségeseik ellen II. Ferdinánddal semmi tárgyalást ne kezdjen, sőt segítse őket. Ha a török békét kötne II. Ferdinánddal, e békében a magyar és cseh királyságot biztosítsa a német császár ellen. A budai basa küldjön azonnal Bethlennek 2000 lovasból álló segélyt s utóbb a szultán küldjön melléje még 10.000 lovast. Mindebben, mondja Bethlen, a II. Ferdinánddal most fennálló béke nem akadály, mert ezt a békét a szultán II. Ferdinánddal mint magyar királylyal kötötte volt, már pedig ő a beszterczebányai királyválasztás következtében a magyar királyságot elvesztette s így a béke is megszűnt. A szultán ne követelje a hajduság palánkvárai lerontatását, mert ez csak a németeknek válnék hasznára, már pedig a hajduk már Bocskay alatt rendkívüli szolgálatokat tettek a magyaroknak és törököknek. Ha Vác átadatik, több falut a török ne hódoltasson meg annál a hatvan falunál, melyeket a zsitvatoroki béke szerint kapott.⁹

Bethlen tehát ez utasítás szerint Vác átadását oly feltételekhez kötötte, melyek által mindenképpen enyhíteni kívánta az ez által bizonyára előállandó általános keserűséget és haragot.

Az egész nagy, ünnepélyes követség 1620 szeptember 9-én érkezett meg Budára. Útközben a budai basa, Karakas Memhet, három helyen is nagy lovascsapatokat küldvén eléje, üdvözölte a jövőket, a Dunán átkelőben Budára pedig tizenhét csajkával

⁹ Erdélyi tört. adatok. I. 321. l.

menvén eléjük, ünnepélyesen fogadta. Mindannyian a városban uralkodó ragály miatt a Duna partján lent sátorokban tanyáztak.

Szeptember 10-én a követség kipihente a fáradalmakat. Szeptember 11-én előbb a budai basa óhajára felküldvén a neki szánt ajándékokat, mindannyian lovon ünnepélyesen a basához kísértettek, de a kölcsönös üdvözlésen s a megbízólevelek átadásán kívül egyéb nem történt. Távozáskor a basa mindenik követnek egy-egy kaftánt ajándékozott.¹⁰

Azonban a basa már a következő napon azonnal és mindek előtt Vác átadásáról tudakozódott a követségtől s midőn szeptember 13-án azt hallotta meg tőlük, hogy ők Vác ügyét egyenesen a szultánnal akarják elintézni, csalódásában igen dühös lett Rimayékra, mert azt hitte volt, hogy most sikerül kardcsapás nélkül megszerezve vetélytársai fölé emelkednie. Megmondta tehát a magyarok és Bethlen követeinek, hogy addig nem bocsátja tovább őket, míg Vácot meg nem kapja; sőt felajánlotta a többi követeknek, hogy induljanak el Rimayék nélkül, de ezek ezt természetesen nem fogadták el.

Ebből sűrű levélváltás keletkezett, annál inkább, mert a basa azt állította, hogy Bethlen neki már két évvel azelőtt odaigérte Vácot. Ennélfogva a fejedelem szeptember 17-én és 18-án újabb utasításokat küldött követeinek, melyek lényegökben az előbbiekekkel egyeztek. Írt külön a basának is, de ezt nem ismerjük. Szeptember 19-én megint újabb utasításokat küldött. Mindezeknek legfőbb célja az volt, hogy ha egyáltalán lehet, kikerülje vagy legalább halogassa Vác átadását, mert természetesen tartott tőle, hogy ezzel Magyarországon összes népszerűségét elveszti.¹¹

Rimay e mellett azt írta Dohna Ábrahámnak szeptember 24-ikéről, hogy közben mindent elkövettek a basa haragjának

¹⁰ Armpruster Ferencz levele Dohna Ábrahámhöz, 1620. szept. 24-ikéről. A Dohnák schlobitteni kastélyában őrzött eredetiről Angyal Dávid szíves közléséből.

¹¹ *Erdélyi tört. adatok.* I. 324. l. Rimay: *Államiratai.* 229. l. *Török-magy. államokmánytár.* I. 244. l. Bethlen utasítása legjobban kiadva *Tört. Tár.* 1885. 659. l.

megengesztelésére, a ki, a mint kitetszik, amúgy is heves ember volt; mert azt remélték, hogy a török főemberekhez tőle ajánlatot kapva, Konstantinápolyban nagyobb sikerrel fognak járni.¹²

75. DOHNA ÁBRAHÁM.

Közben Konstantinápolyban Bethlennek már két erdélyi követétől megtudta a nagyvezér, hogy Karakas Memhet visszatartja a követeket Budán s rögtön rendeletet küldött elbocsátásuk

¹² Rimay e rövid levelét Dohnához szintén Angyal Dávid szives közléséből használtam fel. Eredetije a Dohnák schlobitteni kastélyában. Rimay e rövid levélben is felhasználja az alkalmat, hogy híreket küldjön. A török basa mondta nekik, írja, hogy a török hajóhad Anconát és Lauretumot felpredálta s lehet, hogy Brundisiummal és környékével is ezt fogják tenni. Rimay levele Armpruster

német levelének harmadik oldalára van írva. Ebből az világlik ki, hogy Dohna is írt nekik Bethlen utasításai szerint, hogy miként járjanak el s erre válaszol Armpruster és Rimay. Utóbbi ugyanis így szól: «Tentabimus nos omnia quae huc pertinebunt secundum informationem Nobis Illustrissimae dominationis Vestrae comprehensam, quam Serenissimus Rex noster (t. i. Bethlen) literis suis inclusas ad nos iam transmisit.»

végett. Így indulhattak el mindannyian 1620 szeptember 25-én hajón s október 5-én Nándor-Fejérvárra értek. Ott Memhet öcsce ravasz módon bátyja meghagyásából tíz napig tartotta vissza és így csak november 3-ikán értek Drinápolyba. Innen a nagyvezér különös sürgetésére november 14-én a törökök fényes kíséretével együtt egy szombati napon Konstantinápolyba értek.¹³

Mialatt a követség útban volt, a budai basa Vácز kérdését úgy oldotta meg, hogy 1620. november 2-ikán váratlanul megrohanta a várat s november 4-én a vár kapitánya föladván, birtokba vette. Ez a megoldás Bethlennek végre is nagy megkönnyebbülést okozott, mert megmenekedett az átadástól, de másrésről kiaknázhatta a jogtalan elfoglalást diplomáciai céljaira.

A Konstantinápolyba ért követség 1620. november 21-én beszélhetett először a nagyvezérrel s neki tényleg felajánlta Váczot Bethlen utasításai szerint a segély ellenében, semmit sem tudva még az elfoglalásról, melynek híre csak másnap érkezett meg Konstantinápolyba. A nagyvezér e hírre dült-fült, mert szeretete volna, ha Váczot Bethlen egyenesen neki adja át, még pedig ajándékképen, mert így ennek nagyobb lett volna az erkölcsi jelentősége. Ezért a nagyvezér, a ki ekkor a gyermek II. Ozman idejében, minthogy ez ekkor is még csak 16-ik életévében volt, teljes hatalommal uralkodott, elhatározta Karakaszb megbuktatását. Ez ennek hírét vevén, ezóta sokkal szívesebb lett Bethlenhez, de már késő volt, bukását nem kerülte el.

Ez a követség egyébaránt nagyon kedvezőtlen időben ért Konstantinápolyba. Mindenféle zavarok voltak ott II. Ozman alatt, ki 1618-ban mint 13 éves gyermek követte gyöngéelméjű nagybátyját, Mustafát a trónon s helyette is természetesen a nagyvezér és más kegyenczek uralkodtak, a megvesztegetések pedig még a szokottnál is nagyobb mértéket öltöttek.

December 6-án volt a szultánnál az első kihallgatás és december 9-ikére ért oda Bethlen tiltakozó irata Vácz miatt,

¹³ *Erdélyi tört. adatok.* I. 230. l. Rimay: *Államuratai.* 232., 237. s köv. lapok.

a melynek ilyen, minden népjog elleni elfoglalását most Bethlen igyekezett kiaknázni. Mert egyébaránt ha Vácztot úgyis át kellett adni s maga is megigérte, akkor mint Rimay is helyesen jegyzi meg Thurzóhoz írt levelében, jobb volt, hogy a török foglalta el s Bethlenről a gyűlölet elhárult. Hiszen Rimayéknak titkos utasításuk volt, hogy a nagyvezérnek akár 100 ezer frtot ígérjenek, csak mondjon le Váczról, akkora súlyt helyezett Bethlen e keserű pohár eltávoztatására.

Ekközben és éppen ezért a török szövetség és segély dolga éppen nem haladt e hónapokban. Bethlen ezalatt még a budai basától is folyton sürgette a segélyt, míg aztán megtörtént a csehek nagysúlyú fehérhegyi veresége 1620. november 8-án. Most Rimay maga sem tartotta már az időt a sürgetésre alkalmasnak. E mellett azonban mindenféle regényes híreket küldött Thurzó Imrének arról, hogy a török Győrt és Bécset áhitozza s hogy a lengyelek ellen három hadat akar indítani, kettőt Magyarországon át, de ezzel csak Bécs elleni terveit leplezi.¹⁴

Bethlen követeivel szemben nagy erélylyel működött ezalatt a portán II. Ferdinánd követe, Gallo Caesar, a ki mindenáron azt akarta elhitetni a törökkel, hogy a fehérhegyi csatával a háborúnak vége, a császár végleg győzött, Bethlen és szövetségesei csak lázadók. Azonban Bethlennek 1621 január 13-ikán követeihez érkezett december 8-iki levele, továbbá kivált Rimaynak s a hollandi követnek rábeszélései, meggyőzték a nagyvezért s a török főpapot a segélynyújtás szükségéről, alkalmosszerűségéről és a szövetségesek ellentálló erejéről. Ezek hatása alatt 1621 február 3-án a nagyvezér ú. n. nagygyűlést (diván) tartott, mely a magyarok megsegítését határozta el, de esküt kívánt Dóczytól és Rimaytól, hogy Bethlen a török nélkül békét nem köt. Ezt ők le is tették urok nevében. Ezt február 5-én nagy örömmel írja meg Rimay Bethlennek, mialatt hófergeteg dühöng, mely gyöngye lakásába is betör, írására hull, maga didereg s bocsá-

¹⁴ *Államiratai.* 232., 235. 1. Levele és követjelentése Thurzóhoz, amaz 1620 nov. 29.,

eméz 1621. febr. 3-ika utánról. Az id. helyen az 1620. év tévesen áll a jelentés előtt.

natot kér rút írásáért. E mellett — írja Rimay — pénzök is már elfogyott, de nem bánja, csak valami jót bírjanak kieszközleni.¹⁵

Ismerjük ebből az időből Rimaynak egy második latin beszédét, melynek czime ez: *Joannis Rimay Oratio, recitanda in*

76. MUSZTAFA SZULTÁN.

Collegio Veziriorum. Ezt ő megküldte Dohna Ábrahámnak, mert ezt is a Dohnák schlobitteni kastélyában találta meg Angyal Dávid, kinek szívességéből van módunk itt vele foglalkozni.

A cím azt mutatja, hogy ez a beszéd «elmondandó» (*recitanda*), de hogy el is mondta-e akár a követségek elején, akár pedig utóbb és talán éppen az 1621. február 3-iki gyűlésen, az bizonytalan, ő sehol sem említi. A tartalom olyszerű, mintha valamikor megérkeztük

után mondta volna el vagy akarta volna elmondani. Ugyanis a beszéd egyrészről egyszerre gyász- és dicsbeszéd I. Achmed szultánról, a ki nagy szerepet játszott hazánk történetében, másrészről üdvözlő és magasztaló beszéd II. Ozmánról, a ki 1618-tól fogva uralkodott, de csak 1620-ban lett önálló, mint mindössze akkor is csak 15—16 éves ifju, ki helyett addig a diván vezette az ügyeket, élén a nagyvezérrel. Azonban mint látjuk, még 1621-ben is a diván döntött a Bethlennek adandó segély ügyében.

¹⁵ *Allamiratai.* 242. l. Részletesen u. o. 253. l. V. ö. *Tört. Tár.* 1879. 260. l. Pécsy Simon levele a nádornak. 1621 márcz.

GABRIEL BETHLEN, D. G. TRANSILVANIA PRINCEPS, PARTIUM VN-
GARIA REGNI DOMINUS ET SICULORUM COMES. etc.

CONSILIO FIRMATA DEI: Dux inclite BETHLEN,
Symbolon hoc magni muneris instar habes
Consilijs, veluti sapiens Dux, utere sanis,
Omnis et in tuto summa salutis erit

E. Kappeler del.

BETHLEN GABOR.

I. Achmed szultán volt az, kinél Rimay először járt volt 1608-ban követségben. Uralkodott 1603—1617-ig s mindössze 28 éves korában halt meg, tehát 1608-ban 19 éves ifju volt. A beszéd túlnyomó része róla szól és nehéz, túlterhelt mondatokban, valódi édeskés szóáradatban magasztalja érdemeit, jóságát, kegyességét a magyarok iránt, mely akkora volt, hogy semmi fondorlat ki nem apaszthatta, sőt csak meg sem apaszthatta; ezért hiában működtek a gonoszok abban, hogy a magyarok közt ellene fölkelést, háboruságot szítsanak, valamint nem hallgatott azokra ő sem, kik a magyarok ellen nála áskálódtak. Ehhez járul, hogy a magyarokat saját kincstárából segítette és másoknak sarczolni nem engedte őket. Annál keservesebb, hogy többé nem láthatják s hálájokat neki ki nem fejezhetik. De végleg nem veszett ő el, mert hátrahagyta az ő lelki tulajdonait öröklött fiát, Ozmant, meg a hasonló gondolkozású divánt. Boldogoknak vallják tehát magukat, hogy úgy a császár, mint a diván I. Achmed nyomdokait követve, a magyaroknak levélben, követei és őszinte szavai útján felajánlta szövetségét, segélyét és kegyeit. Kívánja tehát számára Isten áldását, kívánja ugyanezt a diván tagjaira is, hogy «más népek is a mi lesújtott magyar nemzetünkkel egyetemben», a mit a magyarok példájára némely nemzet máris önként tesz, őket magasztalják.¹⁶

77. II. OZMAN SZULTÁN.

¹⁶ Az érdekes, de tényleges adatokat egyáltalán nem tartalmazó, áradozó irányú beszédet latinul és magyarul a függelékben adjuk. Magyarra Hegedüs István t. barátom fordította.

De térjünk vissza az eseményekhez. Bethlen, míg ezek folytak, állandón sürgette Dóczyt és Rimayt határozott válaszért, hogy ad-e a török segílyt vagy nem? II. Ferdinánd t. i. hajlandó a békére, őt Bethlent környezete váltig ösztönzi a kedvező idő felhasználására, míg nem késő, mert a török iránt fogytán van a magyarok bizalma ennyi huza-vona után. Ezeket csak tényleges segíly és a Ferdinánddal való teljes szakítás győzheti meg a török jóakaratáról. Ha azonban a török mindezt nem akarja, akkor ő békét köt, míg jó alkalma van rá, azaz míg Magyarország az ő kezében van.

Ennek a határozott válasznak a várása okozta, hogy Bethlen Ferdinánddal szemben a téli alkudozásokat annyira húzta-halasztotta. Midőn aztán végre Rimayék 1621. február 5-iki leveléből azt olvasta, hogy a török nagyvezér Dóczy előtt egyenesen a békekötés ellen nyilatkozott, akkor Bethlen erre támaszkodva megszakitotta a tárgyalásokat, melyek pedig február elseje óta komoly alakot vettek; sőt február 10-iki utasításában 100 ezer frtot ígért a nagyvezérnek, ha áprilisban a segílyt tényleg megkapja. E segíly ügye oly jól látszott állani, hogy ennek ígéréstével január 26-án török küldöttek indultak el Bethlenhez és a cseh királyhoz, de utóbb ez sem bizonyult komolynak.¹⁷

Február óta (1621) Rimay ismételt bő jelentéseiben biztosította Bethlent, hogy a török segíly ügye jól áll. Újra meg újra nagy részletességgel, naplószerűen írja meg a történeteket, kivált a február 3-iki diván történetét és előzményeit, továbbá a saját érdemeit az előállt fordulatokban és mentegeti bő irogatását azzal, hogy Bethlen is hosszú leveleket szeret írni.¹⁸ Február végén tehát Rimay szerint tisztán állt, hogy a török megindítja a lengyel háborút és nagy segítséget ad Bethlennek, esetleg elűzi a lengyel királyt és Bethlent emeli helyébe.¹⁹

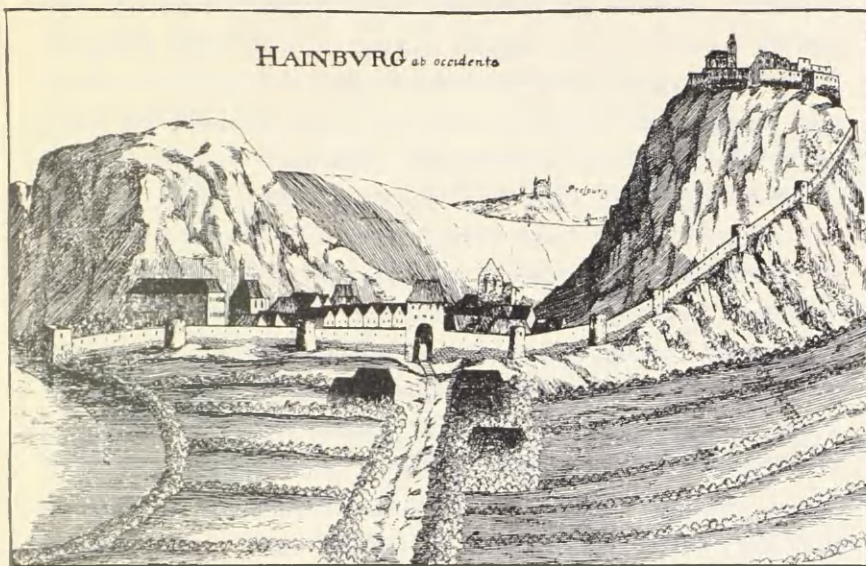
¹⁷ Bethlen levele. *Erd. tört. adatok.* I. 231., 336., 346. l.

¹⁸ Bethlen meg is dicsérte bő leveleiért, de hogy nem éppen lelkesedett értök, mutatja az, hogy Thurzó Imrének 1621 febr. 5-éről azt írja, hogy leveleket kapott a

portáról stb., hogy leiratja a híreket s elküldi; «az írás igen sok, mivel Rimai mindenkor bölcsekedik az ritmusokkal való írásban». *Bethlen Leveléi.* 241. l. *Erd. tört. adatok.* II. 393. l.

¹⁹ *Államiratai.* 253., 264. l.

E biztosítások következtében Bethlen tehát végleg megszűntette a békealkut Hainburgban s kötelező ígéretet adott konstantinápolyi követeknek, hogy a szultán beleegyezése nélkül békülni nem fog. Azonban mint leveleiből és követi utasításai-
ból kitűnik, ő óvatosan most sem adott végleges választ Ferdinándnak, hanem újra húzáshalasztáshoz folyamodott, a míg a

78. HAINBURG.

szultán segélye megjön s ezt halasztást vagy fegyverszünet, vagy a békepontoknak előleges titkos megállapítása, de csak ősszel való végrehajtása, vagy Kassához való színleges visszavonulása által kívánta elérni, feltéve, ha két első terve nem sikerülne és Ferdinánd hadai nyomnák, mert serge fáradt s gyalogsága aránytalanul kevés volt.

Lényegben ezek foglaltatnak Bethlen 1621 márczius 20-iki levelében. Ezeket a nádorral is közölte, a ki a helyett, hogy a békét a fentírt módon elfogadta volna, dühös lett, mert ő úgy fogta föl, és úgy beszélt róla, mintha a nemzet ezzel a török alá adta volna magát s azt mondta, hogy az országgyűlésen

halált vagy száműzetést kér Rimay fejére, mely iránt egyébaránt Bethlen sietett őt megvigasztalni s neki teljes kárpótlást ígérni.²⁰

Két nappal ezután Bethlen az előbbieknél is bővebb utasításokat küldött Rimayéknak, mely 43 pontból és utóiratból áll. Ebben míg egyfelől újra részletesen előadja a mult hónapok történetét, másfelől elmondja azt, hogy leveretés esetén a magyarok a csehek sorsát fognák osztani és hogy neki Pázmány is oly békét ajánlt, mely szerint a magyarok kegyelemre adnák meg magukat, de némelyek ebből már előre kivétnének. Részletesen kifejti, hogy bármennyire sajnálatos, de igaz, hogy a török mégis csak jobb volt Magyarországhoz, mint a spanyol-osztrák uralkodóház zsarnoksága. Ezért kell tehát a török segítséghez fordulni vagy inkább elveszni. Mivel pedig most szövetségesei neki segílyt nem adhatnak, okvetetlen kell a török segíly mihamarább, még pedig tekintélyes vezérrel, minő az új budai basa (Kara Mehemet) és ennek legkésőbb májusban hozzá kellene csatlakoznia. De ha bármi kisebb segíly előbb jönne, annál jobb volna. A kötendő szerződés, mondja tovább, részletes legyen, mint az ő elküldött biztosítása. Adják elő a nagyvezérnek, hogy nagy alkalmat szalaszt el, ha késik. A szövetséges magyarság romlása az ő lelkén szárad, főképen midőn Bethlen oly nagyszerű alkalmat a jó békére a török ígérete miatt futni engedett. Rendeli továbbá, hogy vegyenek fel szükségeikre kölcsönt, Dóczynak 1000, Rimaynak 500 frtot. Kéri, hogy küldessenek a szultán nevében két levelet, egyet a magyar rendeknek a májusi országgyűlésre, melyben tiltsa el őket a békétől, egyet neki, Bethlennek, hogy II. Ferdinánddal ne béküljen, csak úgy, ha Magyarország az ő kezén marad. Küldjön továbbá a főbb ma-

²⁰ Ezt Bethlen még világosabban megígérte április 19-iki levelében, melyet egyenesen Rimay-nak írt: «Ha az Úr Isten életemet megtartja, én is kegyelmedet kastélyos főemberré és udvaromban mellettem való tisztviselőnek crealom. Jut az

árulók sok jöszágában immár azoknak, kik igazán szolgálnak hazájok- s uroknak.» Ezt Bethlen az ellene pártot ütött nádorra és magyar főurakra érti, kiknek kastélyait elvételni és hiveinek adatni határozta; de utóbb nem sikerült. *Erd. tört. adatok.* II. 400. l.

gyar uraknak és neki ajándékokat, nem baj, ha neki ezek utóbb háromannyiba kerülnének is, csak szépek legyenek. Ők viszont ígéjnenek a Bethlen és szövetségeseek nevében összesen 75, esetleg 100 ezer frtig menő adományt, csak sikerüljön tervök.²¹

Ugyane napról Rimay jelentései alapján írt Bethlen köszönő levelet Hága Cornelius hollandi követnek is, kérvén további támogatását s megrendelvén követeinek, hogy vele a helyzet részleteit tudassák.²²

Az előbbieek értelmében Rimay csakugyan kieszközölte a török nagyvezér két levelét a rendekhez és Bethlenhez; de a segély dolga a II. Ferdinánd biztosainak ellenző működése miatt folyton lassan haladt, éppen oly lassan a lengyel háborura készüllet. Sőt április közepén már a török akarta volna Bethlent felbiztatni, hogy Báthory István példájára maga járjon a lengyel trón után, mit Rimay boszusan ír meg Bethlennek és komolyan nem vesz.

Nagy akadálylyá lett az is, hogy közben Ali nagyvezér meghalt és utódát, Huszaint, minderre újra meg kellett nyerni. Szent Gergely napja utáni hétfőn (1621 márczius 15) tisztelegtek az új vezérnél s némi ajándékot adtak át neki, köztük Rimay maga is egy ékszerét, mely a félholdat ábrázolta, felette 19 gyémántból csillaggal, rajta koronával 15 rubintból. Ezt a vezér utóbb a szultánnak adta.

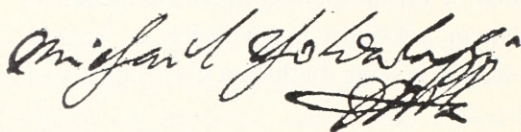
Így telt-múlt az idő. A török udvar világosan a tervezett lengyel hadjárat miatt nem akart szakítani II. Ferdinánddal s el volt szánva Bethlent magára hagyni, azt tartván, hogy úgyis csak saját érdekét mozdítja elő. Tehát ígért, de alattomban más utasításokat adott. Április 6-án már mind búcsut is vettek a szultántól a követek, de azért mégsem bocsátották el még őket. Gallónak pedig még ezután is sikerült meggátolni a segélyküldést, úgy hogy végre Rimay is kezdte belátni a rászedetést. Egész áprilisban tehát még ott maradt. Bethlen még április 19-én is bizalmas levelet ír neki, mely

²¹ *Török-magy. államokmányt.* I. 265. I. V. 6. *Erd. tört. adatok.* II. 393–400. lap.

²² Rimay: *Allamiratai.* 266. I.

mellett megküldte külön iratban is legtitkosabb tervét az állandó békéről s a vallásszabadság biztosításáról, mely azonban nem maradt ránk. Most már legalább júniusra kérte a segílyt. Ez a levél különös jele annak a bizalomnak, melyet Rimayval szemben táplált, kinek leveleit egyébként is lemásolva felhasználta a békét sürgető Thurzó Imrével szemben annak bizonyítására, hogy béke most már nem köthető, de ennek nem ő, hanem II. Ferdinánd s a török segílyre oly súlyt helyező magyarok az okai.²³

Azonban Bethlennek végre is önmagán kellett segítnie és jobb tanu nem kell az ő kimeríthetetlen találékonyságára, mint az 1621-iki hadjárat, melyet a török végvárak némi segílyét

79. THOLDALAGI MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

kivéve, magárahagyva is fényesen folytatott s a nikolsburgi békéhez juttatott. Követei a töröktől ígéretnél egyebet nem, tehát

szerződést sem kaptak.²⁴ Hiában «deliberált» e miatt Sövényfalvi Dániel is «Rimay urammal», hiában küldte Bethlen Tholdalagit is Nándorfejérvárra a közben Bethlen mellé színből kinevezett török szerdárhoz (helytartó), Deák Memhethez, a segíly sürgetése végett. Tholdalaginak tovább kellett egy hónapnál ott vesztegelnie s csak az érsekújvári diadal s Bouquoy elestének híre (július 17) után kapott Deák Memhettől néhány száz törököt segítségül.

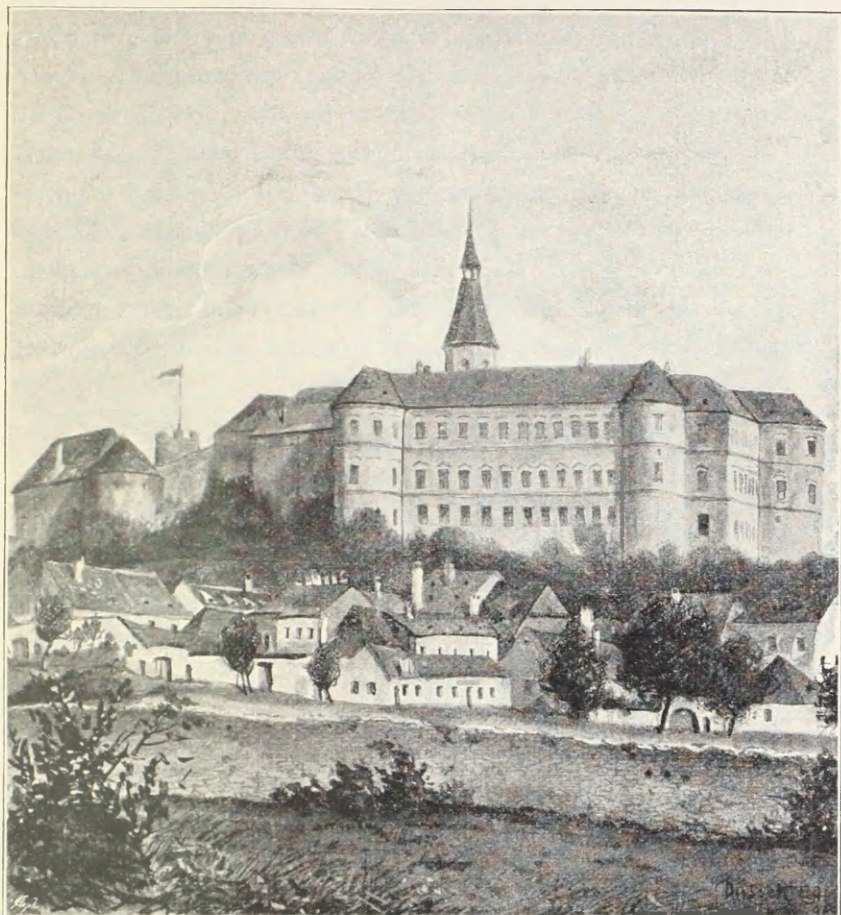
Közben megkezdte a szultán a lengyel hadjáratot. Bethlen most Tholdalagit Moldvába is elküldte a segílyért, ki szintén az érsekújvári győzelemre hivatkozva, a török és lengyel közti béke után ki is eszközölt vagy háromezer tatárt október hóban, de mire Bethlenhez értek, már a nikolsburgi béke-alkudozások

²³ Erdélyi tört. adatok. II. 393. l. Rimay: *Allamiratai*. 269. l. Bethlen *Levelei*. 267., 274., 307. l.

²⁴ Bethlen írja, hogy sem levelet, sem ajándékot követei nem hoztak, sőt ők is

majdnem éhen haltak a portán. Ő csak a maga követeinek 10 ezer frtot adott, de 10 hónapig levén oda, nem volt elég, «köntöseiket» is eladták, hogy haza jöhesse. *Török-magy. áll.-okmányt.* I. 300. l.

megkezdődtek s a fejedelem megjutalmazván őket, a béke után hazaküldte, mert hasznukat már ugy sem vehette.²⁵

80. NIKOLSBURG.

Rimay konstantinápolyi időzéséről még csak azt tudjuk, hogy 1621 április 30-án egy kötelezvény szerint ő és követársai

²⁵ *Erd. tört. adatok.* I. 233–34. l. Azt olvassuk, hogy Bethlen István Rimay egy levelét is elküldte Sövényfalvi Dánielnek Moldvába, hogy a nagyvezérnek megmu-

tassa; de ez azt írván, hogy inkább ártana a segély megadásában, megmutatása elmaradt. *Történ. Tár.* 1882. 443–44. l. Gergely Samu: *Bethlen G. és a porta.*

Huszain nagyvezérnek 80 ezer tallért ígértek arra az esetre, ha Bethlent és Frigyes cseh királyt trónjaikra helyezi.²⁶

Ezután a Rimay által összevásárolt rendkívül sok török holmival hazaindultak s Bethlen fentebb idézett levele szerint július végére érkeztek haza.²⁷ Tudjuk Rimay levelezéséből, hogy ő augusztus 1-én a fejedelemhez sietőben Barsban volt, Kovacsóczy István pedig augusztus 10-én a nagyszombati bírónak és tanácsnak rendeli el, hogy Dóczyznak és Rimaynak, «mostan a portáról megjött követ uraimék»-nak, mivel Bethlen fontos okból beszélni akar velök, előfogatokat adjanak, hogy táborát utólérjék.

Szenczen érték utól Bethlent, honnan vele együtt mentek Szentgyörgyre és augusztus 20-án Pozsony alá. Itt találkozott

81. CZOBOR ERZSÉBET NÉVALÁÍRÁSA.

Rimay Thurzó Imrével is, a ki szeptember 21-én a nikolsburgi tárgyalásokra ment, hol október 19-én meghalt. Mit és mennyit értekezett Rimay Bethlennel, meghatározni nem tudjuk; csak az bizonyos, hogy Bethlen őt többé diplomáciai küldetésre nem alkalmazta, hanem maga mellett tartotta egész addig, míg a béke bizonyossá nem lett. Elkísérte Rimay tehát Bethlent Nagyszombatba,

²⁶ *Török-magyarokori államokmányt.* I. 291. l. Eredetije Egyet. Könyvt. Bpest. Dóczy István, Köln János, Rimay, Geschenius Sámuel és Deák Dániel pecsétével s az első négynek aláírásával.

²⁷ *Történelmi Tár.* 1878. 153–164. l. *Rimay János Portai vásárlásai* cz. a. a Révay-család trebontói levéltárából közli e jegyzéket Ipolyi másolatában. Ott kérdésbe

teszi, hogy melyik követségében vásárolta? NB. a két követség helyett hármat említ; de Rimay csak kétszer volt követ: 1608 és 1620/21-ben. A vásárlás az 1620/21-iki követségre vonatkozik, mert szó van januári vásárlásokról, holott 1608-ban a követség nyárra és őszre esett s januárban Rimay csak 1621-ben volt Konstantinápolyban.

ALSÓSZTREGOVA.

Szenczre, majd újra Nagyszombatba, Korlátköre, Szakolczára, Sztrazniczra és Veszélére.

Innen Rimay hazament Alsó-Sztregovára s ott kapta Thurzó Imre anyjának, Czobor Erzsébetnek meghívását 1622 január 8-ára Lietava várába, hogy mint egyik gazda vezesse ura temetését s egyszersmind hogy együtt tanácskozzanak mindennek a legjobb móddal való elrendezéséről.²⁸ E szerint a nikolsburgi béke megkötése idején, 1621. december 31-én nem volt Bethlen mellett. Mivel pedig Thurzó Imrét január 19-én temették el Árva várában, tehát Rimay mindenesetre február elejéig az özvegy anyja mellett maradt. Ekkor megint Alsó-Sztregovára tért vissza. Február 12-én már otthon volt²⁹ s fölkereste több ismerősét is. Mindenesetre fölkereste Bethlent Kassán, de nem sokáig időzhetett ott. Talán nem is a legjobb volt a megválás, mert többé nem lejűk Bethlen hivei közt. Bethlen világosan nem sokat tartott ügyességéről s követségéért, melyben siker nélkül ugyan, de nagy buzgalommal járt el, szintén nem volt valami jelentékeny a jutalma.

XI.

Rimay már 1622 áprilisában Kassáról visszatért és újra Alsó-Sztregován volt. Azt, hogy ezóta Bethlen ügyei iránt nem sokat érdeklődött, Fáncsy Gáspárhoz pünkösdi keddjén (május 17) írt levele mutatja, melyben meglehetősen közönnyel szól róla. Egyébként örvend minden közhírnak s tudakozódik is rólok.¹

Legfontosabb ügy ekkor a soproni országgyűlés volt, melyet II Ferdinánd 1622. május 1-sejére hívott össze, de a rendek lassu gyülekezése miatt csak 18-án nyílt meg s augusztus 8-ig tartott. Az országgyűlés, melyen az utolsó evangélikus nádor, Thurzó Szaniszló választatott meg, Eleonora császár-királyné megkoronáztatása miatt rendkívül fényes volt. Rimay nem vett részt rajta csak rövid ideig. Megyéjének egyik követe, Madách

²⁸ *Államiratai.* 280. l.

¹ *Századok.* 1870. 333. l.

²⁹ *U. o.* 281. l.

Gáspár, rokona s mások értesítették a történetekről. Jelenléte azonban szükségessé vált a miatt, mert a királyi javaslatok egyik pontja így szólt:

«Hogy pedig a török béke fentartása biztosabb alapra legyen fektethető, szükséges, hogy ugyanez országgyűlésen úgy Liptay Imre, mint Dóczy István és Rimay János török követségek különböző viszonyairól részletes és szabatos jelentést tegyenek.»²

Rimay nem akarván részt venni az országgyűlésen, noha Esterházy Miklós már előre írt neki, hogy követségéről való részletes jelentés tétele végett menjen Sopronba, akkor, midőn

82. ELEONÓRIA CSÁSZÁR-KIRÁLYNÉ
ENLÉKÉRME.

Madách Gáspár odament, általa küldött egy levelet Esterházynak, melyben megírta, hogy nincs mit jelentenie, mert valósággal semmit sem végeztek. Ez igaz is volt, mert csakugyan minden függőben maradt, új diploma nem adatott ki, új szerződés stb. nem jött létre, minden maradt úgy, mint a hogy a zsitvatoroki béke valahogyan elrendezte. Még legfontosabbak voltak a zsitvatoroki béke

megsértése miatti, egyébként kölcsönös panaszok, melyek tárgyában mindkét részről biztosokat küldtek ki. Ámde Rimay mindezeket még akkor elküldte Madáchnak, mikor ő még Bethlen mellett tartózkodott s így — mond — nincs mit keresnie Sopronban. Arról meggyőződött követsége alatt, hogy Bethlen töröksegélyt hiában remél. Éppen ebben az időben ölték meg a törökök Ozman szultánt, helyét a gyöngye Musztafa foglalta el, miből utóbb nagy zavarok eredtek.³

A rendek azonban a királyi javaslatok sorában nem állhattak el a jelentéstől. Július 19-ikére napirendre tűzték, de Rimay az ekkori meghívásra sem ment el. Azt írta július 20-án Madáchnak, hogy vesekőbajban szenvedett, 12 napig ágyban feküdt s

² Kaprinay István. *Collectaneorum*, T. XXVI. 181. 1. (Kézirat. Egy. Kvt. Bp.)
³ *Munkái*. 376. 1.

Elas Wideman sculpit

83. ESZTERHÁZY MIKLÓS.

ha lóra ül, még mindig érzi. Ezért az említett napon csak Liptay Imre tett követségéről részletes jelentést az összes rendek előtt, Dóczy István csak a maga részét adhatta elő Rimay távolléte miatt.

Ezért a kérdést még egyszer napirendre tűzték s Rimayt újra fölhívták az országgyűlésre. Ekkor megjelent ő is az országgyűlés végén és részletes jelentést tevén a rendek előtt, az összes aktákat a rendek elé terjesztette.⁴

Míg ezek történtek, hol Alsó-Sztregován lakott, hol Korponára ment ideiglenesen lakni, hova a pestis ellen menekült. Örvend a jó termésnek, örvend, hogy Armpruster Ferencz komájának birsalmát és törökországi dinnyét küldhet, melynek magvát visszakéri. Aztán házi dolgokkal törődik s boldog, hogy leánya fejlődik.⁵

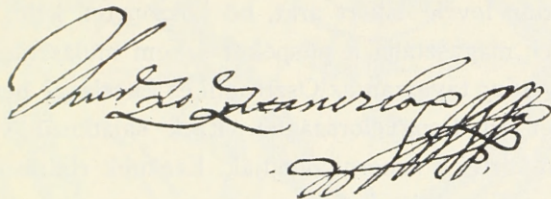
Most már adataink, mióta nem szerepel az u. n. nagyéletben, megszűnnek. Tudjuk, hogy 1623 január 8-ikára Balassa Zsigmond hívta meg feleségével együtt fia András és Bakos Mária lakodalmára. Ugyanez év november 25-ike tájt Nagyszombatban találjuk valami pörös ügyében és sajnálja, hogy nem látogathatja meg a tudós Ferenczffy Lőrincz magyar udvari titkárt Pozsonyban, de legalább kegyébe ajánlja Balassa Imre ügyét, melyben ő maga is fáradozik.⁶ Folyton II. Ferdinánd hive és állandó jó viszonyt ápol Thurzó Szaniszló nádorral, kihez nem egy ajánlatot ad, kinél nem egyszer közbenjáró, míg csak Thurzó 1625 máj. 1-én meg nem hal. E szerint a Bethlen második hadjáratában, mely 1623 augusztus közepétől 1624 május 8-ig tartott, semmi részt nem vett. A háborus viszonyok miatt Korponán tartózkodott s ott született ez év novemberében fia, János, a mint tudjuk, harmadik gyermeke.

⁴ Szemerey Pál kir. tábl. jegyző naplója. (*Diarium*.) Rimay ú. n. aktáit ma csak részben ismerjük még, mint a magok helyén láttuk. Kovachich J. N. *Collectio diariorum dietalium*. Acta Diaetae Anni 1622. Akadémia Kvtára. M. Jog. 1. 8. 1.

⁵ *Államiratai*. 282. l.

⁶ *U. o.* 283–84. l. A Ferenczffyhez intézett levelet l. még hibásan 1613. évszámmal *Irodalomtörténeti Közlemények* 1899. 206. l.

Ezóta pár évig majdnem eltűnik szemünk elől, oly gyérek adataink. Tudjuk, hogy Bethlen második hadjárata alatt, 1624. első felében, valami portyázók, hihetően törökök, alsó-sztrigovai házat felprédáltak. Midőn hazatért, 609 könyvéből csak 131-et talált meg rongyolt állapotban s köztök elveszett I. Rákóczi Györgynek egy könyve is, melyet utóbb hiában keresett. Csak könyvben mintegy 1000 frt kára volt. Azután hagymázban feküdt öt hónapig, melyből, a mint ő írja, «catharus perfocans» keletkezett, mely miatt egy félévig látását s másfél évig hallását is elvesztette. Azt hitte, hogy halála órája elérkezett. Keservét növelte ugyanez idő alatt két zsengekoru gyermekének

84. THURZÓ SZANISZLÓ NÉVALÍRÁSA.

halála, kiknek egyike imént született fia volt. Végre baloldala fölfakadt, és «19 hónapnál tovább szívárkózott nyavalyájának materiája, iszapja». Csak 1628 karácsonya előtt gyógyult be ez a sebnyílás, midőn Szécsenben a törökökkel többedmagával tárgyalt. Ekkor jobban lett, de, mint írja, agya nem tisztult meg s lábai is meredtek és zsibbadozók maradtak még.⁷

E miatt nem vett részt az 1625 október 13-tól december 13-ikáig tartott soproni országgyűlésen sem. A történekekről, mint III. Ferdinándnak királylyá és Esterházy Miklósnak nádorrá választásáról sat., Pográni István értesítette s ugyanő küldötte meg neki másolatban az 1625 május 26-án a törökkel kötött köhid-gyarmati (Esztergomm.) béke hét pontját is.⁸

⁷ U. o. 301., 317., 333. l. A 317. lapon írja, hogy lelke keservei növekedtek: «ob mortem delicatissimarum prolium mearum contractarum». Tehát legalább két gyermeke halt meg.

⁸ U. o. 289–91. l. Gévay A. Gyarmati békekötés. Salamon: *Két magyar diploma*. 281. l.

Nyugodtabb idejében azonban most is a főemberekkel folyton levelez, szegénynek, gazdagnak tanácsokat osztogat, pártfogást nyújt s boldog, ha sikert arat. Bizva tekintélyében, a legelőbbkelő ismeretlennek is ír s ha meghallgatja, örömmel és önérzettel hivatkozik hasonló esetekre.

Így, midőn a nagyzellői jobbágyok nyakára 1625 őszén négy lovaskatona ment szállásra s majd 200 lovas telelni és midőn a megyének sikerült ezeket a végekbe vitetni, újra más katonajárások gyötörték őket: ekkor a jobbágyok az ő tanácsát kérvén ki, azonnal egy bő levéllel látta el őket Sennyei István váci püspökhöz és kancellárhoz, noha közelebből nem ismerte. Midőn aztán levele sikert arat, bő köszönetet küld, klasszikus idézetekkel magasztalja a püspököt s nem mulasztja el megemlíteni, hogy 1625 tavaszán az Osztroghi és Zaczlavai hercegeknek két levelet írt Lengyelországba. Ezek sajátkezű válaszukban barátságát kérték s ismerni óhajtják. Ezeknek eljárásához hasonlítja most a Sennyeiét is.⁹

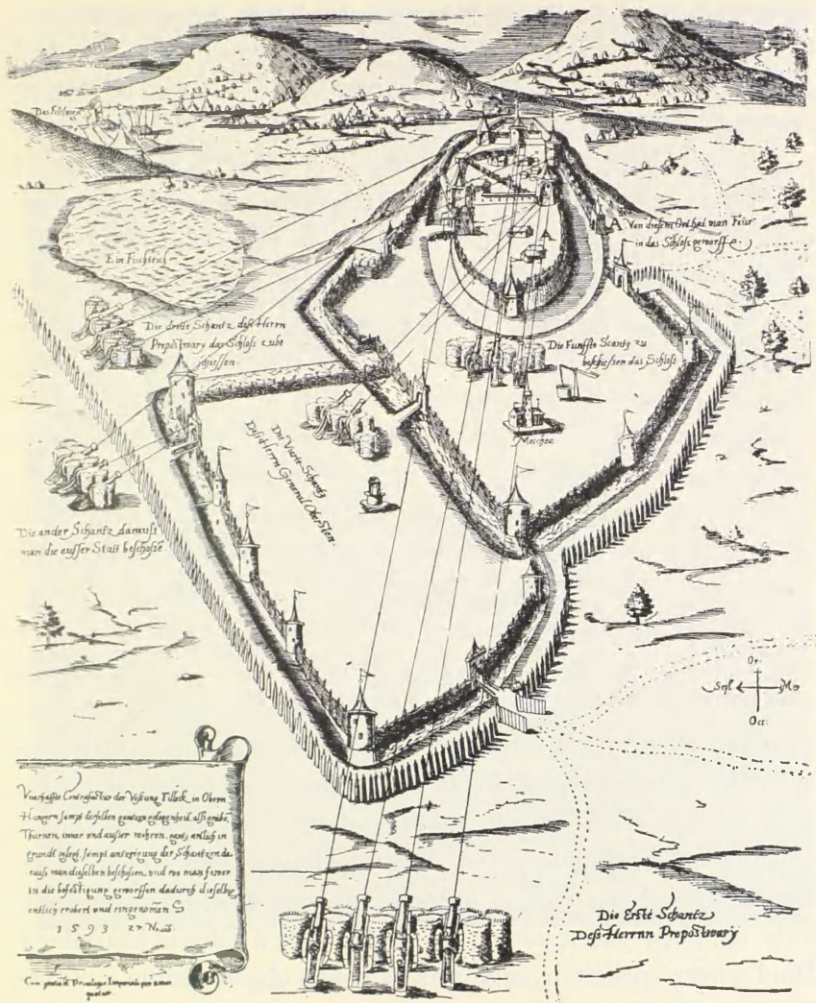
E levelek mutatják azt is, hogy 1626 elején pár hétig Füleken volt Dósa Tamásnál, ki utóbb pártfogó levelet kért tőle a nádorhoz valami birtokperben.¹⁰ Állandóan eljár a megyegyűlésekre. Ezeken tanácsait minden fontos ügyben kikérték s így kivált 1626-ban az erőszakos Balassa Ferencz ügyében, ki Bene András nógrádi alispánt személyében megtámadta és egy vásárolt jószág rész birtokba vevésében meggátolta. Ekkor a megye pártfogó levelet eszközölt ki az alispán számára Érsekújvár s a bányavidéki végvárok főkapitányától, Pálffy Istvántól, a miben Rimay is közbenjárt. De midőn az alispán e levél értelmében akart eljárni, akkor Balassa a megye darabantjait elfogatta, keményen megverette őket, közülök e miatt egy meg is halt. Most az erőszakoskodó ellen Rimay írta meg a megye folyamodását Pálffyhoz, mely 1626 szeptember 4-én kelt. Ez természetesen Balassával meghasonlásra vezetett, melyről pár levélben van szó.¹¹

⁹ *Államiratai.* 291–95. l.

¹¹ *U. o.* 297., 300–301. l.

¹⁰ *U. o.* 295. l.

Ezalatt 1626 augusztus 25-én Bethlen megindította harmadik hadjáratát. Ebből az alkalomból Rimay betegen is felkereste szeptember végén vagy október elején a fejedelmet és «colloqui-

85 FÜLEK.

uma» volt vele. Erről Bosnyák Péter válaszából értesülünk 1626 október 25-ikéről, a ki azt írja: «ha kegyelmed akarta pro sua prudentia, a mit discursusinkban kegyelmedben megtapasztaltam,

talált materiát ő fölségével szólni e mostani állapotról, a ki (a mely) per omnes casus veszedelmes és nem jó». E szerint Magyarország akkori helyzete volt a beszéd tárgya. Rimay világosan a béke érdekében szólt és most sem csatlakozott Bethlenhez. Úgy látszik, meg akarta győzni, hogy a háborút csak a rendzavarók kívánják, a népesség zöme, a nemesség csendet, pihenést óhajt. Mindenesetre Bosnyák levele meggyőző róla, hogy Rimay beszélgetése nem volt II. Ferdinánd-ellenes.¹²

Tekintélyének bizonyítéka, hogy az 1625: 29. t.-cz. elrendelvény, mely szerint a törökkel kötendő új békekötéshez az érdekelt vármegyék követeket küldhessenek tájékoztató adatok végett: Nógrádmegye őt küldte el az ú. n. szőnyi béketárgyalásokra, melyek II. Ferdinánd és a szultán biztosai közt 1627 júniusától szeptember 12-ikéig tartottak.

Utjáról és e tárgyalás első feléről, az 1627. május 25-től augusztus 1-jéig terjedő időről, Rimay rövid naplót vezetett, mely ránk maradt. E szerint május 25-ikén indult el Alsó-Sztregováról, 29-én érkezett Komáromba és 30-án nyújtotta be Esterházy Dániel királyi tanácsosnak és békebiztosnak megyei megbízólevelét. Kezdetben, úgy látszik, fontosabb szerepet szántak neki s egyik kiküldött volt a béketárgyalások helyének meghatározásában Komárom és Szöny között. Mivel uralkodóik tekintélyének megővése végett mindkét fél a maga sátorában kívánta folytattni a tárgyalásokat, hosszas tanácskozás után csak június 28-án foghattak hozzá, még pedig a két fél sátra közt pontosan egyenlő távolban emelt színben. Ekkor 29-én Sennyei István váci püspök és kancellár behívta a felső megyék követeit s szavazásra szólította fel, hogy válaszzanak, ha a békét vagy a háborút akarják-e? Mind a béke mellett nyilatkoztak és ebben alapul vétetni a zsitvatoroki s a bécsi (1615, 1616) pontokat kívánták, melyekhez utóbb a komáromi (1618), szőgyéni¹³ (1609) és köhid-gyarmati (1625) pontokat is hozzávették tájékozásképen. Természetesen ez alka-

¹² U. o. 300. l.

¹³ A szőgyéni vagy szölgyéni tárgyalásokról e műben főntebb szoltunk.

BETHLEN GÁBOR.

lommal is a főkérdések voltak: Vác visszaadása és a törökök által az előbbi békepontokon ejtett sérelmek. A törökök részéről Murtéza budai basa, Bethlen jó embere, volt a tárgyalások vezetésével megbízva, a ki azonban csak helyetteseit küldte el. Természetesen Vác visszaadásáról hallani sem akart. Azt is mondta, hogy Bethlen nélkül nem köt békét s a császári biztosok 23 panaszára a törökök ellen

körülbelül ugyanannyi sérelemmel felelt, melyeket a magyar végbeliek a törökökön követtek el. Most folytonos viták követték egymást, majd különböző küldöttek mentek a budai basához, onnan a nádorhoz. Július 28-án már annyira bizonyos lett egy új háború kitörése, hogy a kancellár tudatta a sikertelenséget a megyék követeivel, megbízván őket, hogy otthon készítsék elő a kedélyeket, de hozzátette, hogy minden reményről sem kell letenni. Erről a budai vezér is annyira meg volt győ-

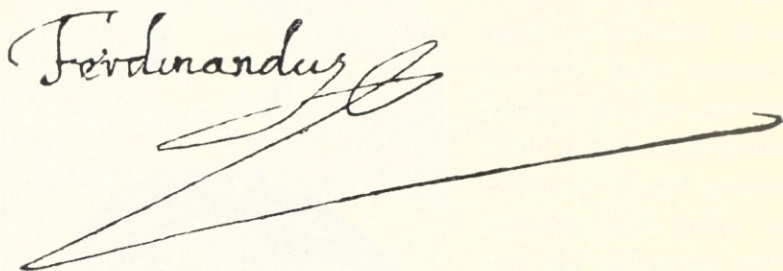

86. IV. MURÁD SZULTÁN.

ződve, hogy Bethlennek fegyverkezés iránt izent, de azért közben magához II. Ferdinándhoz is küldött követeket, a kiket azonban Bécsből a nádorhoz utasítottak. Így telt el az idő kölcsönös panaszokkal augusztus 1-ig, mikor végre megérkezett a nádor küldötte a válaszszal Murtéza basához Budára.¹⁴

¹⁴ *Munkái.* 269—281. l.

Itt megszakad Rimay naplója. A megyei követek, mint a hogy már előbb is kérték, hazamentek, hogy otthon hírt adjanak. A béke azonban mindkét oldalról való némi fegyveres tüntetés után mégis meglett szeptember 13-án; azonban szokás szerint most is pár főkérdést további részletes, külön tárgyalásra hagytak. Ezek egyike volt Vác visszaadása, másik a török által közben erőszakkal meghódoltatott faluk, ebben a köznép és nemesség adózásának ügye, végre azon falvak jegyzékeinek megállapítása, hogy melyek tartozzanak az így előállt új viszonyok közt a

87. II. FERDINÁND NÉVALÍRÁSA.

török hódoltságához. A két utóbbi kérdés megoldására a béke 5-ik pontja szerint 1628 jan. 12-ére tüzetvén ki újabb tárgyalások megkezdése, a nádor erre Pálffy István érsekujvári főkapitány elnöklete alatt, 1627 december 30-án Érsekujvárra Rimayt is meghívta, mint Gömörmegye képviselőjét s felhívta a megyét, hogy egy havi költség fejében 200 frtot küldjön neki.¹⁵

Azonban a bizottság munkálkodásának kezdete kapcsolatban állt azzal, hogy a szőnyi béke értelmében mikor fognak egyfelől Almáson, másfelől Szőnyben a két császár követei megjelenni, hogy a tekintély megóvása végett ugyanegy időben menjenek a szultánhoz, illetve II. Ferdinándhoz. Ennek a béke 4-ik pontja szerint 1628. január 2-án kellett volna megtörténni, de a török főkövet csak február első felében ért Budára. A II. Ferdinánd követe,

¹⁵ *Allamuratai*. 302., 303., 307. l.

Tengeren, auagü, paraton leü minden öpöginak, azon hatalmas Török Császárságáról, sem
 bédaitól, semmi bantaph ne legyen.

Tizen egvedik Articulus.

Asz meg nevedet dolgok kiöl, mindennemő kettőzöl, es ellenkötések mind ad fét rebröl, az Sztua Török
 Főeti, es ad töb vegesek ellen, ad mostam frigyok idijegis ad kik letenek, bizonyos okokert, mind ad
 fét rebröl adok el nyomattak logynok es el feleynok. As mostam vegesek pengs mind ad
 fét rebröl, mindemimő rebeiben, bentöl, es minden fogyathozas nélkül, minden rendeköl meg
 tartasának. Mind cökünk nagyos bizonylagára, mi ad följöl meg nevedet teljes
 hatalmasmal leü Commissarijok, ugyan esen szöny mesöben, eseket ad articulusokat, kesünk
 irafa ala vetefuul es pebetünkkel meg erősítettök. Munk pengs ad Nagos Vésér magha
 jelen nem lehet ad vegeseken, vegesük afor, hogy ö nagas ad Romai Császár ö följögse
 rebröl ualo Commissarijotnak, eseknek meg erősítettök, meg küldgje mentöl samarok.

Actum in Campo Szöngeni die decima tertia mensis Septembris, Anno Milleimo, sex,
 centesimo, vigesimo septimo.

Stephanus Semicy
 Episcopus Vairiensis

Gerardus a Szentlőrinc

Domini Zoltai, et
 János Babi

Maurus

دعوت بهن الكوا و الموش
 حوران العسك شقو الام
 عا صرد العور
 امعت الا و رة الام
 من و من رة الام
 علو

سرم و درود

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

Kufstein, még ekkor sem indult el, mert, mint a nádor február 15-iki leveléből látjuk, Bécsben azt kívánták, hogy a török szultán előbb a hiteles békeokmányt küldje el, hogy ne legyen belőle annyi félreértés, mint volt a zsitvatoroki békeokmány meghamisított török szövege miatt.¹⁶ Ezt azonban utóbb sem bírták megkapni, úgy hogy aztán Kufstein követségének főtárgya éppen a békeokmányok kicserélése lett, épúgy mint egykor Herbersteiné.

Rimay, noha betegsége miatt, melyről főntebb volt szó, szeretett volna otthon maradni, mégis Fáncsyval való értekeződése után pontosan megjelent Érsekújvárbán, de egyelőre újra haza térhetett.¹⁷ Most Pálffy István azt törekedett a budai basától kieszközölni, hogy az értekezletet tartsák meg a követek kicserélése előtt, mert méltán tartott tőle, hogy a török azután egészen elhalasztja. Ebben a tárgyban Pálffy februárban Rimaytól is kért tanácsot, ki azt ajánlta, hogy sürgesse a követek kicserélését, másfelől tartassa meg az értekezletet Szentgyörgy napja előtt, míg még a török szpahik meg nem indulnak kóborolni, mert akkor minden nehezebb lesz. Azonban mindebből nem lett semmi.

Végre Kufstein, II. Ferdinánd főkövete is, indulásra készen állt június 20-án, de itt részletesen nem tárgyalható okokból, a szultán követe csak augusztus 31-én ért Esztergomba és Kufstein csak szeptember 10-én kapta meg utasítását az elindulásra. Így történt, hogy noha augusztus 4-ikéről levelet ismerünk Bethlen követeinek a tárgyalásokra menéséről, a kik Rimayt csatlakozásra hívták fel, mégis csak október 26-án érkeztek meg a tárgyaló felek az új tárgyalási helyre, Szécsenbe, a hol most már Pálffy István helyett Koháry Péter volt a tárgyalások vezetésével megbízva.

Ma már a szécseni alkudozásokat egész terjedelmökben ismerjük.¹⁸ Elkezdődtek 1828 október 30-án és tartottak minden

¹⁶ *Tört. Tár.* 1902. 421. l. Stessel József: *Adatok stb.*

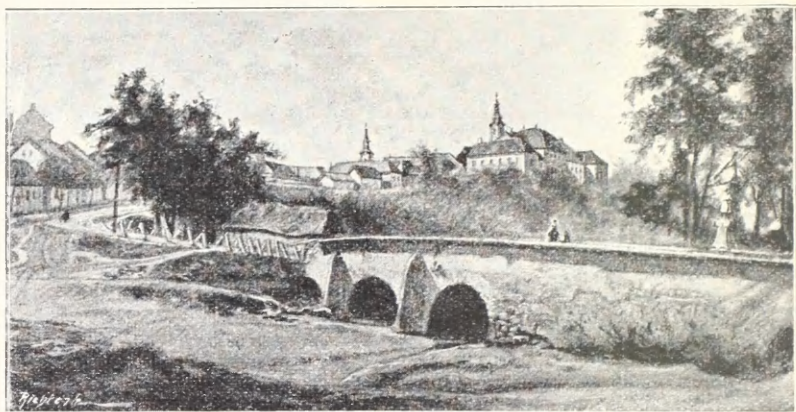
¹⁷ *Allamiratai.* 307–309., 311., 314. l.

¹⁸ L. Stessel József: *Adatok az 1628.*

évi szécsenyi alkudozás tört.-hez. Tört. Tár. 1902. 418–452., 481–510. l. és Rimay: *Allamiratai.* 314. l.

eredmény nélkül december 29-ig. Az értekezleteken részt vettek az összes érdekelt megyék küldöttei, kik nagyobb számban hivattak meg, mint eleinte tervezték s így Gömör is Rimay mellé október 30-ikára még két követet küldött. A törökök részéről is számosan jelentek meg. A főtárgy a szőnyi béke 5-ik és a zsitvatoroki béke 15-ik pontja volt, de belevonták az 1615-iki bécsi, 1618-iki komáromi s az 1625-iki köhidgyarmati békét, illetve megállapodásokat is.

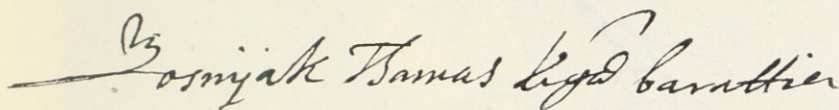

90. SZÉCSÉNY LÁTKÉPE.

Mind a két fél azt erősítette, hogy e békék és szerződések pontjaihoz ragaszkodik. Ámde itt újra előkerült az, hogy kivált a zsitvatoroki béke török okmánya mást tartalmazott, mint a miénk s a törökök csak a magokét fogadták el hitelesnek. Minthogy mindkét fél megmaradt a maga igaza mellett, már elején világos volt, hogy az értekezletnek eredménye nem lesz. A két hó a veszekedésen, mindkét oldalu panaszon, a végbeli katonák folytonos kalandozásai miatt való kölcsönös vádaskodásokon kívül főleg abban tölt el, hogy mindkét fél folyton követeket küldözgetett: a török Budára Murtézához, a magyarok Esterházy Miklós nádorhoz.

Magát a főkérdést, mely voltaképen egyedül foglalkoztatta őket, Rimay december 1-én nagyon jól írta meg Bosnyák Tamás

füleki kapitánynak. E szerint a török most is kívánta mindazon falvakat, melyeket valaha (még I. Szulejmán idejétől) Budához, Pesthez, Fejérvárhoz, Pécshez, Egerhez, Hatvanhoz, Szolnokhoz részint háboruban, részint béke alatt hozzáhódított. A magyarok ezzel szemben a zsitvatoroki béke 15-ik pontja szerint jogosan azt vitatták, hogy Fülek, Szécsen, Somoskő, Hollókő, Ajnácskő, Dévény, Kékkő, Gyarmat, Palánk, Nógrád és Vác visszavételeével az egykor hozzájuk tartozott és a török által idők folytán meghódoltatott összes falvak szintén felszabadultak. Ezzel szemben a törökök azt vitatták, hogy itt csakis a várhoz szorosan tartozott falvak értendők és adandók vissza. A magyarok erre

91. BOSNYÁK TAMÁS NÉVALÁÍRÁSA.

azt felelték, hogy még egy visszafoglalt bokrot sem adnak oda, inkább meghalnak.¹⁹

Ez volt a főkérdés, úgy hogy a nemesség szabadságainak kérdése, meg a parasztok adózásának ügye csak mellékesen szerepelt. Ekkor Rimay egy kis térképet készített, hogy megmutassa, hogy az Ipolyon túl is még mely falukat kívánna megtartani a török oly formán, hogy utóbb majd aztán az ezek közt eső falvakat is lassanként elfoglalhassa a béke daczára. Ezt felküldték a nádorhoz. Másfelől a törökök is elküldték a nagyvezérhez azon faluk jegyzékét, melyeket meg a mi követeink, mint békeellenesen elfoglaltakat, visszaköveteltek. Ekközben a törökök folyvást távozással, fegyverfogással fenyegetőztek s a nádor válaszát sem akarták bevárni. November 29-én aztán megérkezett a nádor tagadó válasza, meg a török nagyvezérnek átkozódva tiltakozó levele is. Ekkor december 2-án kölcsönös tiltakozással, de semmiben nem engedve, újra köve-

¹⁹ *Allamiratai.* 334. l.

teket küldöttek a nádorhoz és Murtézához, miközben a törökök vádaskodtak II. Ferdinándnál Koháry ellen is, kérvén a tárgyalásra az érdekelt magyarok helyett német biztost. E mellett a törökök főleg azért sem akartak engedni, mert meg voltak győződve, hogy még ha ezután 20—25 vagy még több falut elfoglalnak is, II. Ferdinánd a békét azért még fel nem mondja s ezt a tárgyalásokon egyenesen megmondták.

Megérkezvén december 26-ikán mindkét részről a válasz, hogy engedni nem szabad, a törökök kijelentették, hogy a másik két kérdésbe sem fognak bele. Így most is az történt, hogy semmit sem igazítottak és december 29-én tiltakozva szétmentek. Maradt a

92. BORNEMISZA JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

status quo, vagy annál is rosszabb. A rövidebbet mi húztuk. II. Ferdinánd örvendett, hogy papíron legalább béke van.

Ez volt Rimay utolsó működése ú. n. államügyben. Az 1629-ik év elején már Alsó-Sztrégován volt. Újra felvette szokásos foglalkozását, olvasott, írt, vallásos és erkölcsi énekeket készített, levelezett, olykor menyekzőkre, temetésekre járt, tanácsokat, köztök orvosiakat is, osztogatott és főleg igyekezett előkelő ismeretségeit fentartani. Azt olvassuk, hogy ebben az időben a nádor neheztelt rá; de olvassuk azt is, hogy Pálffy István szolgálatába akarta fogadni, a kinek Koháry Péter ajánlotta, evangélikus vallása daczára; mert hát Pálffy vett fel még más nemkatolikusokat is maga mellé. Erről sógora, Ráday András ír neki, de az egyetlen levél adatai, a kiegészítő levelek híjával,

SERENISS. GEORGIVS RAGOTZIVS
TRANSSILVANIÆ PRINCEPS.

P. de lode excudit

93. I. RÁKÓCZY GYÖRGY.

homályosak.²⁰ Annyi bizonyos, hogy maradt egyszerű magánember, de legalább független, mire oly sokat tartott. Ebben egyébaránt őt a körülmények is segítették, mert egy ideig majdnem I. Rákóczi György szolgálatába állott, de aztán ez is abban maradt.

Ugyanis valami fontosabb ügyben Bethlen főkapitányához, a későbbi I. Rákóczi Györgyhez Kassára kívánt menni. Ezt az útját hosszasan készítette elő s e tárgyban Bornemisza János kassai alkapitánynyal is levelezett. Ez két alkalommal is biztatta az útra 1629 márczius—április havában. Ugyane tárgyban írt Rimay Reöthy Orbánnak, Rákóczi kedves emberének is, a ki beajánlta őt urának s ennek volt eredménye, hogy Rákóczi megküldte neki az általa lefordíttatott Gvevara-féle könyvet, melyről alább lesz szó. Erre az útra Koháry Istvántól május 27-én menedéklevelet kapott, de úgy látszik, hogy a nagy esők miatt egyelőre nem indulhatott el, csak júliusban. Ez az útja világosan a háza feldúlása és előbbi követi szolgálata miatt való kárpótlás érdekében történt.

Volt azonban más oka is. Ugyanis, mint említettük, I. Rákóczi György óhajtotta őt udvarába venni, mint politikában jártas és tanult embert, milyenek akkoriban kevés számban voltak. Rimay július elején csakugyan elment Tokajba, de Rákóczi Makowiczon volt (Lengyelország). Így Rimay Kassán nem is járt, csak levélben kérte meg Rákóczit, hogy ügyét ajánlja be a fejedelemnek. Nemsokára Rákóczi hazajött Lengyelországból s tüstént Erdélybe ment a fejedelemhez, hol előhozta Rimay ügyét s augusztus 11-én megírta neki, hogy a fejedelem azt izente, hogy barátja akar maradni s várja látogatását. Ugyanekkor Rákóczi szóval izente Reöthy Orbántól, hogy Rimay látogassa meg őt, midőn Erdélybe megy, Kassán vagy Patakon, mert értekezni kíván vele azon feltételekről, melyek alatt szolgálatába venné. Erre Rimay augusztus 28-án beleegyezőleg felelt s ígérte, hogy ha betegség vagy más lehetetlen

²⁰ *Allamiratai*. 320. l. Ráday András felesége Nagy Iván szerint Madách Zsófia volt. Innen a sógorság.

ok nem gátolja meg, Szt-Mihály napja előtt felkeresi. Van nyoma, hogy ugyanekkor Erdélybe is be akart menni; de úgy látszik, újra betegeskedni kezdett s útja addig maradt, míg Bethlen Gábor 1629. november 15-én meg nem halt. Azzal a tervével azonban, hogy Rákóczit S.-Patakon fölkeresi, nem hagyott fel. Még 1630 július végén is tervezte, hogy lemegy Patakra (Alföldre) és Erdélybe, de aztán útja a kitört zavarok miatt elmaradt. Közben folyton igyekezett a jó viszonyt fentartani Bornemisza Jánossal, Bethlen kassai alkapitányával is; ez azonban Bethlen halála után gyorsan II. Ferdinándhoz pártolt, miről akkoriban gúnyverset írtak. Ekkor aztán az ő szegődtetése I. Rákóczihoz végleg elmaradt.²¹

XII.

Itt az ideje, hogy Rimay többi műveiről is szóljunk, t. i. hazafias, vallásos és oktató költeményeiről, továbbá prózai műveiről, már a mennyiben ránk maradtak. Az tehető fel, hogy komoly természetű munkáit főleg élete második felében s kivált az 1621-ik év utáni nyugalmában írta vagy dolgozta át. Azonban munkásságáról teljes kép így sem adható, mert minden irányú írói munkásságát csak töredékesen birjuk.

Verseit, mint láttuk, a Radvánszky-codex s a sajó-kazai kézirat tartalmazzák. Ugyancsak ez utóbbi helyen akadtak rá e kézirattal együtt Cato párverseinek fordítására és pár prózai művére egy kocsilárában.¹ Ránk maradt műveit kevés kivétellel

²¹ *Allamiratai.* 335., 338., 345., 348., 349. l. *Munkái.* 378. l. Utóbbi helyen ezt írja útjáról: «Bornemisza uram az én gyűrűm felől jó hírrel éreget, vagyon valami parancsolatja ő Felségének (Bethlen G.) felőle, alá hív Kassára, két levelet küldött immár felőle.» E szerint egy gyűrűről is volt szó. Rákóczy ajánlatáról l. Rimay levelét *Tört. Társ.* 1895. 314. l.

A biztos részleteket csak sejteni lehet. Már akkor s még előbb is, szokásba jött a levelek felbontása miatt előszóval, megbízottal adatni át a legfontosabb üzeneteket. Ekkor is Reöthy adta át Rákóczi üzenetét, hogy szeretné őt szolgálatába fogadni.

¹ Dézsi L. *Az irodalomtört. módszerei.* *Irod.-tört. Közl.* XIII. 7. l.

1904. évszámmal b. Radvánszky Béla kiadta *Munkái* cz. a., de hitelt kell adnunk a Radvánszky-codex összeírójának, ki azt mondja csupán verseiről szólván: «minden szerzése szinte itt nincsen, mert mind könyvestül a Tiszába ejtették volt, a mely könyvben mind éppen megvoltanak, azulta együvé nem szedhették őket, csak ennyire is, a mennyire itt vannak.»²

AZ Néhai tekintetes es

Nangos vitéz

URNÁK,

G Y A R M A T I

BALASI

BALINTNAK.

s amaz jó-emlekezeti Isten

ben bődögöl ki-múlt Néhai

Nemzetes

RIMAI JÁNOSNAK

az haza fiának, és a Magya

gelvnek két ékességének,

ISTENES ENEKI.

Mellyet a Váradi negyedi

ditto-szerint egynehány u

Enekekkel és Imádságokkal

ki bocsátott.

Sonban Faber Mihály

által 1676.

94. AZ ISTENES ÉNEK 1676-IKI
POZSONYI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

Ámde «külemb külembféle énekeit» mégis csak szedegették össze, még pedig többen is; de prózai művei, naplói, levelei stb. csak nagyon is töredékesen maradtak meg.

Ezekből is látható azonban már első tekintetre is, hogy Rimay a rendkívül sokat olvasó, folytonosan jegyezgető, józan világfelfogású, sokat tapasztalt, értekezéseket, elmélkedéseket író, olykor elmélkedéseit versbe-szedő ember volt. Prózai művei mindenesetre kötetekre mentek, ha naplói, jelentéseit, leveleit nem számítjuk is ide. Ezek ha ránk maradtak volna mind, közéleti működését nemcsak teljesebb világosságba helyeznék, hanem megbecsülhetetlenek volnának e bonyolult kor történelme titkosabb részeinek fölfedezésére is, mert módja

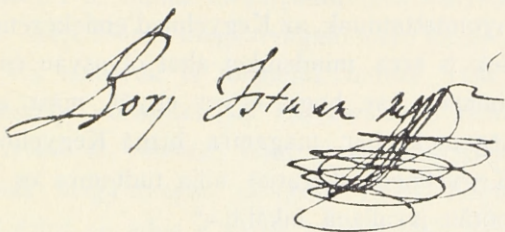
volt a bécsi, erdélyi és török udvarok politikájának legbelsőbb műhelyébe tekinteni, megismerni közléről kortársait erényeikben és gyengéikben, látni a rejtett rugókat a lehető legérdekesebb években s a legjellemzőbb emberek idejében. Így is pl. Vác

² Állítólag volt a Zrínyi-Könyvtárban is Balassa és Rimay énekeinek egy teljes kézírata. *Magyar Könyvszemle.* 1892/3. 354. l. A Radvánszky-c. első ismertetését l. Thaly Kálmántól. *Századok.* 1875.

1–33. l. és Szilády Á. *Balassa költeményei.* XLVI–XLIX. l. A Tiszába-ejtés Rimay egyik és talán éppen 1629-iki tokaji útjában történt.

elfoglalásának hiteles történetét, melynek átadásával azelőtt Bethlent vádolta a történelem, az ő adatai eldöntik.

Műveit egyébaránt a kortársak és utódok egyaránt rendkívül nagyra becsülték. A Radvánszky-codex írója, a Balassa énekei után összeírván a Rimay énekeit is, ezt mondja róluk: «kiket méltó, hogy a Balasi írásátul messze ne hagyjunk, mert Balasi Bálinton kívül csak egy magyar sem érkezhetik el vile, bár ugyan igen igyekszik is rajta, kiről étéletet tehet, akárki az írását olvassa; az mint Balasi Balint is így szólott fölöle éltiben (mond): «Ha úgy mégy elő dolgodban, az mint elkezdtil, gyakorolván azt, nem hogy el nem érkeznél vile, de meg is fogsz halladni.» Ha ebben a mester kedves elismerése nyilatkozott is a tanítvány iránt, de nagyrabecsüléséhez kétség nem fér.

95. BORI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

Költői, valamint tudós hírnevéről más korbeli adatok is van-

nak, noha Balassa e megjegyzése mindenek fölött áll, melyet még inkább kiemel az a főttebbi lapokon rajzolt barátság, melylyel a nála 23 évvel ifjabb kortársát még gyermekkorában megtisztelte. Már 1609-ben Rimay versei szélesebb körben ismertek voltak. Láttuk, hogy mialatt Budán volt, Dóczy István váczi kapitány, június 13-án azt írja neki, hogy «talán kegyelmednek készen vagyon oly énekecskéje, mely Magdolna névre volna, megszolgálnám, küldene».³ Egy költeménye Kátai Mária-Magdolna névre szól a versfők szerint. Ezt akkor írta, midőn Bocskay mellett szolgált s ezt az istenes éneket a fejedelem kanczellárja leányának küldte valami nagy bánatában való vigasztalásra, mert tartalma az, hogy a bánat bárminő súlyában is az

³ *Allamiratai*. 188. l.

Isten segíthet, tehát hozzája kell egyedül folyamodni. Egy másik istenes énekét Homonnai István számára írta, a ki a vitézségben és istenes életben gyönyörködött, egy másikat egy katolikus főúrnő részére készítette a Szűz Mária énekéből másnak kérésére, midőn egy képet küldtek neki.⁴

Ezek mellett csak természetes, ha a míg élt, többen sürgettek munkái kinyomatására. Ezek közül Rádai András sógora 1629 márczius 25-én ezt írta neki: «Küldje fel kegyelmed az *virtusról* componált éneket Ferenczfý uramnak.⁵ Ezeket az énekeket, kik Madác (Madách) Gáspár uramnál voltak, minden argumentomival, úgymint harminczhétnek kell lenni, jó corrigálással, ha kegyelmednek tetszenék, egy csomóban ki kellene nyomtattatnunk, az Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemek is arra, mindeniket által olvasván és írván, a mint tudom immár, kár, hogy egyet együl, mást akképen vétkesen vesztegetnek, bár magamra bizná Kegyelmed az véghez vitelét. Kegyelmed akaratját adja tudtomra és melyik könyvnyomtató bötűit javallaná inkább.»⁶

Ez a hely azt mutatja, hogy ő összesen 37 énekét, feltétlenül az oktatókat és isteneseket, ekkorra összeírta, ellátta argumentumokkal, ezek közkézen forogtak és mint Balassáéi, szövegrontásoknak voltak kitéve.

Ugyanez idő tájt, 1628 január 8-án egyik Balassa írván neki, azt mondja, hogy kebelebe szeretné őt zárni, hogy szép és éles elméjével gyakran és fáradhatatlanul társaloghasson; de ha ez nem lehet, «kéri, ne foszsa meg őt szép, bölcs irogatásitúl, kiket őkegyelme concipiált és szerezzetett. Küldjen és részessé tegye őt velek, hadd lássa, mint egy tükörben fáradhatatlanul Rimayt», hogy dicsekedhessék vele; mert írásának csak kis részében («vikony gyűszüben») is gyönyörködik.⁷

⁴ *Munkái*. 173., 198., 202. l.

⁵ Ferenczfý Lőrincz magyar udvari titkár. Itt az *Encomia et effecta virtutum* művét érti. (*Munkái*. 98–105. és 106–114. l.)

⁶ *Államiratai*. 321. l.

⁷ *U. o.* 305. l.

Esterházy Pál, a nádor öcscse, 1629 május 13-án magához hívja Nógrádba s biztatja, hogy írásit is vigye magával, «mert — mond — gyönyörködöm mind elméjében, mind írásiban Kegyelmednek s nem is hoznak unalmat sok ideig való olvasási is». Addig is azonban kéri a nagypénteki elmélkedését.⁸

Ezekhez hasonló adatokat ismerünk a halálát követő évekből is. «Akarnám, írja az, a ki Madách Gáspárt Rimay haláláról értesíti, ha Kegyelmed az mi szegény, istenben elnyugott Rimay János atyánkfának néminémő jó híre, neve s írásának világosítására való terjedezést és élemedést adhatna s támaszthatna, s izzasztó elméjéből való írásának munkája feledségben semmi se ne jutna országunkban, mert itt immár mi tájunkon igen hanyatlásra juta s munkájának szép, fontos magyarsággal folyó elméje, bágyasztó ékes írása s oly emberek is forgatják immár írásit, az kiknek elméjének csekély volta nem is érdemelné; s nem hogy az olvasásra kezében is vehetné, nem értvén, eszében sem vevén bölcs írásinak magyarságát, de jobb volna, hogy távul kerülne s feketítő színt ne adna s rázna írására mód nélkül való olvasásával, mint a sánta ló, előbb botlásával, lábaival való sárban lépésének fecskendésével tiszta szép ékes tudományú írását sárosítaná s homályosítaná rebbegő olvasásával.» Ugyanez az ismeretlen rokon, ki egyszersmind maga is versek fordításával foglalkozott, bánkodik rajta, hogy Rimay írásai elkallódnak, hogy nemcsak testileg, hanem lelkileg is meghal «s nem is remélhet háza s maradéki közül, hogy írására jó gondot viselvén, világosságra való terjedezést adhatna». Megküldi ugyanekkor Madáchnak Rimay egy versét, melyben kesergi Jancsi nevű fiacskája halálát.⁹

Ez a hely megérteti velünk, hogy házanépe nem sokat gondolhatott írói hagyatékával és felesége, mint egy levél sejteti, talán olvasni sem tudott.¹⁰ Az bizonyos, hogy Esterházy Pál 1632 november 8-án, midőn Fáncsy Gáspárnál időzött, írt Bori Istvánnak, Rimay sógorának, hogy küldje el neki Rimaynak

⁸ U. o. 324. l. Munkái. 300. l.

¹⁰ U. o. 358. l.

⁹ U. o. 359. l.

De virtute című munkáját, mely egy az udvariasságról írt művével, mert Rimay ez utóbbit, helyesen, az erények közé sorolja. De nemcsak ez kell neki, hanem még inkább a két portai útján összeírt aktáit, a Bocskay idejében kötött békéről s egyéb kiküldetéseiről szóló iratait kéri; mert tudja, hogy ezek arravaló ember kezében mily hasznosak és gyönyörködtetőek, de semmit érők, ha ládákban őket a moly eszi meg. Szeretné, ha már másnapra Zólyomba kapná őket, hogy már ott gyönyörködjék bennök. Meg is kapta Esterházy az *Encomia et effecta virtutum* című tanítóversét, de nem azt, melyet kívánt, ezért november 10-én újra kéri amaszt lemásoltatás végett. Ő t. i. Rimaynak *az udvariasságról*, helyesen *az udvariságról* szóló, elmélkedő, ma még ismeretlen prózai művét érti, melyről még lesz szó. Bori ekkor Rimaynénál, hivatkozva Esterházy nagy hatalmára, november 23-ikán újra megsürgette a kért írásokat; mert talán éppen maga a nádor, Esterházy Miklós óhajtja őket olvasni.¹¹

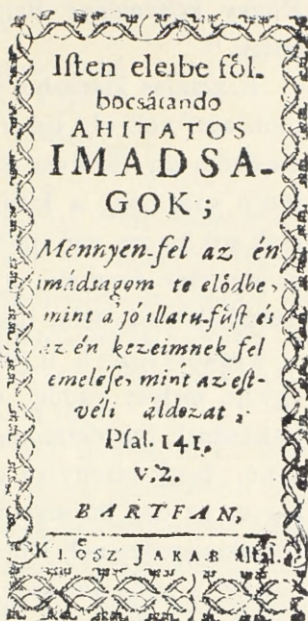
Valószínű, hogy Rimayné most engedett. Ezért nem lehetetlen, hogy Rimay iratai még meglelhetők az Esterházyak valamelyik levéltárában.

Ezek mindenesetre csak jelzői, szórványos adatai az érdeklődésnek. De ott vannak, mint tudós voltának mutatói, tudósokkal váltott levelei, ott hírneve, mely őt éppen mint ilyet tette Illésházy s mások megbizottjává, Bocskay, Bethlen és II. Mátyás követévé vagy bizalmassává. Láttuk, hogy Balásfy Tamás, midőn Kolozsvárt mint tanuló, megismerkedett vele, versben dicsőítette s utóbb is nagy tiszteletet tanusított iránta. Hoffman György (junior), midőn még Rimay Bocskay mellett szolgált, az őt ábrázoló képre dicsőítő verseket és egy aenigmat (találós mese) írt. Volt tehát arcképe is, mely szintén ismeretlen. Amannak tartalma az, hogy Apelles művészete lefesti Rimayt testben, de nem festi le elméjét. De ha az ecset le bírná is általában festeni az elmét, ki festené le éppen Rimayét? Meghallja ezt Melpo-

¹¹ U. o. 361–363. l.

mene, odasiet s elismeri Rimay nagy költői tehetségét. Most már nincs kettéválasztva Rimay; mert testét Apelles és elméjét Melpomene festi, mindkettő a maga részét. A találós mese, úgy látszik, a költészetet jelenti, melyből a Rimay műve ered.

Ha azonban a kor nehéz körülményeit megismertük, mégis még azon is csodálkoznunk kell, hogy istenes, vitézi és részben oktató énekei Balassa istenes és vitézi énekeivel egybekeverve már 1633–35 közt nyomtatásban megjelenhettek.¹² Ezt az első kiadást 1635–40 közt követte egy második bártfai, aztán az első löcsei, az első—negyedik váradi (1640–60) s az 1665-iki kassai kiadás, melyek jó részében az énekek még mind össze voltak keverve. Az 1652 körüli évből való második váradi kiadás volt az, mely először választotta szét Balassa és Rimay énekeit. Ez, mint Dézsi Lajos kimutatta, a Rimay kézírata alapján történt, mert Rimay énekei előtt közli az ő ismert bő argumentumait. Ezután is a Balassa és Rimay e nemű művei együtt jelentek meg 1806-ig 40 kimutatható kiadásban, de az említett váradi (1652 körül) kiadás óta rendszeren elkülönítve. Minde kiadások rendszeren tartalmazzák még Ovenus egy epigrammáját s ennek 4 soros magyar fordítását, Rimay *Elogia Valentini Balassa* magyar nyelvű költeményét és Tolnai Balog János latin költeményét s ennek magyar fordítását szintén Rimaytól; aztán a Balassa és Rimay összeelegyített énekei után következik Rimay költeménye: *Balassa Bálintnak Esztergom alá való készületi*

96. AZ «ÁHITATOS IMÁDSÁGOK»
CZIMLAPJA.

¹² Az 1632-ik évben a kiadást Esterházy levelei kizárni látszanak. L. *Allamiratai*-ban az id. 361–363. lapokat.

s imádsága, továbbá *Más egynehány szép isteni dicséret* s aztán Péczeli Király Imrének *Egynehány szép énekei*, végül *Áhítatos imádságok* vagy a *Via Jacobaea*, azaz igaz úton járók regulái, különböző változatokban. Midőn aztán a kiadások különválasztották Balassa és Rimay énekeit, akkor a Rimay énekei következtek nyomban a Balassa énekei után s ezekre Rimay költeménye Balassa haláláról és így tovább az említettek.¹³

E számos kiadásból következik, hogy egyetlen régibb költőnk sem volt oly ismert Balassán kívül, mint Rimay. E művei majdnem oly becsben álltak, mint a Szenczi Molnár *Zsoltárai*. Innen van, hogy a kiadások szószerint elhasználtattak s nemcsak sok kiadás van, melyekből egy példány sem ismert, hanem az ismertek is csak egy-egy vagy nagyon kevés példányban maradtak ránk, mint nagy ritkaságok.

Legkevesebb ú. n. vitézi éneket írt, mindössze négyet azzal együtt, melyet eladdig, míg kéziratai részben elő nem kerültek, Balassának tulajdonítottak s hangra nézve az övétől annyira elütő, hogy bizonyára előbb-utóbb megint csak a Balassáénak fog ez az egy bizonyulni. A tévedés a két költő művei állandó összekeveredésének lehet eredménye. (Ez az *Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép* kezdetű. Ezek közül is csak a két első valóban vitézi ének. A másik kettő közül egyik oktató, a másik háláadó. csak olyan, mint az, a melyet 1595-ben Báthori Zsigmond számára küldött, midőn a török elleni háboruba indult, melyben azt mondja, hogy csak Isten vezetheti győzelemre. Ezek közül a főtebb említett, a magyar nemzet rom-

¹³ Részletesen l. Dézsi L. *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliográfiája*. Dézsi négy osztályba sorozza a ma ismeretlen 1632-iki (1633–35) első kiadás utáni kiadásokat: 1. A rendezetlen kiadás (bártfai), melyben a két költő énekei össze vannak keverve, melléklete az «Áhítatos imádságok». A másik három rendezett kiadás s ezekben három típus van: 2. a

lőcsei, melyben a Rimay énekei előtt hosszú, Rimaytól eredő summa van; 3. a kolozsvári vagy debreczeni, melyben a summát kétsoros versek pótolják; 4. a kombinált, mely a summát s a verseket is adja. Ilyen van egy. A 2–4. sz. a. típus melléklete a «Via Jacobaea» különböző változatban.

lott állapotáról szóló, ha valóban az övé s nem Balassáé, költeményeinek mindenesetre a gyöngye.

Valami egészen Kölcseyes melegség és odaadás ömlik el rajta, a mi rendkívül meghatóvá teszi s e mellett éppen nem jut eszünkbe, hogy a vers régies, sem nem emlékeztet valamely Balassa-versre, úgy mint rendesen. Bizonyára senki sem fogja elfelejteni e sorokat, ha egyszer olvasta:

Oh kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmes mind tavaszom s telem,
Keseregi, sírj, kiálts Istenedhez velem,
Nálad, hogy szeretlek, legyen e vers jelem.

Ez a költeménye, épúgy mint a Balassák dicsőítésére írtak, mutatják, hogy minő természetes érzelmet ad, minő gazdaggá teszi a költést, midőn a vers a költő érzelmeivel és életével áll kapcsolatban. Vitézi énekeinek kevés számát, melyek közül az *Egy katona éneke* már közepes Balassa-utánczat, megmagyarázza az, hogy ő nem volt katona, nem is akart lenni.

Ellenkezőleg, Rimay mindenestől oktató természet. Elsősorban is tudós. Ez magyarázza meg, hogy oktató költeményei, melyek nagy részével az istenes énekek annyira összeolvadnak, hogy akár együtt tárgyalhatók, jóval többre mennek, mint összes más versei. Különösen ha tekintetbe vesszük azt, hogy mindenfajta verseiben sok, sőt gyakran túlnyomó az oktató elem. Mint tudós, sokat olvasott s olvasmányai tartalmát vagy eredményét följegyezte, olykor versbe szedte. Máskor egy-egy mástól vett egy vagy pár sort hosszú elmélkedéseiben témául választott, bő körülírással dolgozva ki, beleszőve mindenféle, néha a figyelmet elterelő vonatkozásokat, vagy hasonló bőséggel lefordítja, de megtoldja s gyakran a pogány költő versét keresztyéniesíti.

Ezekben ő nem Balassa követője, hanem a xvi. századi erkölcsi, vallásos verselőkhez csatlakozik. Mint ezek, ő is a példák nagy számával akar kitűnni, de erőben, bizonyos ótestamentomi zordságban, az ostromozás elszántságában és kiméletlenségében meg sem közelíti őket. E költeményeiben, kivált

azokban, melyek csak újabban kerültek a sajkócazi kéziratból napvilágra, gyakran nagyon gyenge, elnagyolt verselést találunk annak jeléül, hogy még csak kísérletek, első, odavetett fogalmazások. És ha verselésben, változatosságban, gazdagságban, nyelvkezelésben máshol is meg sem közelíti Balassát; ezekben gyakran úgy tűnik fel, mintha költészetünk sokkal kezdőbb ko-

rában élt volna, mintegy visszavitte a műköltést az előszobába, honnan Balassa fényes tehetsége kiszabadította.

Via Jacobaea,
AZ AZ:
JAKOB PATRI-
ARKANAK

Olly őra,
Mely minden **UTON JARÓ,**
bujdoso, gaz Izraelitákat bá-
toroságos és bődög **DE-**
HEK UTRA igazgat,
Egynéhány oktató Regulák.
és Istenes Imád ágak által.

Gen. 48 15. 16.
Amaz ifjerr, kinek előtte jár-
tanak az en Arjumi, Abrahám,
es Isák, amaz ifjerr, s kértáplan
engem elestől fogva minál é mai
napiglan; Amaz Angyalim meg
szabadított engemet minden ge-
nyesről, s adgya meg az igaz
úton JAROKAT!

LŐTSEN.
Breuer Samuel által, 1670.

97. A «VIA JAKOBÆA» CZIMLAPJA.

Istenben. A pénz nem hoz boldogságot. Erdemed jutalmát várd a jövő kortól s korod igaztalansága daczára légy jó és jóltevő. Kerüld a fősvényiséget, dorbézolást, rossz társaságot, paráznaságot, feslett életet, «egy summában szólva, jó erkölcsöt szeress». De különösen a paráznaság, fajtalanság, feslettség ellen ír, szónokol. Ez a leggyakrabbi témája, melyet nemcsak pár

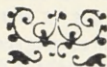
¹⁴ A középszer dicséretéről külön éneket írt *Laus mediocritatis* cz. alatt Horatius nyomán.

külön énekben (*Az rossz feslett erkölcs* stb.) és *Sodoma* című versében tárgyal bőven némely korára való vonatkozással, hanem *Bendő Panna komáromi asszony éneké*-ben egy példát is nyújt róla, mely némileg genreképszerű, mint utóbb a Faludi *Agglant*-ja. Ezenkívül egy prózai művet is írt *A paráznaságról* címmel s főleg erről szólt *Az udvariság* című elveszett munkája is, melyekre még vissza térünk.

Természetes, hogy fő tanítása az erény és a hit gyakorlása. Mindkettőről bő leírást ad. Látott egy festményt, melyen az erények egy asztalkörül ülnek. Rögtön egy hosszabb és egy rövidebb kidolgozásban versben írja le, hogy miként látta őket jelványeikkel ábrázolva. Elénk kerül a hit, reménység, charitas, erő, mértékletesség, igazság, okosság, nagylelkűség, adakozás, józanság és türés. Kéri az Istent, hogy mindezekben részesítse őt. Azután megpróbálja az erények és bűnök külön rajzát, de nem készül el vele. Egy másik festményen a vallást látja allegorikus képben. Ekkor megszólaltatja s vele mondatja el saját ábrázolása részleteinek jelentését.

E műveiben az általános moralizálás mellett olykor kora hibáira is kitér. Ezek közül mindenesetre legérdekesebb a *Sibicanit et Musis* cz. ének, melyben az akkori udvari élettől való ellenszenvét rajzolja. Utálja az irigy tiszteket, előretörést, «az Isten félelmétől üres fejedelmeket» (főurakat), hízelgést, dorbézolást, harácsolást. Örvend, hogy ráléphetett az Isten igaz útára, visszatérhetett a költészethez és tudományhoz. Ezt nyilván a Bocskay és Illésházy halála utáni visszavonuláskor írta, de nem tartotta magát hozzá.

Az
Néhai Tekintetes, Nőjös vitéz. Vrnak
GYARMATI
BALASSA BAL-
LINTNÁK;
Hs
Amaz jó emlékeztető néhai
Nemzetes
RIMAI JÁNOSNAK;
Igaz haza fiának. és a Magyar
nyelv kérekefűsége.
ISTENES ÉNEKI.
Molnai ujjokban e' kis formában
ki-bocsáttattak,

COLOSVARATT.
Vercs egyházi Mihály által, 1677.

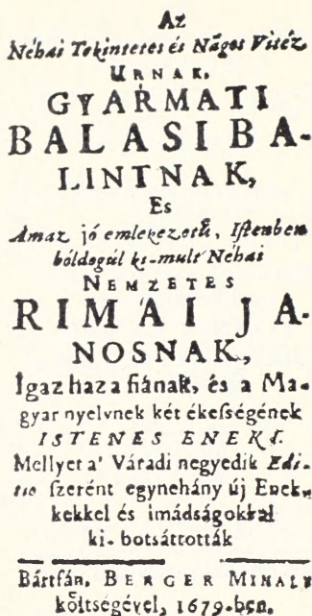
98. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1677-IKI
KOLOZSVÁRI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

A moralizálás s a tanköltészet kedvelése vitte Cato párversei olvasásához. Ezek, mint jórészen erkölcsi tanítások, még pedig valódi római pogány szellemben, továbbá mint nagyon találó gyakorlati elvek, kifejezve igen szabatos, velős rövidséggel, szép hatméretű párversekben, kedveltető ellentétekkel, epigrammai éllel, — mint ismeretes, a középkorban nagyon elterjedtek, ked-

veltekké váltak, sőt keresztyén szellemben is átalakítva, részben megnyirbálva, bejutottak az iskolába, hol megmaradtak maig. Nálunk a xvi. században az Erasmus-féle szöveg alapján már Rimay előtt és az ő korában is szintén megjelent belőlök két latin és három, magyar prózafordítással is ellátott kiadás.¹⁵ Ezek közül az 1591 és 1597-iki debreczeni kiadás éppen Rimay korára esik. E teljesen egyező kiadások egyikét használta ő, tehát az Erasmus-féle szöveget.¹⁶

E párversekből, hihetően nem egy időben, de mindenesetre idősebb korban, többet lefordított vagy inkább átdolgozott, néhány párverset pedig hosszabb moralizáló költeménye témájául választott oly módon, a mint az előtte s utána is még

Csokonayig is szokásos volt. E fordításainak szövege azt mutatja, hogy a debreczeni kiadás különben gyöngye magyar fordí-

99. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1679-IKI BÁRTFAI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

¹⁵ Részletesen lásd Némethy Géza: *Cato bölcse mondásai*. 1891. Rimay fordításait természetesen nem ismerhette.

¹⁶ A Rimay-féle és a debreczeni kiadások szövege azonos. De ezenkívül erre utal *Allamiratai* 357. l., hol neki egy Debreczenben nyomtatott dictiona-

riumjáról és Cato moralis könyvecskéjéről van szó. Itt helyesen a Cato értendő debreczeni nyomásnak, a szótár bizonyára a Szenczi Molnár Albert-féle. A Rimay-féle és a debreczeni kiadás szövege csak pár szóban tér el.

tásait szeme előtt tartotta. Nemcsak a kifejezésekben gyakori az egyezés, hanem még pár félreértésben is; de ezekre itt részletesebben kitérni nincs helye.¹⁷

Rimay e párversekből lefordította az I. könyv 2—10, 12—33, 39—40. párverseit, tehát rendben megy s csak hetet hagy el. Ebből azt kell következtetnünk, hogy talán párnak elhagyásával, melyek keresztyén elveit bántották, mind le akarta fordítani őket s csak késő életkora gátolta meg. A fordítás az ő korának szokása szerint távolról sem szószerinti. Ő a két hexametert négy alexandrinban, kibővítve és saját találmányával megtoldva adja. Természetesen ez a Catói rövidség rovására megy s az eredeti értelmet is kiforgatja. Miért hagyta el az I. könyv néhány párversét? — nem mind értjük. Az első és tizenegyedik párvers mellőzése még érthető, mert amaz pogány tartalmú s emez pogány erkölcsi elvet fejez ki, de a többi nem; ha csak nem gondoljuk azt, hogy a barátságban csalódva hagyta ki a 34—36. párverset, melyek tanítása az, hogy a pálma átengedésében a barátságért legyünk áldozatra készek s barátainkkal ne pöröljünk.

Ez mindenesetre gondolható, de ezzel szemben áll az, hogy az I. könyv 26., 40. párversét pl. lefordította, holott bizony egyik sem krisztusi elv. Amabban Cato azt mondja, hogy a gonoszokkal

Az
Néhai Tekintetes Nőgos Vitéz
UR N A K.
GYARMATI
BALASI BALINTNAK,
ÉS
Amaz jó emlekezetű,
Istenben bódogul ki-múlt
Nehai
NEMZETES
RIMAI JÁNOS.
N A K.

Igaz háza fiának, és a' Magyar nyelvek két ekefé-
gének.
ISTENES ÉNEKEI.
Mellyet Váradi Negyedik Editio
szem. ednyehány u; Enekek-
kel és Imádságokkal
ki-botsátott.

Lőtsén, BR F W E R Samuel,
Anno 1 6 9 3.

100. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1693 IKI
LŐCSEI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

¹⁷ Álljon itt csak egy: I. 6. párvers a debreczeni kiadásban így: «Az melyeket tudsz ártalmasoknak lenni» stb.; Rimay-

nál így: «Melyeket ha tudsz ártalmasoknak lenni»...

szemben nem köt le a becsület, sőt a ravaszságot ravaszsággal kell kijátszani; emebben pedig azt, hogy mindig önmagunknak legyünk legjobb barátai. Viszont, úgy látszik, hogy mint a gnomaköltők, Rímay sem tartott sokat a nőről. Erre mutat az, hogy Cato kicsinylő párversei közül az I. könyv 8. párversét, mely a nőt rosszindulatunak s még a szolga iránt is féltékenynek mutatja be, nemcsak lefordította, hanem ugyanerről írt két átdolgozásban 10--10 versszakot, valamint hasonlóan 10 versszakban dolgozta fel a III. könyv 12. párversének első sorát: «Vigyázz, hogy ne vegyél el nőt hozományáért.»¹⁸ Mindebben egyébaránt hatással volt a kor is, mely a gonosz és jó «asszonyállatról» sokat okoskodott, minthogy akkor is, mint mindenkor, a férfi előtt nagyobb rejtély nem volt a nőnél. Rímay is még két más költeményben elmélkedik «az jó asszonyállatról», melyek közül egyik két átdolgozásban maradt meg; de itt egyszerre látjuk, hogy főképen Cato volt az ok, mely őt e kérdéshez vezette s mindkét költeménye tisztán elméleti, minden személyes vonatkozás vagy tapasztalásra czélzás nélkül.

Egyébként ő így állítja fel a gonosz és jó asszony mérlegét: Amannak nem kell hinni, ha a jó szolgát rágalmazza, mert gyűlöli azt, kit ura szeret s meg akarja urával is gyűlöltetni. A gonosz asszonyok elméje csavargós, férjök becsületét nem nézik, vendégeit morgolódva fogadják. A haragos asszony rettentőbb bármely állatnál, reszket, férjét szidja, gyors vesztét kívánja, ha tehetné, tüstént megölné. Salamon helyesen mondja, hogy ezer férfi közt van bár egy tökéletes, asszony azonban egy sincs. Némely asszony tetszelgő, cifrálkodó, szerelmeskedő, más szerte kalandoz, rágalmazza szomszédit, hasonlóit dicséri, urára dühös, kényeskedő. A jó asszony ellenben Isten nagy ajándéka. Az ilyet bíró ember élete csöndes, nyugodt, pénze, kincse gyarap-

¹⁸ NB. a 2-ik sort: «Vissza se tartsd, ha alkalmatlan (szeszélyes) kezd lenni», — elhagyta, csak a gazdag feleség zsörtölődéseit sorolja fel. Igaz ugyan, hogy aztán

nem fordította le a nőt gyalázó többi Catói párverset (III. 20., 23., IV. 47.), de nem az anyát dicsérőt sem. (III. 24.)

szik. Az ilyen asszony a férje házában «gyönyörű szép ékesség». Szemérem, jó erkölcs, jámborság az ő szépsége, tökéletes jóság, csendes alázatosság, engedelmesség, feddhetetlenség jellemzi, magát kedvessé teszi, urát szeretettel magához szelidíti, vigyáz ura becsületére, vele szép boldogságban él, tiszta, szent életű, otthon ülő, dolgos, jámbor, szemérmes, ura életét megnyújtja, bűjét, haragját feledteti, gyermekeit isteni félelemben neveli, oktatja, gondot visel rájuk s jó erkölcsre szoktatja.

Mindezek nem nagy dolgok. Korunk női nem volnának vele megelégedve; de ezek mutatják nemcsak Rimay egyszerű, természetes észjárását, hanem kora felfogását is. Egyébként bőven felhasználja az alkalmat, hogy midőn a gazdag nővel való házasság hátrányairól beszél, újra mindent elmondjon a gonosz nőkről s a második, 19 versszakú kidolgozásban, egyébként igen-igen gyöngye versekben, felhasználva előbbi két versét, újra elmondja a rossz asszonyról, a mit tud és mintha minden vagyonos nő már magában rossz volna, oly buzgósággal beszél a gazdag nő elvevése ellen. Csendes, jó leányzó, szelid és jámbor nő az, a kit ajánl, vagy aztán inkább a nőtlenséget. A gazdag nőtől sokat kell a férjnek eltűrni. Ő tehát túlmegegy Cato tanácsán, ki azt mondja, hogy csupán pénzért még nem kell házasodni.

Mint ezekben, akképen még tíz más énekben ír parafrázist Cato más tíz párversére,¹⁹ hasonló gyöngye versekben, melyek szintén azt a benyomást teszik, mintha csupa első kidolgozások volnának. Bennük a Cato párversei csakis megannyi témák, feladatok, melyeket bő elmélkedésének alkalmaiul választ. Itt-ott érinti bennük saját helyzetét és kora némely hibáit, vagy megtűzdeli a rövid tanverset számos keresztyén meg pogány példával s gyakran az eredeti értelmet megváltoztatja, a sok szóban másfelé tereli. Így pl. midőn Cato annyit mond, hogy a halálról ne feledkezzünk meg, mert, mint az árnyék a testet, úgy kísér bennünket; akkor Rimay arról elmélkedik, hogy hosszú életet

¹⁹ Ezek: IV. 16, 26, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 41. III. 2.

ne «kívánjunk». Így tettek Jónás, Ilyés, Szt. Pál s még más szentek. Valóban is annyi a világi nyomor, hogy jobb a halál, hogysen az élet, még gazdagságban töltve is.

Világos továbbá, hogy midőn az urokat megcsaló tisztartókról, az udvari élet bizonytalanságairól, a gonosz rágalmazókról beszél, vagy hálát ad Istennek, hogy őt e «világ tengerin» úszva fentartotta, vagy midőn dicséri azt, a ki közdolgokban a közjóra törekszik, istenes életet él s inkább a magányt kedveli, vagy midőn bőven elmélkedik a rágalmazó nyelvekről s a hazugokról, kiknek «vagyon böcsi az udvarnál»: akkor ő saját udvari tapasztalataiból beszél s az erkölcsi oktatások alatt, mint

Az gonosz aszoni állatról

Gonosz aszoni állat ha kergetni látni szokt.
Az gonosz aszoni állat ha kergetni látni szokt.
Az gonosz aszoni állat ha kergetni látni szokt.
Az gonosz aszoni állat ha kergetni látni szokt.

IOI. RIMAY VERSE «AZ GONOSZ ASZONI ÁLLATRÓL.»

Heltai a meséiben, ő is e fordításaiban, átdolgozásaiban korához kíván beszélni intve és tanítva, de saját természetéhez alkalmazva ugyan epe és türelmetlenség, de egyszersmind jámbor bölcs gyanánt, tűz és erő nélkül is.

Bizonyos továbbá az is, hogy a Cato párverseit nagyon kedvelte, mert még más oktató verseiben is felhasználja őket. Így, hogy itt példának csak egyet említsünk, a *Laus mediocritatis*-ban nem kevesebb, mint négy párvers tartalma van felhasználva, holott máskülönben Horatius ódája is előtte állt, mert pár sor benne egyenesen fordítás Horatiusból. (*Ad Licinium* II. 10.)

Minden jel szerint azonban költeményei közül, valamint kortársai, úgy ő is, legtöbbször nem ez oktató, hanem istenes énekeit s az ezekhez sorolható pár vitézi és vallásos oktató verseit tartotta, melyeket tartalmilag egymástól valóban semmi sem választ el. Láttuk, hogy különböző alkalmakból élete minden szakában irt egyet-egyed, de legtöbbször idősebb korában és főleg csalódásai és betegsége

alatt írta.²⁰ Ezek azok, melyek a leggondosabb kidolgozásban maradtak ránk. Nemcsak gondosan összeírta őket, hanem kiadásra szánva, hozzájuk Buchanan módjára vagy a mint Balassától látta s a középkor óta, mint Dantenál is, divatos volt, bő, néha pár oldalra terjedő vallás-erkölcsi magyarázatot (argumentum) írt, milyenek rövidebb alakban a Balassa-fivérekről szóló művében is olvashatók. Számos éneknek ez a bevezetése ránk is maradt, melyek először az említett 1652-iki váradí kiadásban jelentek meg. Ezért mondtuk, hogy a kiadó tehát Rimay eredeti kéziratát használta, a ki eredetileg még fejezetekre is kívánta osztani énekeit, a lelki bajoknak megfelelő csoportok szerint, mint valami lelki orvos.

Ez énekeiből, beleértve a pár vítézi éneket is, 40 jelent meg a különböző kiadásokban együttvéve. Ezekhez a sajkókazai kéziratból még öt járul. Végre idetartozik egy latin nyelvű is, *Soliloquium Johannis Rimaini* címmel, melyet rokona, Madách Gáspár

²⁰ A már említettekén kívül a *Légyen jó idő csak, fecske száll házamra* kezdetű Balassa már ismerte, mert ennek nótájára írta *Boldog az ki akarsz lenni életben* kezdetű énekét, ha csak nem később került oda. Rimay egyik legszebb verse. Egyet mint láttuk, Kátai Magdolnának (Katay Mihály leányának) az alatt írt, míg Boesky mellett volt (1605/6). V. ö. Dézsi L. *Comico-tragoedia cz. moralitásunk koráról*. Budapest. Sz. CXIX. (1904.) Szintén fiatal korára utal a Homonnai István (Homonnai Bálint apja) számára írt vallásos ének is.

A fia halálára írt ének nagy betegsége idejére mutat, 1624/25. (*Munkái*. 139. l.) Egy dicséretéről (u. o.) maga mondja, hogy 1629 márcz. 18-án írta. *A hatalmaskodók ellen* címűről (u. o. 180. l.) megemlékezik 1603. júl. 24-én. (*Allamiratai*. 99. l.) *A kerekded cz világ* kezdetű elküldte 1629 végén Pográni Istvánnak. Hihetően akkor is írta. (U. o. 345. l. *Munkái* 89. l.) Az *Encomia virtutum* mindkét kidolgozása élete végére utal. Nehányat nagy betegségeiben írt, mert betegségét általánosságban bár, de említi.

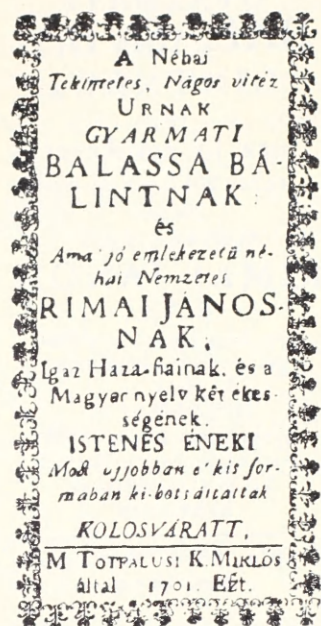
Az
Néhai Tekintetes Nangos Vitéz
U R N A K.
GYARMATI
BALASSA BALINTNAK,
Es
mázas jó emlékezetű,
lenben ből fogúl ki-múlt
Néhai
NEMZETES
**RIMAY JÁNOS-
NAK,**
igaz háza tiának, és a' Ma-
gyar nyelvnek kerékell-
gének.
ISTENESÉNEKI.
Nyerta Váradí Negyedik Edl-
eret edgyi chány u Enekek-
kel és Lináságokkal
ki-botsárott.

Jtsén, BREWER Samuel,
Anno 1700.

102. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1700-IKI
LÖCSEI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

magyarra fordított s e fordításban maradt ránk.²¹ Mindezekben mély hit és vallásosság s noha kivehető, hogy evangélikus hitű, mégis egészben valami általános emberi és istenhívő irányzat nyilatkozik. Természetesen itt fő, majdnem

egyetlen forrása a biblia és főképen a zsoltárok, részben oly módon, a hogy Balassa dolgozta fel őket, részben, hogy ugyanazon gondolatkörben mozogva folytonosan gondolatokat, kifejezéseket vesz át, vagy egy-egy részt módosítva beiktat énekeibe. Érzelmes vallásosságából következik, hogy nem ostorozó, inkább enyhén feddőző s hogy néhány általános főbb hitételhez ragaszkodik. Ilyenek: Isten legjobban az embert szereti, ezért legtöbbet bünteti, hogy jóra sarkalja, de kegyelme mindig nagyobb s a megtérőt utolsó órájában is meghallgatja. A hit egyetlen igaz forrása és kijelentése az evangelium s a megváltásra egyetlen reménységünk Krisztus halálának érdeme, mely

103. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1701-1702. KOLOZSVÁRI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

tehát egyetlen kincsünk. Minden keresztyénnek van valami keresztje, e nélkül Istenhez jutni nem lehet; sőt Isten mindenkire, a kit meg akar tartani, ró ily keresztet. Hit nélkül Istenhez jutni nem lehet, de sőt a hitetlenség a legnagyobb bűn. Hinni kell tehát Istenben s az ő kegyelmességében, a ki mindenesetre meghallgat. Hinni kell továbbá, hogy Krisztus Isten fia, ki meghalt értünk s ez bűneink bocsánatának záloga, üdvösségünk talpköve, csak ez ment meg a pokoltól. Isten egyebet nem kíván,

²¹ B. Radvánszky B. *Madách G. versei. Irodalomt. Közl.* 1901. 131., 132–136. l.

csak hitet és bűnbánatot; magunk érdeme a bűnbocsánatban semmi, a ki egyebet vall, tévelygő. (V. ö. Balassa XL-ik énekével.) Isten kegyelmét egyedül az nem nyeri meg, ki nem fordul hozzá; csak azért ostoroz, hogy ne feledkezzünk meg róla. A megváltás nemcsak hit, hanem bizonyosság, Krisztus tanítása és halála által.

Mindezeket különösen mintegy egyesítve fejezi ki a «maga» versében, melynek versőfi a «Rimaié» szót adják.²² Mindez, mint Balassa mondja, bő szóval Isten haragjának kérlelése. E tanokhoz járul továbbá a zsoltárok ismert pár alapgondolata, hogy mutassa meg Isten benne az ő kegyelmét és erejét az ördöggel, ellenségeivel, a hazugokkal, rágalmazókkal, besúgókkal, áskálódókkal szemben. Isten a régi jó időkben a hívő emberiséget frigyébe fogadta, de ez elhagyván hitét, Isten felbontotta a frigyet. Kéri, hogy fogadja vissza a hívőket kegyelmébe.²³ Természetesen a maga vétkei sokasá-

gának ismétlésében csak úgy dűskál, mint az e bűnbánó, esdeklő, hívő időkben szokás volt. E tételeket magára vonatkoztatva, egyáltalán nem szűkölködik a fogadkozásokban, ígéretekben; de egyzersmind biztatja magát, hogy ne féljen, mert ha Isten a leg-

Az
Néhai Tekintetű, Nagyságos
Vitez Urnak
GYARMATI
BALASSA
BALINTNAK;

Amaz jó - emlékezetű,
Íftenben bődögül ki múlt
Néhai Nemzetes
RIMAI JÁNOS
N Á K

Igaz haza fának, és a Magyar
nyelvnek két ékességének
ISTENES ÉNEK.
*Mellyet az előrenni fogzatkozás
főknak meg jobbitasól mostan
jobbban e kis formában
ke bocsattartott.*

MDCC.II. Elze.

104. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1702-1KI
KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

²² *Munkái.* 137. l.

²³ Átdolgozta a IX., LI., továbbá a «Quousque oblivisceris mei Domine», «Salvum me fac Domine» (12, 13-ik zsoltárokat) és Buchanantól a XXVII-ik zsoltárt. Az 51-ik zsoltárt Balassa is átdolgozta Béza nyomán 12 Balassa-versszakban (108 sor). A Rimayé ennél is jóval bővebb. Ő

csakugyan helyesen nevezi «magyarázat»-nak. All t. i. 20 alexandrin szakból, azaz 80 hosszabb sorból, tehát másfélszer. Egészben Buchanan 20 Sapphói versszakos átdolgozását követi versről versre, de nagyon átírva. A XXVII-ik zsoltárt Buchanan 58 párversben (Asklepiadesi és Glyconi) adja, Rimay 16 Balassa-szakban, 144 rövi-

apróbb teremtményeit is megtartja, hogyan ne tartaná meg őt, mint embert, legtökeletesebb alkotását, csak bízzék Krisztusban és érdemeiben.²⁴ Fogadkozik tehát éppen úgy, mint Balassa. Ez némileg ú. n. bűnbánó imákká teszi énekeit. Megemlékszik végre egy helyt a vallásos üldözésekről is és a hit szabadságáért esdekel.

Ezek az alapgondolatok énekeiben természetesen nagy bőséggel vannak körülírva, magyarázva, példákkal, néha korára egy-egy célzással világosítva, olykor nagyon is hosszan, számos ismétléssel, visszatéréssel. Egészben azt mondhatni, hogy összes vallásos költésének alapja le van téve, még részleteiben is, az ő nagypénteki meditációjában, melyben még egyszer elmondja azt, a mit a hit általi megigazulásról, a hit erejéről és Krisztus érdeméről hisz, követ s követendőnek tart az igaz keresztyén számára, továbbá *Soliloquium*ában, melyben, úgy látszik, élete utolsó betegségében még egyszer, bizonyára a szokott túlzó megalázkodással, összefoglalja bűneit²⁵ s megtörten esdekel Krisztushoz, hogy törölje el «fertelmes undok» vétkeit, legyen mellette életében, segítse csendes kimuláshoz és jövő életi boldogsághoz.

Ne feledjük e helyen, hogy midőn Rimayban ezt az erős hitet látjuk, ebben a kor hatását is kell szemlélnünk, melyhez abban kevés van hasonló, a mint a vallást az egész állami és magánélet uralkodó eszméjévé és meggyőződésévé tette, mely éppen

debb sorban, de nagyon szabadon. (Balassa is átdolgozta. LXXIII-ének) A III-ik zsoltárt nem Buchanan nyomán írta; úgy látszik, itt az eredetit bővítette ki nagyon és betöltötte a 3–4-ik versszakot. A XII-ik zsoltárt, (*Saluum me fac Domine*) mely a kiadásban (*Munkái*. 185. l.) tévesen a *Serva me* (xvi) zsoltárnak van mondva, melyet David Saul ellen írt, kibővíti s az igaz hit tiprói ellen alkalmazza, kérve Istent, hogy az igaz vallás szabadságát adja meg. A IX. zsoltár átdolgozása, mely a régi idők boldogságát rajzolja a jelen nyomoraival szemben, Rimayban nem is-

merhető fel; de más zsoltárt sem találunk erre egyenesen emlékeztetőt, noha egyébként istenes énekeiben alig van oly főbb hely, melyhez hasonló vagy ugyanazt kifejező párhuzamos helyet a zsoltároknak ne találánk.

²⁴ Ezt különösen jól egy prózatőredékében fejezi ki. A keresztyény hit nem egyéb, mint bízalom Isten ígéletében, melyet előidéző bennünk Isten ígéje s a szent lélek, mely által hiszszük bűneink bocsánatát s az örökéletet, de csakis Krisztus halálának érdeméért. *Allamiratai*. 83. l.

²⁵ L. főleg a 65–98. sort.

úgy nagy érzelmek, mint nagy tettek szülője lett. Ámde ebből az erős vallásos érzésből fakadó úgy katolikus, mint minden irányú protestáns költészetben jellemző a felekezetiességnak csaknem teljes hiánya. Mintha az emberek a dogmákat a prózának és a közéletbeli térítésnek, civódásnak engedték volna át, a költészetben majdnem egyedül a hit, büntudat, bűnbánat, önvád és üdvözülés gondolata, érzelme, vágya, sóvárgása egészben oly tisztán jelenik meg már Balassa óta, mint a zsoltárokból s oly felekezeten kívüli emelkedettséggel, hogy Balassa több énekkel belekerült a Thoroczkay Máté (1607 tájt) és a Várfalvi Kósa János unitárius énekes könyveibe (1623) is, mely utóbbiban Rimaynak is két éneke olvasható ugyanezen okból.²⁶

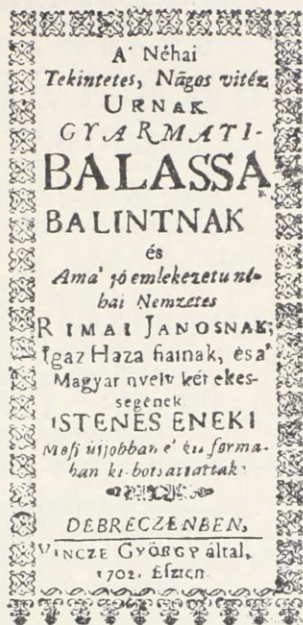
Itt újra látjuk a Rimay költészetének a Balassáéval kapcsolatát, mely valóban itt is szembeötlő, főleg, ha ezt az általános vonást s a zsoltárok már említett hatását megfigyeljük. Ámde itt tekintetbe kell venni azt is, hogy bizonyos koreszmék és érzelmek hatottak mindkettőjükre, melyek res nulliusoknak tekinthetők. Ilyenek az említett büntudat, önostorozás, önvádolás, porrig való mély megalázkodás, az Istennel való szerződés bibliai gondolata, a bibliának egész világa, a szentírási vonatkozások, képek, erkölcsi tanok s több más. Különösen az ú. n. bűnbánati zsoltárok (VI, XXXI, XXXVII, L, CI, CXXIX, CXLII.) oly számtalan változatban jelennek meg ebben a vallásos költészetben, hogy valóban ezekből készült megannyi változatoknak tetszenek. De Rimaynál, éppen mint Balassánál, néha egy-egy saját életére utalás enyhíti a vallásos kifejezések halmozásának fárasztó sorát. Vannak továbbá énekei, melyekben a zsoltár csak kiindulás, minő az *Egyedül tebenned, mellém híván neved, szent Jéhova reménlek*, vagy *Kiáltok hozzád mélységből*, mely a 130-ik zsoltárból veszi a kiindulást stb.

²⁶ Nagy János: *Az unitáriusok énekeskönyveiről. Kereszt. Magvető.* VI. (1871.) 124. l. Rimay énekei: Legyen jó idő csak és Oh ki későn jutok. Mindez a Balassa

és Rimay énekeinek kéziratban való elterjedését igazolja, még kiadásuk előtt mire a másolók is czéloznak.

lehet; mert mondják ugyan, hogy a pestis oka a köd, de ez nem áll; «az Úristen bocsátja az ő nyilát, nem a ködös idő» és olyas nincs is a bibliában sehol mondva. Éppen azért megmenekülhet tőle, a ki Istenben bizik és hozzá könyörög s a kit Isten meg akar tartani, megtartja. Tehát a pestistől félni sem kell; de az Istentől teremtett orvosságot nem kell megvetni, mert azt is ő teremtette. Ezért okos ember használja, de csak másodsorban; első az Istenhez könyörgés. Természetesen azért a jók is meghalnak benne, nem csak a gonoszok; de a jók halála nekik üdvösséges, a gonoszoké elhátrálás. Ilyen felfogás mellett hat teendőt sorol fel a pestis-beteg számára. de mind csak imádságra és bűnbánatra tartozót. A halált sem kívánni, sem félni tőle nem kell. Ha valakit elér a pestis, csak imádságban s istenesen vett orvosságban keressen menedéket. Isten a pestisben szenvedőt akarhatja szerint hagyja elveszni vagy tartja meg s a mint ő tesz, az legjobb még a visszamaradt házastársra, özvegyre, árvákra is. Az egészségestartozik pestisbenszenvedő felebarátját meglátogatni. Félni az Istenbe vetett bizalom mellett nem kell, mert hiszen «az Istennek kezein hordoztatol». Általában újra ismétli, hogy a bűnbánat és könyörgés az egyetlen mentőeszköz a pestis ellen; őseink is ellene naponként háromszori harangozást és templomban való imádkozást rendeltek el 1085-ben, 1420-ban, 1520-ban és 1524-ben.

A *Nagypénteki meditatio*-nak már címe is mutatja, hogy mi. Nagypénteki elmélkedés Krisztus haláláról és halálának érdeméről, melyben protestáns szempontból mondja, hogy az ő halálá-

106. AZ «ISTENES ÉNEKEK» 1702-IKI DEBRECZENI KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

nak érdeme tisztít meg csak a bűntől s ment meg csupán a kárhozattól, nem pedig a mi jócselekedeteink, melyek legnagyobbika is semmi ahhoz mérve. Továbbá hinni kell, hogy Isten és Krisztus «igaz, valóságos, egy örök Isten». Krisztus halála

107. AZ «ISTENES ÉNEKEK» UTOLSÓ KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

biztosítéka bűneink bocsá-
natának; nem a bűn vesztí
el a bűnöst, hanem a hitet-
lenség. Ezt egy imaszerű
elmélkedés, vagy inkább
buzgó könyörgés követi s
végül azt kéri, hogy része-
sülhessen ő maga is Krisz-
tus halálának hasznában.
Mint maga mondja, «Ester-
hajának legkarajtöbb széli
alatt való létiben» (háza
eresze alatt) írta. Stilja
benne teljesen ugyanaz
a terhelt, cikornyás
beszéd, melyet vallásos
énekei argumentumában
használ.

Leghosszabb *A paráz-
naságról* szóló elmélke-
dése, mely még emígy is
csak töredékben maradt
ránk. Ennek bevezetésében

azt mondja, hogy saját századának bűnnel terhelt s a parázna-
ságban elmerült állapotára készítette e műve megírására. Ugyanis
minden bűn közt ez a legnagyobb veszedelem az emberre három
okból: idejét prédáltatja el, egészségét aláássa, végre mert
a szentlélek működését bennünk lerontja s ezzel kárhozatba dönt.
Ebből kiindulva bő hivatkozásokkal bizonyítja a szentírásból,
egyházatyákból, ókori s későbbi görög és latin költőkből és

írókból, hogy a paráznaéletet tiltja Isten, tiltják az egyházi atyák, az egyházi törvények, a «becsületes poéták», a pogány és későbbi bölcsek. Erre aztán hozzátevé, hogy nem megy további részletekbe, nehogy valaki tanulhasson belőlök, rátér a parázñaság egyes nemeire, de a másodiknak tárgyalása közben a kézirat megszakad, mely azonban egykor teljes lehetett. E tárgyalások közben állandón számos idézetet alkalmaz, melyeket szerszavasan, körülírva, megtoldva lefordít szintén versalakban, több kisebb-nagyobb kényes tárgyú elbeszélést igtat be s pár helyt saját korára tesz kitérést.

Ezt és az első helyen említett *Orvosság a dögös pestis halálban* című prózai dolgozatát többi műveihez mérve oly egyszerű nyelvezetben írta, hogy inkább átdolgozásoknak, mint teljesen eredeti műveknek tarthatók.

Itt a helye megemlékeznünk imádságos könyvről is. Ez egy 8-rétű, 212 oldalra terjedő, nyomtatott betűalakokkal, hártýára írt könyv a M. T. Akadémia birtokában.²⁸ Első levelén (számozatlan) van a címlap aranyozott diszítéssel s aranybetűkkel, ugyanennek hátlapján szintén aranykeretben és aranybetűkkel e sorok: «A te könyörgésed nem egyéb, hanem Istennel való beszélgetésed: mikor olvassz, akkor Isten beszél te veled; mikor könyörögsz, akkor te beszélsz Istennel.» Az elmosódott s részben erőszakkal kidörzsölt címlapról ez a cím olvasható le: Egy | NEHÁNY | rendbéli könyör | gést és buzgó IMÁDSÁ | gokat magába | foglaló | KÖNYVE | TSKE. A többi rész már csak sejtethető, de ilyesmí: RIMAI JÁNOS | SAIÁT HASZNÁ | LATÁRA SZEDE |

²⁸ M. Cod. Kis 8r. 13. sz. jelzéssel. A lapok mindvégig aranykeretesk és tintával diszítettek, a czimek és kezdőbetűk is aranyosak. Az írás egyforma nyomtatott betűket utánzó, a 173. lapig. Innen a 174–8. lapon van egy könyörgés ugyanolyan, nagyobb betűkkel, más kéztől. A 179–191. lapon három magyar istenes ének olvasható kurzív írással, hol a czimeket tóul is adja (közből a 188–

189. lapon eldörzsölve, majdnem olvashatatlanul egyéb volt írva latinul), a 192. laptól a 212-ig tót imádságok olvashatók szintén kurzív írással. Végül van egy papírlével, elől pedig két papírlével idegenektől későbbi családí bejegyzésekkel s a 2-ik levél első lapján olvasható ez a bejegyzés: «Ex libris Joannis Rimay emanatus. Anno MDCXLII.»

GETTE | EGYBE | stb. E helyek, de még inkább alól az évszám, olvashatatlanok, de bizonyos, hogy Rimay neve rajta volt a könyvön, mert különben az ex libris bejegyzője nem tudhatta volna, hogy ez az ő könyve volt.

Egy néhány Abitatos
B U Z G Ó
I M Á D S Á G O K ;
M E L L Y E K E T
K E G Y E L I U S F I L E P
Elmélkedésből (szedőzetet és Magyarra fordított

L A S K A I J Á N O S.

Mafodszori-Nyomatás
D E B R É C Z E N B E N ;

FODORIK MENYHART által.
1 6 5 1. éltendőben.

108. KEGELIUS—LASKAI IMÁDSÁGOS KÖNYVÉNEK
CZIMLAPJA.

A könyv tartalma imádságok és könyörgések. Ezeket valószínűen Rimay gyűjtötte össze a maga számára; talán van több olyan is, melyeket zsoltárokból maga irt, mert ezekből számos gondolat, fordulat van átvéve. Az összeszerkesztés mellett szól az, hogy Laskai János *Buzgó imádságok* (2-ik kiad. Debreczen, 1651.) című, Kegeliustól fordított könyvéből egy pár majdnem szó szerint van kiírva, hihetően az első kiadásból. Ilyenek Rimaynál: Miképen ajánlja ember az Istennek magát, midőn reggel fölkel; Laskainál: Magadnak Isten kezében való ajánlásod,

midőn reggel fel-kelsz. Rimaynál: Mikor ember álmából fölserken; Laskaynál: Imádság, mikor reggel fel-serkensz. Mások közelebbi vagy tavolabbi hasonlatot mutatnak. Ilyenek Rimaynál: Estvére való imádságok I—II.; Laskainál: Imádság, mikor le akarsz fekünni és könyörgés, mikor el akarsz alunni s még egy pár más is. Mindenesetre rokonságban állanak részben ezek az imádságok Rimay istenes énekeivel is, de egyenes feldolgo-

zásra nem akadtunk. Végre igen valószínű, hogy a kézirati könyvben levő három «istenes ének» és négy tót imádság magától Rimaytól való. Az írás legalább e mellett szól.²⁹

XIII.

Ha ekképen megtekintettük az adatokat, szemügyre vettük a viszonyokat, melyek közt Rimay forgott s azt, a mint szerepet vitt, mindenütt azt látjuk, hogy többnyire nem igen működött az elsők közt s vezető soha, csak végrehajtó volt. Szerepe a háttérben maradás, a kötelesség csendes betöltése; önhasznát kevésbé hajszolta, nagy vagyona nem sóvárgott annyira, mint kora kiváló alakjai. A középszerűség, visszavonultság, nyugodt, csendes élet, tudományokkal foglalkozás, vallásos élet, könyvszerzés volt legfőbb vágya, a belső összhang első erkölcsi törekvése.

Ezért, bárha a legmozgalmasabb és legnagyobb idők egyike látta őt, habár ott volt Bocskay, majd II. Mátyás és Bethlen Gábor oldalán, habár a kor hatalmasai nevében halommal végzett bizalmas megbízásokat s török követ volt két alkalommal; mégsem találjuk nevét a kor nagy szereplői közt. Ez annál feltűnőbb, mert minden jel szerint közkedveltségű, igen bizalmatlakító jámbor ember volt. Összeköttetésben állt oly férfiakkal, mint a Pálffyak, Forgách Zsigmond, Homonnai Drugeth János, Thurzó György, Miklós és Imre, Bosnyák Tamás, Esterházy Pál és Miklós, I. Rákóczi György, a Balassák s elsősorban szoros összeköttetésben állt magával Illésházy Istvánnal, Bocskayval s részben Bethlen is nagyra becsülte, csak mint diplomatát, naivnak

²⁹ Ezek: I. Midőn nagy keserűségben,
Búsul lelkem nagy inségben, Bizzál az
Úrban erőssen, Kiragad abbul kegyessen.
II. Ime az nap nyugodni ment, futással
végezvén, És kiki fáradtságaként, álomra

butsut vén. III. Melancholiában vagy szo-
moruságban mondandó ének. A' kit az Úr
kegyelmében megáldott vidám szívvel:
Hogy nem háborog lelkében, örvendez
csendességgel, stb.

tartotta. Levelezett vagy érintkezett oly férfiakkal, mint Hága Kornél, Cölln János, követtársa volt báró Herberstein Ádámnak és Dóczy Istvánnak, ismeretségben állt az akkor szereplő legelső török urakkal s barátaí közé sorozhatott egy Zierotin Károlyt és egy Berger Illést.

Adataink mutatják, hogy sem ez összeköttetéseit, sem olykori bizalmas helyzetét nem aknáztta ki egyéni érdekeire s magát sem hatalomért, sem vagyonért nem toltta előtérbe. Megvárta, míg észreveszik, megbízzák valamivel, mit másoknál talán jobban el bír a közhaszonra végezni. Előbb éreznie kellett, hogy hazája érdekében hivatást teljesít s akkor, mint igaz honfi, előállt s megtette, a mit rábíztak, a hogy csak tudta, mint kinek egyetlen vezetője a közügy. Saját előhaladásában tartózkodó, szinte szemérmes. Sőt részvéttel és csöndes bölcseséggel szemlélte azokat, kik szép szabadságukat eldobva, uraságért, dicsőségért, szükségtelen nagy vagyonért s más forgandó javakért feláldozták maguk és családjuk békéjét, kockára tették a közérdeket, mint Balassa Zsigmond. Senki sem írhatta volna őszintebben, mint ő írta 1609 május 26-án a tudós Berger Illésnek, a katolikussá lett történetírónak, kivel régi barátságban élt, hogy alig várja, hogy az ő terveinek céljához, t. i. tanulmányaihoz jusson, megszabadulva az országos követségtől.¹ Minő jellemző éppen a Balassa Zsigmond rábeszéléseivel szemben az ő főntebb említett bölcs óvakodása, midőn ez felhívja, hogy lépjen melléje. Ekkori válasza mennyire jellemzi őt s egész lelki gondolkozását!

Semmi regényesség, semmi kalandvágy, semmi különös oly önzés, mely mások boldogságának rovására kíván emelkedni, semmi kapzsiság, hatalomvágy vagy szertelenség sehol. Nyugodt, mint egy bölcs, sok tekintetben Catói jellem, de ennek érdessége és zord szigora nélkül, sok tekintetben stoikus, de mint feltétlenül Krisztusnak jámbor szívű híve, a keresztyén

¹ *Allamiratai.* 53. l.

109. HOMONNAI JÁNOS ARCZKÉPE.

ember türelmével és jóságával, egyszersmind azonban erős erkölcsi öntudatával és bíráló szellemével.

De éppen ezért érezvén, hogy kora erkölcein jóval felül áll, hogy lelkében a Krisztus hitének és erkölcsi tisztaságának ereje, lényege, legalább viszonylag, nagyobb; olykor kora romlottságán felháborodással is fejezi ki érzelmeit. Ebben különösen nevezetes az a hely, melyet már öreg korából Rákóczi Györgyhöz írt levelében olvasunk. Arról beszél, hogy a Gvevara *Fejedelmek serkentő órája* mily hasznos erkölcsi olvasmány lehetne hazánkban minden rendnek, de leginkább csak azon részeit ismerik, melyekben az asszonyok gyarlóságairól van szó. Azonban a mű megismerésében nagy akadály a sok kicsapongó ember, kikkel főurak és fejedelmi udvarok el vannak nálunk árasztva, úgy hogy egy új Marcus Aureliusra volna szükség, ki hazánkat kisöpörje tőlük; mert «akárki is megarányozhatná, hogy a latorság, csapzaság (ostobaság, izetlenség) s az illetlenség is nyomja mindenütt el a jámborságot s az illendőséget, úgy hogy a jámborság egy fontnyi sem lehetett, a hol sok mázsányinak löletik a latorság».

Megrójjá tehát azokat, kik az ilyes embereket udvaraikba fogadják és ez által tekintélyre juttatják. «Most irogatok, ragगतok . . . — írja 1629 május 25-én — egy satyrás, dorgáló, feddő írást a nem udvari udvariság ellen, a mely nem udvari udvariság a virtusnak háta megé vettetett gyaláztatásából, tövéből, gyökereiből való kifordításából gyarapodik országunkban, intvén abban az írásomban az előjáróinkat, hogy a dögösült erkölcsű, csapza, (ostoba, izetlen) gözöngúz, cselefendi természetű, nádályforma és termetű, keskeny hajokat orrok tövére alányujtakoztató, deli, hegyke, dicsegető, rusnya beszédű, trágár, szemtelen, nyelves embereket gyomlálhassák, irtogassák udvarokból hátok megé, házokat üresítsék tőlük, a jámborságot, keresztyénséget, virtusokat, jó erkölcsöket plántálgatván, nevelvén, gyarapítván maguk böcsületével helyettek.»

Ime, az az elveszett vagy ma még ismeretlen prózában írt

erkölcstani műve, melyet már párszor érintettünk s melyről láttuk, hogy Esterházy Pál kérte maga számára lemásolás végett. Alapgondolata e pár latin sor: «morum malorum pestilens spiritus sive afflat, affert, sive stringit, inficiat, (inficit) ne forte te ullis afficiat contagiis pruritus aliquis, namque si mores malos non oderimus, non ambimus bonos.»²

Már említettük, hogy mekkora helyet foglal el a paráznaság gyűlölete gondolkozásában és műveiben. Valóban ez az idézett pár sor Rimay egész életfelfogásának egyik főalapelve, benne megjelöljük jórészből költői és prózaírói irányának kulcsát, sőt jellemzését. Ez kivált az a pont, mely mutatja élete és írói munkássága belső kapcsolatát. E szerint fő jellemvonása az erkölcsi irányzat túltengése. De ha oktató költeményeit megtekintjük, mégis az udvari (főúri és fejedelmi udvari) élet korholása, a főtebb említett bűnök részletezése, az erények és erényes emberek megvetése s a pénz szeretete miatti harag, az erények dicsérete, a női és férfiúi feslettség (paráznaság) ostromozása és kivált ez az utóbbi, annyira előtérbe lép műveiben, hogy főleg az ez elleni küzdelem teszi életében erkölcsi és írói működése főirányát. Talán mert követségeiben s udvari életében módja volt róla bő meggyőződést szereznie. Ezzel kapcsolatos az a másik alapelve, melyet

² Dr. Dézsi Lajos *Comico-Trag. cz. moralitásunk koráról* értekezésében fölveti a kérdést: «Nincsen-e magának Rimaynak is valami köze?» e műhöz? Erre feleletképpen fölhozza először az *Encomia virtutum* és *Encomia et effecta virtutum* verses műveit, melyekről főtebb szoltunk. E két mű egy, t. i. ugyanegy téma rövidebb és bővebb kidolgozásai. Ezt említettük már. Ez nem azonos a *Com.-tragédiában* egyik részszel sem. Most Dézsi Rimaynak erre az elveszett művére tér, melynek czíme Esterházy Pál szerint *De virtute* volt (*Allamiratai*. 362., 363. l.), de az *udvariságról* szolt s e szerint nem azonos az említett két költeménnyel. Sőt, mint Esterházy írja, ez «könyvecske» vagy «könyv» és nem ének. Ő maga (*U. o.* 332. l.) ezt «satyrás dorgáló, feddő írás»-

nak nevezi «a nem udvari udvariság ellen», mely a virtust háta megé veti. Alább is «írás»-ának nevezi, melyben az idézett latin verseket magyarázza. Mindebből világos, hogy itt próza-műről van szó s éppen nem tankölteményről, csak tanítóírásról. Ipolyi is helyesen így vélekedett, Toldy nagyobb tankölteménynek gondolja. (V. ö. *A magyar költ. kézikönyve*. 2-ik kiad. 1. 126. l. és *Magyar költők élete*. 1. 93. l. — Ipolyi: *Tudósítás R. J. munkáiról. Új magy. Műz.* 1853. 1. 481–83. l.) Ipolyi u. o. Rimay e műve töredékének tartja azt a részt, melyet *Allamiratai* 81–82. lapján olvashatunk s ebben mindent mérlegelve, Ipolyi jól gyanítja e mű egy töredékét. Ez sem lehetett része tehát a *Com.-Trag.*-nak. (Dézsi értekez.-ét l. *Budapesti Szemle*. 1904. cxix. k. és külön lenyomat.)

említett töredéke fejez ki. E szerint boldog ember csak az, a ki csendes lelki békességét és életét nem engedi megzavartatni «főállapot, uraság, hatalom» és kincs által. Ha egyszóval megőrzi és megtartja önmagát önmagának, nem adja el világi dolgokért szép szabadságát, jó lelki csendességét, melyek legfőbb kincsei, noha ezt nem gondolja meg, midőn néha oly könnyen odadobja. Elvét ebben fejezi ki: «Semmit se tarts te magadnak feljebb való dolgot temagadnál» és «tartsd meg te magadat temagadnak, mert a ki magának tartja magát meg, nem vesz semmit az el». Ez az a másik elv, melyre költeményeiben mindegyre visszatér kora erkölcei bírálatával kapcsolatban.³

Korát ostorozó emily, gyakran elég kemény szavaival, élete minden korszakában találkozunk, természetesen még inkább idősb korából. Még gyakrabbiak azonban annak bizonyítékai, hogy igen megnyerő, bizalmat keltő, magakedveltető modora volt, úgy hogy közszeretben állott s így valami mogorva kedély éppen nem lehetett. Erre igen jellemző, midőn Pográni István 1630 január 20-án hálát ad Istennek, hogy Rimayt mint atyja, bátyja, öccse és Thurzó Éva asszony «becsületes és igen kedves, régi, jó, akkor szomszéd urunkat és fautorunkat mind ekkoraig szent neve dicsiretíre, megkeseredett sok habok között idestova hányattatott, sok molestiákkal megrakodottaknak vigasztalására» megtartotta.⁴ Valóban ilyen megnyerő, jó ember és rábeszélő, békéltető természet volt. Ilyennek mutatta magát Bocskay, Illésházy, Bethlen mellett, ilyen volt követségeiben s főleg mikor Budán volt. Konstantinápolyban magok a törökök is megkedvelték. Nem egyszer hallgattak is rá, noha bizonyára ők is kissé naiv, hiszékeny diplomatának tartották, a kit a látszat könnyen elvakít, nyájas szó elaltat, holott egyébként ő maga nagy önérzettel beszél ügyességéről, sikereiről. Volt is egyébként rá eset, hogy 1609-ben Budán, mint Ali kényszerített vendége, pár nehézséget elsimitott s igyekezett, hogy az agyarkodó németeket, magyaro-

³ *Államiratai.* 81., 82. l.

⁴ *Államiratai.* 343. l.

kat egyfelől, a törököket s kivált Alit másfelől, megnyugtassa s ezért a kölcsönös portyázásokból eredt sérelmeket is kisebbíti, enyhébbeknek rajzolja leveleiben.

110. ESZTERHÁZY PÁL ARCZKÉPE.

Mindezekből folyt, hogy sokoldalúsága, tudása, ítélőképessége és jósága daczára nem sokra vitte s mert sohasem jelentkezett, tekintélyes szolgálatai daczára hamar elfeledték. Ott volt Bocskay mellett több, mint másfél évig és mindössze egy kis inscrip-

tióval elégszik meg ő, a ki másoknak annyit kieszközölt s kit a fejedelem jóformán el sem engedett maga mellől. Bocskay halála után nem dobja magát az erdélyi zavarokba s megelégszik a kis *inscriptio* vagy ennek megváltási ára biztosításával.

Aztán Illésházynek bizalmasa, a ki nemcsak biztosította neki ezt az *inscriptiót*, hanem kieszközölte, hogy Herberstein mellett követ (orator) lett 1608-ban. Bizonyára, ha Illésházy tovább él, talán vágya vagy akarata ellen is fényesebb pályát kellett volna megfutnia; de alig hunyja be szemét e nagy barátja, jószágára vonul könyvei és klasszikusai társaságába, legfőllebb azon búslakodva, hogy nem talál magához való társaságot, nem élhet «csendes s isten félelmében nevelt emberekkel».

Mint ilyennek, a ki azt írja magáról, hogy «eleitül fogva természetének született ösztöne is szorgalmaztatta a könyveknek forgatására és olvasására, a kinél honjában bennülő ember örvendetesebb mulatságot nem vehet elő, szerette igen a könyveket, nem is adta semmiért örömesben pénzét, mint a jó könyvekért»: tehát a legjobban esett, ha otthon ülhetett magához méltó tudós foglalkozásban. A mint mondja, az ő otthon ülése «elmebeli munkákkal tömődik, distineáltatik», a mi házi dolgaitól is elvonta. Ugyanezt írja egy költeményben is. Gazdagság, fősvénység nem ad boldogságot, csak a tudomány ad halhatatlanságot; középszer, könyvek olvasása, Isten adományával megelégedés az ő elve.⁵ Oly elvek ezek, melyeket Beniczky Péter alighanem egyenesen tőle vett s éppen ezért kevesebb meggyőződéssel énekl.

E szokásai mellett lenézte az akkoriban előkelőinknél nagyon is divatozó zajos időtöltésekkel kapcsolt mulatozásokat, unalmas társalgást. De aztán a saját tanultságáról és kiválóságáról nemcsak öntudattal, hanem bizonyos tetszelgéssel is nyilatkozik. Magát magasabbrendű embernek tartva, környezetét le is nézi, miben egyszersmind okát lelhetjük ezek némelyike ellen-szenvének.

⁵ *Allamiratai*, 333–34. l. *Munkái*, 85. l. s több más helyt is.

E tekintetben igen jellemző az, a mit Naprágy Demeternek 1603 július 24-iki levelében önmagáról ír, a mit már egyszer említettünk is. Ő is szerencsétlen, mint Naprágy s neki is orvosa Epiktetus; példányképe Naprágy abban, hogy a szerencsétlenséget miként kell hordozni, mert Isten, mint jó nevelő, a tehetségestől többet követel. Ő Petrarcát, Cicerót, Epiktetust, Homerust, Platót olvassa, kedves foglalkozása a filozófia s mestere ebben Seneca. Ezért környezete azt mondja, hogy haszontalan dolgot művel, holott azt teszi, mit kevesen és sok ezeren, még ha akarnák, sem bírnák tenni. De hát a filozófiával együtt jár, hogy hívei a tömegtől gúnyt aratnak. Ő pedig akkor érzi egyedül magát, ha többekkel van együtt; ellenben ha egyedül van, akkor nincs magára.

Ime, ezzel a Krisztusi mendással nemcsak vigasztalja, hanem kiemeli magát, mint nemesebb lényeket és lenézi az őt gyalázó Madách Péter bátyját, ki vele akar mérkőzni, holott tanulatlan s legföllebb részeges társával az icze mértékéről vagy pásztorával a kecskéje szőréről beszélgethet s ezzel nagyra van, holott Platóval és Homerussal nem bír beszélgetni. De aztán elég vigasztalására szolgál, ha vele össze hasonlítja magát, annak tudata, hogy «e világi életnek folyásában minden Homerusnak kell egy Zoillussának, minden Amphionnak Zetussának, Abigaelnek peniglen Nabaljának és Dávidnak Sauljának lenni».

Ebből foly, hogy ha emberek közt van, nem politikusok, katonák, hanem tudósok közt érzi magát legjobban, főleg olyanok közt, kik a tudásból a mérséklet és józan ész által vezetett életet gyakorolják, mint a hogy ezt maga írja Theodosius Sirmien-

MAGYAR RITHMU- SOK

AVAGY
VERSEK,

Mellyeket irt Nemzetes
BENYECSKI PETER
Szentelt Vitéz.

Első Réfő szép Isteni di-
sztereket. és pénzkereset rag-
tára lodito énekeket foglal
magában.

Áfodik közönséges Ma-
gyar példa beszédekert szép
oktatással.

COLOSVARAT,
Nyomatva Veresgybazi Szentyal
Mibály. 1670.

III. BENICZKY PÉTER,
«MAGYAR RITMUSOK».

sisnek 1609-ből.⁶ A tudományt és a könyveket mindennél magasabbra helyezte s midőn I. Rákóczy György Prágay András szerencsi pappal lefordíttatta Gvevara *Fejedelmek serkentő órája* című könyvét (1628) és neki megküldte, hosszú levélben válaszol (1629 május 25), melyben nem bírja e tettét eléggé magasztalni s ezt nagyobb dicsőségére valónak hiszi, mintha nagy ellenségen győzelmet aratna, vagy nevezetes városokat hódítna meg. Hiszen mennyi ilyes tett emléke elenyészett már buborék gyanánt; de e munka kiadatásának emléke élni fog, míg a magyar él.⁷

Ugyanitt egyszersmind a fordítás részletes elméletét adja. Ciceróból indul ki, a ki azt mondja, hogy a szükséghez képest a hol a görög egy szót használ, ő latinban több szóval írja körül. Ezt kívánta volna ő a Prágai fordításában és szeretett volna neki tanácsot adni ebben; mert különbség van a díszes és a köznapi nyelv közt. «Azt tartom penig én (mint tartja s állítja Cicero is), hogyha valamit e világi egy fődolog kíván bizonyai (bizonynyal vagy bizonyos) mesterséget bizonyítani magában, bizony az írásbeli munka kívánja.»

Tehát az írást, de csak a «mesterséges írást, szólást» nemcsak nagynak, hanem mindennél nagyobbnek tartja, mert ebből lehet legjobban megítélni az okos elmét és lelki nagy képességet; de ehhez nagy művészet vagy szerinte «mesterség» szükséges. Minden bizonyítékának lényege az, hogy a közönséges és művészi írásmód különböző és hogy ő ez utóbbi alatt a válogatott, díszes, körülírásos nyelvet érti, az kétségtelen, noha Ciceróból való számos idézete ennek némileg ellentmondani látszik, azonban fejtegetéseiből világos, hogy ő ezeket a helyeket a fenti értelemben magyarázza.

Ez az elve prózájának megismeréséhez vezet, t. i. ahhoz, a hol, a mint ő hiszi, szépen akar írni. Akkor ő ilyen válogató, keregett, körülírásos. Már volt alkalmunk beszédeiről megemlékezni,

⁶ *Államiratai.* 76. l.

⁷ *U. o.* 325. l.

FEIEDELMEKNEC
SERKENTŐ ORÁIA,
AZ AZ,
MARCVS AVRELIVS
 CSASZARNAC ELETERŐL.

AZ HIRES
GVEVARAI ANTALTOL, SPANIOL OR-
 SZAGBAN ACCITANA VARASSANAC PÜSPÖKETŐL, AZ
 ÖDÖDIC CAROL Császárnac Tanácsfőjétől, Historicusfőjétől,
 Prédicatorától irattatott három könyvec.

Mellyeket

AZ FENYES ÉS FELSEGES

FRIDERIC VILHELMVS,
 NAC SAXONIAI HERCZEGNEC PARANCZO-
 lattya Spanyol nyelvből, hozzáadván az Francia és Olasz nyelveken
 való irásokat, Deac nyelvre fordított, és szamlalbatatlan söt valogatott
 szép sentenciákat, ekes mondásokat, tanúságokat, az könyvec
 levelemmel szelem értelmesen olvasásnac okaért meg
világosított

WANCKELIVS IANOS
 Most penig ez **SERKENTŐ ORANAC** első és harmadic
 könyvec

AZ TEKENTETES ES NAGYSAGOS
 VNAC&C. FELSŐ WADASZI

RAKOCZI GYÖRGYNEC

PARANCZOI ATTYARA MAGYAR
 nyelven tolmacsoltta

PRAGAY ANDRAS SZERENCSEI
 Prédicator.

1 6

2 8.

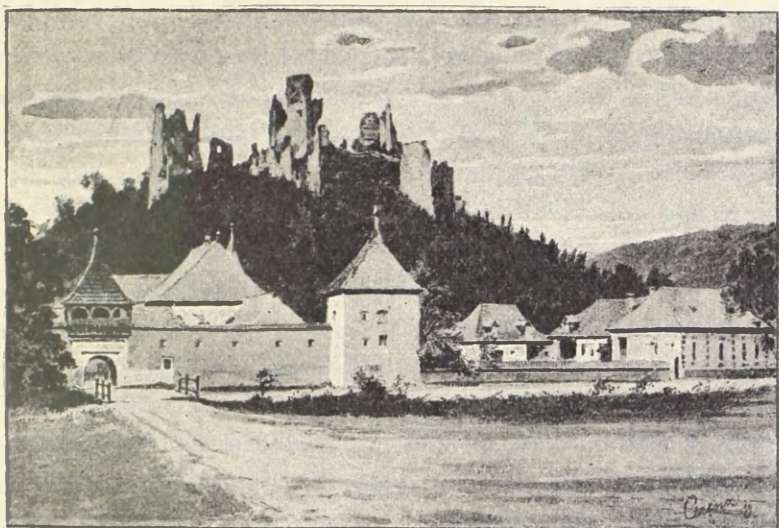
BARTPHAN,
 Nyomtatottot KLŐSZIAKAB által.

a melyekben Ciceroi latinsággal próbálkozik meg. De teszi ő ezt magyarban is igen gyakran, ha ú. n. diszes, magasabbrendű levelet, követjelentést ír, vagy valami mélyértelműt akar kifejezni. Ilyenkor alig-alig érthető meg. Nézzünk pl. csak úgy találmra egy helyet ebből a levélből, melyben Rákóczi érdemeit rajzolja, hogy a *Fejedelmek serkentő óráját* lefordította és kiadatta.

«A mely gyönyörűséges Órának magyarsággal szívárkozó patakja folytatásával forgó kerekeinek megindítására való munkájában, hogy ösztönzője, ébregető szorgalmaztatója volt Prágay András uramnak is, s erszénye szája kitágíttatásával kinyomatására való költségének hogy kémelője nem lehetett Nagyságod magamagának is, nem alítom, hogy ebben a munkájában érdemével keresett neve dicsőségét Nagyságodnak sem az időnek osága, sem az embereknek feledkező háladatlansága elnyomhassa s megfojthassa; fenn kelletik tündöklésének maradni, kikkel is fénylenek terjedten, a még a magyar nemzetnek maradéki fenmaradnak s ágazati fiúrul fiúra terjedhetnek, származhatnak.»

Ilyen helyet százat lehetne idézni. És ha az akkori kor prózája már magában is cifrázkodó, kenetes, túlságos udvarias, édeskés, körülírással volt, ebben, a leveleket nézve, őt alig érte valaki utól. Szerencsére birt egyszerűbb is lenni. De pl. nagypénteki elmélkedése, verseihez írt ú. n. bevezető magyarázatai valóságos mintái annak, a hogy nem kell írni, mert ebben az írás legfőbb célja, a megértetés és legfőbb disze, az egyszerűség, veszendőbe megy. Vegyünk pl. egy helyet a Nagypénteki Meditatio-ból: «Adj erőt (Christus Jesusunk) szent lelked által igyekezetünkben, adj elménkben elégséges értelmet is, s ehez ez dologhoz kívánandó szívünkbeli keserőséget is, a ki által ennek az nagy mélységes és titkos rejtező szentséges fő dolgoknak, mind üdvösségünk fundamentumának böcsös méltóságát emelgethessük, fogdozhassuk kezeinkkel becsülettel, méregethessük gyökereiből való részeiben szeretettel, józan értelemmel s kese-

reghessük is siránkozásunkkal, szívünkbeli epedésünkkel is. Bizonyára felette méltó is, illendő is elménket, eszünket ezekre fordítanunk, minden ez világi hitságinknak, vigadozásinknak, mulandó árnyék dolgok felől való minden gondolkodásainknak távoztatásával s hátrahagyásával. Mert ha az égen világoskodó verőfénynek erejében és természetiben forogdogáló apadás és szűnés nélkül való tökéletes tündöklése meg tudott természete

113. DIVÉNY VÁRA.

fogyatkozásával az te keserves halálad hathatóságán és hatalman fogyatkozni, sötétedni, s az föld környékezetinek gömbölyek teljes tömöke (tömege) azonképen magát állhatatossággal viselő erejében meg tudott rözzenni s nagy mozgásával indulni, gyomrában nyugovó régi elporhamodott halottainak magából való kiadásával s koporsójokból életjükre való kifordításával, kösziklainak repedésével, hasadozásával, az templombéli szentségek burítására felvonattatott s által terjesztett nagy kárpitnak kétfelé való szakadozásával, a mely érzékenség nélkül való állatokban s eszközökben okosságot, értelmes itéletet is nem öntött, oltott

uram szent felséged. Mint ne setétítsük s keserítsük, szomorítsuk, építsük is szemeink csordulatjával hát, mi Uram, az mi husból s vérből álló szüveinket avagy miért ne repedeztessük, hasadoztassuk kemény elméinknek köszikláit hozzád való folyamodásunkkal, ragaszkodásunkkal, keserves kinaidon való siránkozásunkkal.»

Nem kell-e önkénytelenül is dicsérnünk ilyenek olvasása után azt az egyszerűséget, melyet Petőfi egész költői működésében mint legfőbb művészi alapelvet hirdetett?

Már pedig ezek a helyek azok, a hol Rimay szépen, «mesterséggel» akar írni, ezekre volt büszke, holott legtöbbször csak hosszadalmas, a miért Bethlen is a már említett gúnyos megjegyzést teszi róla egy helyen.

Rimay utolsó két évéről még csak kevés mondanivalónk van.

Az 1629—31-ik évekről ránk maradt egyéb levelek azt tanúsítják, hogy állandón mindenféle közbenjárásokkal, tanuskodásokkal, birtokperekkal foglalkozott, mint mások megbízottja. Így 1629-ben egyik működése volt, hogy saját jobbágyságait meg akarta menteni, 'nehogy marháikat adóban lefoglalják s e miatt a pozsonyi kamarához folyamodott. Másik abban állt, hogy egyrészt a Forgách Zsigmondné (Pálffy Kata), másrészt a Madách György közti pert elintézzé. E mellett, mint a Balassák megbízottja, folyvást írt és informált a Balassa Imre, Ferencz és András ügyeiben, kik családi természetökhöz híven, állandó gondot adtak nádornak, királyi kamarának, megyének. Aztán megint Esterházy Pállal tárgyalt bizonyos, a törökök ellen Nogradban elkövetett rablás és kárpótlás adása végett; majd egy határperben szerepel októberben a felsősztrégovaiak és borosznokiak közt. Utóbb újra Esterházy Pál és Forgách Zsigmondné birtokperében találjuk mint közbenjárót, békítőt és egy birtokcserét akar eligazítani Esterházy, meg Balassa András közt.

Így telt el az 1629-ik év s ehhez hasonló az 1630-ik is. Ebben az évben egy országgyűlést is tartottak Pozsonyban (május 1—24-ig), de ismét Rimay nélkül, sőt Balassa Imre meg-

bizza, hogy míg ő Pozsonyban lesz, ügyeljen fel Divény várára és jószágaira. Tervezett erdélyi útja miatt Rimay előbb nem fogadta el, majd azonban, úgy látszik, értekezvén Imrével, mégis csak elvállalta a megbízást. Bornemisza János Kassára is hívta, de nincs tudomásunk róla, hogy járt volna ott. Egy ideig az erdélyi fejedelemség ügye érdekelte, a hol I. Rákóczi György lépett fel s november 24-én Segesvárt meg is választották. Ellene Esterházy Pál s a nádor próbáltak kísérletet tenni, de sikertelenül. Aggódott, hogy a nádor hadai Nógrádon hatolva át, újra nyomort hoznak a megyére s ezért becsesebb holmiját Divény várába szállíttatta, el levén készülve, hogy maga is oda menekül családjával együtt. Bosnyák Tamásnak is írt, hogy ha lehet, a felsőbb megyéken vitesse át a hadakat.

Mind e veszély, mint ismeretes, nagyobb baj nélkül elhárult s ő nyugton maradhatott Alsó-Sztregován. Élete utolsó évéről semmit nem tudunk. Valószínűen elbetegesedve töltötte az egész 1631-ik évet s meghalt köztisztelttől környezve december 9–11-ike közt, a mint sejthető, Divény várában Balassa Imrénél, a hol Baranyay Gáspár és Sárközy mindenét följegyezvén, a Pográni István gyűrűjével lepecsételték. Pénzt 23 frtot és 73 dénárt találtak, melyből Balassa koporsót vett s úgy küldette el a holttestet Alsó-Sztregovára.

Otthon az özvegy az akkori szokott módon pár hétig tartván a halottat, levelek útján meghívta az ismerősöket, barátokat, rokonokat a temetésre, mely december 28-án történt meg egy vasárnapon.⁸ Eltemették Alsó-Sztregován az evangélikus templom sírboltjába, a hol címere ma is látható.

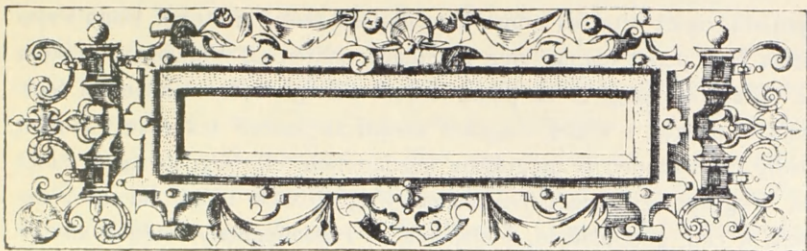
Egyetlen életben maradt gyermeke Mária nevű leánya volt. Benne családja férfiágon kihalt. Leánya már 1633 elején felsőszudi Duló Gábor neje lett, a ki később mint Nógrádmegye helyettes alispánja szerepel. Rimay neje 1653 után halt meg.

⁸ *Allamiratai.* 360. l. Fancsy leveléből ezt lehet kiszámítani.

Leányával is 1662 január 16-án már mint özvegygyel találko-zunk, kinek öt gyermeke volt, György, Gábor, István, Krisztina és Anna. Leányágon tehát megmaradt a család s így Rimay egyik utóda Ipolyi Arnold is, ki hálás emlékezettel összegyűjtötte Rimay családi adatainak jórészét *Allamiratai és Levelezése* cím alatt (1887), mely maig is művei mellett életének főforrása.

116. RIMAY PECSÉTJE.

FÜGGELEK.

I.

RIMAY JÁNOS LEVELE THURZÓ GYÖRGYHÖZ. 1604 DECEMBER 16.

Generose ac Magnifice domine, domine et Patrone mihi confidentissime. Post servitiorum meorum addictissimam mei commendationem. Az Vrisztentől Nagifagodnak az Zurzavaroß ideo, es hazank allapattia-ban, Berencses allapattal valo meg maradaft s hozzu ideiglen valo egesleges eltetis kivanok. Balta Vramnak az Caffa tayan hadakozaßa-ban, minemö allapattia lehetett s my Zerencze köuette Kolonitsch Vramotis, az Balta Vramhoz Begetßegel meneßeben, hißem eddig voltakeppen iol meg erthette Nagod; Az Alfeoldj hadnak az elei Törökel es Tatarral eluegi Rima Bombatban erkezet, honnan Gaalch es Tamaffy fele giakor iargallalokat mielnek, de fenkit sem karal, sem niomorußagal nem illetnek az föld nepe közöl, paranczoluan nekik, hog uezteg legienek, es fenkitől ne fellienek az eo partokon ualoktol. Ma negied napia az Chaßar penzeuel kit nemelliek harmadfelzaz ezer forintnak, nemelliek ket zaz ezernek mondanak, Filekben erkeztene, akarvan Szepeßzegben Balta Vram utan uinni, de az ellenßegnek közel ualo uolta miat, sem Filekben nem meruen azt a penzt tartani, sem penig odab Rymazombat fele nem batoroduan uele meg indolni, uegeztek uolt azt, hog azt az penzt, az oßtroikan Fileckből Beztercze

Baniara vigiek által, es onnet batorlagosb uton igazeczak Bafta Vram utan. Melj penzt tegnap meg indetuan, szintén (?) Vidafaluan utöttek az Alfeoldiek meg, es az penzt keßerö Filekÿ hadat Galfaiqlan haitvan, el niertek s wittek magokal azokat az penzeß zekereket; A mint pedig egiebkeppen is dolgokhoz kezdettenek felö hogi az egeß földet az Wegekel egietemben magokeua ne igiekezzek tenni, mi ehez kepelt, it elég gondolatban, felelemben es remenfegebenÿs tartiuk eletunköt, lftenre bizuan magunkot, kij elteffe egeßbegben ef tarcza meg bekeßbegben Nagifagodot. Irtam Nagd EBtergarij hazanal, a hova kesz tanaczkozaßiert iöttem által 16. decembris Ao. 1604.

Generosiffimae ac Magnificae dominationae Veftrae

Servitor addictiffimus

Joannes Rimay.

[Bécs. Kriegs. Archiv. Schriften-Abtheilung. Wiener H. K. R. Akten fasc. 100. 1. levél. Hátlapján: Rottal. den 28. Decembris. 604. NB. Az utóbbi kelet a levél vételének napját jelenti. A levél nem Rimay írása, tehát Thurzó György másolatban küldte el Bécsbe Rottal (Rottal v. Rothal Johann) császári hadi tanácsosnak. Ugyanott megvan a levélnek német fordítása is világosan Rottal számára.]

II.

RIMAY LEVELE ILLÉSHÁZY NEVÉBEN KASSA, LÖCSE, EPERJES, BÁRTFA, KISSZEBEN ÉS N.BÁNYA POLGÁRAIHOZ. KOMÁROM, 1608 MÁJUS 23.

Ad cives Ciuitatum Cassouiensis, Leutschouiensis, Epperiensis, Bartphensis, et Cibiniensis, Riuuliensis, nomine Spectabilis et Magnifici D. Stephani de Illieshaza, a Joanne Raimo, Comaromij. 23. Maj. 1608. concinnatum.

Post varia multipliciaque miserae nostrae patriae mala, inflictaque corpori ipsius cruenta vulnera, Serenissimus Princeps, et Dominus noster clementissimus Matthias Archidux etc: Secundum gubernationis suae officium nihil aequae in votis pijs habuit, quam vt impendentibus ubique malis obuiando, nefastaque consilia inquietorum hominum auertendo, tam istis in oris, quam ibi etiam in omnibus Superioris Hungariae partibus, res omnium atque singulorum, in placidum et

tranquillum aliquem statum poneret, officiumque sic suum apud suos omnis ordinis fideles illustre charumque redderet. Quo vero salubre suae Serenitatis hoc consilium, et heroici sui spiritus intentum, optimo ordine, meliore via, et concinniori modo procederet, decreto supremi sui consilij me tandem elegit, vt illac me conferendo, statuumque et ordinum delegatis ad edictum Suae Serenitatis Cassouiam accerfitis, communi Magnatum, Procerum, Nobilium et Ciuium voto, recognoscerem in primis, in suumque ordinem ponerem singula, quae ad salutem illius orae cuiuscunque ordinis incolis viderentur pertinere. Quamuis vero mihi multiplicium tam publicarum quam priuatarum etiam curarum onere fesso, (vt qui alioquin languida debili et dubiaquoque valetudine sim) inuigilandum et inhiandum erat potius quieti, sarcien- daeque meae saluti, ne tamen in extrema et suprema hac necessitate tot turbinibus expositae labanti, flexae et fessae patriae meae, deesse inoportune viderer, statui non subterfugiendam a Sua Serenitate in hoc tali negotio mihi impositam provinciam esse, in qua, vestrarum etiam dignitatum incolumitati et quieti a me aliquid opis possit (vt ego opinor) afferri. Interea dum hic Comaromij in expediendis ad aulam Turcici Imperatoris a parte nostra cum ordinato munere Legatis distineor, singulis momentis Turcam Buda aduentantem exspectando, cum quo de residua etiam tractatum nostrorum parte concludatur, et optatae pacis tota idaea firmetur, praemonendas Prudentes ac Circumspectas dignitates vestras de eo, quod vestrarum partium esse putavi commode sum arbitratus. Fecerint itaque dignitates vestrae, tam ex meo voto, quam commodo suo, si matura deliberatione intra se inita, antequam Cassouiam hinc pertingam, certis a sua Ciuitate focis, viris fensatis delectis, eos ita promptos itinerique aptatos habuerint, vt sine aliqua mora ad me tunc venire, ac mecum, et cum caeteris ordinum omnium Legatis, de necessarijs quibusque rebus consultare, deliberare, concludereque apta propositae rei possint et valeant, quam primum Cassouiam me iam praeuenisse intelligent, quo quidem postergatis moris succinta et compendiaria vsus via, me hinc statim Deo volente conferam, quam primum ista quibus nunc instamus maximi momenti res, et pene dixerim fundamentum reipublicae nostrae salutis (saturato et pacato Turcarum animo et voto) ad suum optatum finem deducantur.

[Udvari levéltár, Bécs. Ex Hung. Fasc. 156. Fo. 37–38. Másolat.]

III.

RIMAY LEVELE ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÁDORNAK.

BUDA. 1609. FEBRUÁR 14.

Illustrissime ac Magnifice Domine, domine patrone mihi benignissime.

Post seruitiorum meorum deuinctissimam mei commendationem etc.

Vr Istentől Nagifagodnak sok ioó fzerenchekkel bewelkedő egessesges életet kiwanok adatnija. Az ketskemetiek Nagodtól walo el iöwetelek után, be téértének wala ide hozzaam, azokkal azert felette ioól tseledet Nagod, hogi oltalma ala fogta ökeöt, mert kwlömben azok az ö épülettiekben es telepedésekben föha elő nem mennének, s-nem maradnánakis meg heliekben. Az mi az derék dolgokat illethi, a mý végre it kellessék mý nekwnk meeg keesnünk, walamý kichin okát örömost érthetem wala Nagifagodtol, mert nem ertuen, maid karolbnak gondolhatom az keözönfeges hafzonnak, hogi nem mint hafznosnak, nezuén azokra az itiletekre, a meli itileteket forgatnak az penznek be küldéfének haladekabol az Törökök. Ot bennif az Vezerek azt weték előmben egifzer, hogi ehez az bekefeghez chak feel keduel wagiunk, s- abbool mutattuk meg az bekefeghez walo keduetlenfegünket, hogi keefön wittuk be az aiandekot, mert ha keduetek wolt wolna hozzaia, előb iöttetek wolna be wéle; nem wontattatok wolna az dolgot. Arra en megh feleltem hogi nem az keduetlensegh, hanem azok az akadállioķ tetteek kéfedelmessé az aiandék be witelt, a meli akadalliokoth vgian fegiuerrel kellet el igazitaný es le fzallitaný. Ezt ez mostaný idő wontatastis azert föha nem magiarazzaak egiebre, hanem hogi vgian nem akariuk az bekeféget, es keduetlenek leuén az wontatafsal az bekefeghez, bekefég ellen walo dolgokba forgattiuk az idő haladafa alat minden tanachunkot. Ehez kepest neis gondollia penig Nagisagod, hogi az holdultfag dolganak el igazitáfábanis, anný kedue, engedelme, es keduezefeis legien az Thöröknek az penznek be nem iöwetele előt, a mený kedue wolna az penznek kezekhez walo adafa s-el igazitáfa vtán, Mert parancholattia léuén rea, hogi el igazitsa az Situa torkon walo concludalaas szerint, tudná ofztan, hogi tartoznek az el igazitáfauaal; iobb keduel is exequalná, s- teőb keduezesselis lenne abba az dologba. Jollehet ugi is nem kellene hertelen az holdultfag dolgaat concludalný, kiualtkeppen az Elztergam taiáan valoot,

hanem meg kellene lewel által meegis az orfzag neweuel Töreök Chafzart, s-az portat talalný, hagi Vaczig az feöldet adná holdulatlan az orfzágnak megh, a mint proponaltuk ezen dolgot otbennis nekiek, de Murat Bassa othon nem léuén fok tanats vraknak nagi refzéuel, azt adaák walaszful, hagi az Situatorkon walo wegezés kiuöl walo kiwanfagunkrol olikor talallia az portát megh az orfzag, mikor Murat Bassa s-az egefz tanacfis othon lefzen Constantinopoliba. Murat Bassa penigh az Bayrannak kezdeti elöt niolczadnappal érkezuén be Constantinopoliba, egi köwetéét kúldé ez napokba fel ide Alý Bassához, értekezuen teöle, ki mentünke immar, wagi itben wagiunk méég, ha benn wadnak, tarchad tiztesseggel, es mikor ideie lefzen kifirtesd bötsülettal kijs ökö, az bekefeget peniglen az Magiar nemzettel, meegh annalis erősebbre tegied, a mint mar meg erősödöt, es minden dolgokat vgi wegezel wélek, hagi állandoo legien az fízerzet békefégh etc: Ezen köwet meegh it wagian, kit örömet el botsatot volna eddig Alý Bassa, de el nem meri addigh bochataný, mig illien tsügöuen és nagi ketség alat wagian dolgunk, hagi abbol az kettfégből es tsüggöben alloo állapotbol walamý nagiob kettféget ne vegienek othon, s-ne velekedgienek az bekefégnak megh bomolhatos woltarol. Bizonios ezis, hagi Thörök Chafzar Malta, es az teöbb býrodalmiual ellenkezö tengeri fzigetek ellen, heet esztendeig walo hadat kialtatot Murat Bassanak haza érkezése vtán, es minden ereiet az tengerre keefziti maar, mellý fzandekat Thörök Chafzarnak hagi el fordithassak wagi meg akazthassaak, meg lattia Nagifagod, nem foghiake elmeieket vetný az emberek etc: Okot es occafiot aad azert ez e mostaný Murat Bassa ýzenetijs, hagi az dunaantul walo feöld állapattia felöl, meg talaltassek az Thörök Chafzar portaia, s-az idöis alkolmatossagot fogh az dologhoz szolgaltatni, hagi egiebfle leuen gongia Thörök Chafzarnak mý nekünk keduezzen et caedat aliquantulum etiam de suo iure. Az tengerre valo kefzületiben penigh Teörök Chafzarnak femmý ketsége ne legien Nagifagodnak, mert otben létünkbenis lattuk arra valo igieketzetinek az ieleit, es az Angliay kirallý köwete minden teörök dolgokban verfatus es nagi itiletö ember, velem valo niaias esmerkedefeben valo befzelgetéféből, sok dolgokat adot olliakat értenem, kiket sokan nem értenek, vaadlais az velentzefeketh, hagi az ö sok hamis hijr forralafokkal, tötteek Török Chafzart az tengerre intentussa, s-vizi ereie keefzítésére diligenssé, kikre alattomba walo haraghiais wagian

az Chafzarnak, Az lengielek ellenis rendelt erőt Thörök Chafzar, ki nek ha eleit nem vefzik, meg kezdik erzeni izit, vgi wagion hogi az Chafzar mitigalná örömet ellenek walo indignatioiat, de az Tataar haam ingerli az Chafzart az haddra, azt úzente otben letünkbe lousz mesteretöl az Chafzarnak, hogi eö neki az lengielek ellen elegendendő hada lehet, mert masfélfaz ezer embernek fzeret teheti, chak niolcz ezer Janchart kiuan az Chafzartol, mely Jancharokat louakon wihessen hadaual be lengiel orfzagba. Ide érkezek Budara egi Moldway kőwet azt befzelli, hogi ketszerizbe mostis nagi rablast töttek az Tatárok, az lengiel býrodalomban. Akaram eztis tudáfara adnom Nagifagodnac, hogi Ali Bassa vezér, az_ be kőwdöt rab Alý Bassanak nem fzinten io keduel promoueallýa most dolgat, mert attool tart, hogi ha ez a rabb ala menne az portára, ottis azt kezdene befzelgetny, a mit it befzélet nyľuan, hogi ez az bekefég alhatatlan fundamentomon áll, Mý nem Chafzartol botsatot kőwetek uoltunk, hanem chak Herczegtöl, Hýre es tanacha főt akarattiais nem wolt az Chafzarnak ez dologhoz, es hogi ez vtannis nem lefz alhatatos bekefég ez, Summa fzerint akarta wolna Alý Bassa ha ez a veen ember ez mostani állapotba be fe botsatatot wolna, s-ha walamý mood lefzen fzaadulafabannis, el nem botsattia innen addig oda ala, mig ezen ez kétféges állapaton által nem megien az idő. Nagisagod annak okaert minden tanachaua azon legien, hogi az penz megh ne kefeődgieek, es mý fe mulassunk itben, mert ez a haladek bizoni fok importantiat kezd magauaual hozny, a mint en az dolgoknak foliasat, es az hireknek circumstantiait látom. Az ketséget vesfuk el magunkrol az meli kétség nem botsátá otbennis az Teörőkeőköt, hogi walamý kiwanfagunkra accedaltanak wolna az Situa torkon walo wégezés kiueöl, Mert ez lön az Mufti által walo felelet, hogi nem tagadhattiuk, hogi az dolgok foliasához kepest, ne kételkednenk walamit meeg az bekefég alhatatossaga felöl, a meli ketfeget az idő muláfa had welsen ki az fziuunkból s-meg lattiatok, hogi az Chafzar kedue meg tetzik raitatok, chak legien nieluetek, es meltoo időbe találhatok meg mond mind niaualiatokrol mind peniglen fzükfégtekröl eö hatalmassagát s-ne kételkedgietek, hogi mind niaualiatokat ne enihitse, s-mind peniglen szükfégteket ne legitse, de igen éretlen, es idő elöt walo időnk wagion meegh most ahoz ugi mond, hogi az Situa torkon valo wégezés kiueöl walamý kiwánfágtokra felelhessünk, holot meeg az magatok állapattiaban fem wadtok ti magatokis bizo-

niofsok. Szechy Thamas vram irt volt ide az Vezérnek egi levelet, aduan tudáfára, hogi az töb vrakkal eö Nagifagat walasztotta ö felfege Canyfa taian walo holdultfág allapattianak el igazitáfára, de mint hogi erre ez dologra wagian figielmezéfe Aly Bassanak, s-ratiokkallis akarnaa Nagisagod által meg érténý, alýtom hogi vgian tsak ollýan válázízal botsatotta el az Szeechy vram emberet, hogi eö ahoz az dologhoz addig nem kezdhet, mig ez az előttünk alloo dologh wéghez nem witetik, Ezekről röuiden akarok Nagifagodnak írnom, hogi ezekhez kepest, az penznek promouecaláfa felöl gondolkodhassek Nagifagod, es eginýhani rendbeli dolgok állapattianak wegeiről, quo qui fines tendant, itiletetis tehessen Nagifagod, giamolitast feralhatuan tanatsaual nemeli omláfra hailoo dolgoknak, a meli dolgok ebből az haladekból köwetkeözhetnek. Ha peniglen ugi araniozza Nagifagod iobbnak, hogi az holdultság allapattia, vgian az penznek eligazitafa es kezhez adafa elöt mennien veghez, nem ioo az dolgot vontatný, hanem napot hagiuan mingiart neki, írýa Nagifagod ratioitis megh az Bassanak, miert kel annak előb lenný, mert igen neheztelik az Teörökeök, az reank waloo keöltségetis, ki bizoni nem kewes penzt teöt eddigis, annaal nehezebben tselekedi penigh immar, hogi ketfegeskedik feölötte dolgunkba, a meli ketfegh nem fogh femmi ioot hazanknak az eö refzekről ki hozný; kiualtkeppen hogi hadý hirekis sok felöl érkeznek, es az chatakis onnan az my részünkről meg kezdettek maar indulný, kik felöl három rendbeli hirtis hoztanak be, es keet felé kwldöt az Bassais vtannok ki wigiazokot. Nagifagodnak köniörgök az én allapatom felölis, legien tekinteti Nagifagodnak az en kichin ízolgálatomra, es Trybel vrammal tselekedgiek ugi Nagifagod az terminufnak protrahálásáual, hogi ne esséék az eö kára nekemis kaaromra, es előtte valo állapatombeli fogiatkozafomra, iussom léuén neminemö részint nekemis ýgiehez s-joízagahoz, hadd ditsekedgiem az Nagifagod welem walo ioo tétéuel, es ízolgalhassak tellies életemben halaadásfal welem walo ýoo tétéert Nagifagodnak, joo valast vaaruan Nagifagodtol, Irtam Budaan. 14. Februarij. 1609.

Illustrissimae ac Magnificae dominationi Vestrae

Servitor deuinctissimus

Jo. Rimai m. p.

Illustrissimo ac Magnifico Domino, domino Comiti Stephano de Illieshaza, Regni Hungariae Palatino, et Judici Comannorum, Comitatum Trinchiniensis et Liptouiensis Comiti, Serenissimi Principis, et domini domini Matthiae Secundi Dei gratia Regis Hungariae etc: Confiliario intimo, et per Hungariam Locumtenenti. etc: Domino et patrono mihi benignissimo.

[K. u. K. Kriegs-Archiv. Schriften-Abtheilung. Bécs. H. K. R. Akten, Fasc. 105. U. o. e levélnek latin fordítása: Translatio literarum Joannis Rimay Buda Scriptarum. Az eredeti két fo. levél, a fordítás 4 fo. levél.]

IV.

RIMAY LEVELE ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÁDORHOZ. BUDA,
1609. FEBRUÁR 19.

Illustrissime ac Magnifice Domine,
domine et patrone mihi benignissime.

Post seruitiorum meorum deuinctissimam mei commendationem. Az my itben walo kéfedelmünk alat serkedezuén onnan föliülis oli hýrek, meli hirekhez kepest az én teczefemmel ideien waio prouidentiaual kellene hazanknak oltalmara walo vigiazást tartany, nem tiürhetem, hogi magam emberét ne kwldenéem Nagifagodhoz, a ki által innen walo értendö dolgokotis erthetne Nagifagod, s-énis te Nagifagod által lehetnék nemely dolgok felöl bizoniosult, mint kellene az Bwkféghhez képest dolgainkot itben moderalnunk es intéznünk.

Vaarom wala peniglen öröмест, hogi ezek az hýrek wagi megh Bwnnek wala, vagi iö wala oli bizonios embere be Nagifagodnak, a ki által wehetünk wala értelmet ha leBene ez bekeféghnek oli circumstantiakkal walo processusa es neuekedéfe, hogi zur zauart ne hozna magaua, es kétséget ne inditana azok Biwebe, a kik meg akarnának allapattiaba tsendeBedny.

De azok az hirek eginihani bizonios emberý relatioibol akaduan ez helibeli fő gondwifelő fwleibeis, engem vgian keßerite, hagi felölek bizoniossa tegiem Nagifagodat, hagi ne vádolhatná iöwendöbennis walaki eötet, hagi eö az búkfegnek nem szolgált örömet, es hagi az eö tartozot hiwatallianak az ö rébékröl walo fogadaas Berint nem teöt wolnais eleget hagi ha kívántatot volna az ö Bolgalatia, es az Bzúkfegeknek s-az occafioknak walo fuccuraláfais.

Tart attool egiáltalliaba, hagi az Papa es az Spaniol Kirali megh indult hada a ki most Olaß orßagbol Carynthiara es Austriara Bállong, akadalt ne hozzon ahoz kepest, mind az bekefegnek, mind peniglen az Magyar Nemzetnek, hagi Teörök Chaßar Maltara keßiti hadaat, es megis akaria Tavazßal Bállatny, a mint ez elöt walo lewelembennis ez minap megh irtam Nagifagodnak, Mert az Angliay Cirali Constantinapoliban walo keöweteis meg ielentuen nekem, hagi Compositis Asiaticis tumultibus, Turcarum Imperator, infestaturus est Hispanum et Venetos, aßtis adiungalá beßédében, hagi igiekezni fognak azon az olaßok es az Spaniolok, hagi az eö labokban akadoo tövisset az my tallpunk ala wesseek es ide forditsaak megint az haddnak onussat. Mihez kepest giuitsön az Romay Chaßaris penig most hadat, okaat ioo inuestigalni az wigiazo embereknek.

Nekem Herbestan vramis ielentée hagi nekijs irnak mind affelöl, hagi az Papa es Spaniol kirali hada megindult Olaßorßagbol es fel akar Carinthian altal Austriara menny, es hagi hadat fogad Romay Chaßaris, de nem iriaak neki mihez kepest concurral ez a hadd, Mind az altal az en coniecturam az felöle ugi mond, hagi az egi Traucenteöl el walwa, az teöb tanats vrak, mind azon az egi axiomán akarnak epiteni, hagi Haereticis non est fides seruanda, de Traucen az régi teökellertes Németek Bauat akarna mind imitalni a wortt a wortt, a ki kinek mit fogad azzal, hagi azt ellensegénekis praestálna mond, ez az ö Nagisaga elöttem walo coniecturaia.

Kérem azert Nagisagodat mint vramot, hagi Nagisagod hazank iawa newekedéfének es takargatáának prouidealo hivatallya Berint, vífellye az dolgok foliasa feölöt fel emeltennis elmeiét, es az Bwkfegnek walo Bwkseget, Bwkfeg után ne vesse Nagifagod. Ez az gondwifelő rélsen akar lenny, edictoma lévén immar minden felé, vt sint univerli ad nutum fuum intenti, nekemis azt ýzené, hagi welem ad Barnot, ha en meg nem requiralom ezek felöl Nagifagodat, etc : Léuén peniglen arrolis keetlegem,

hogi az én ez minapiban irt lewelemet meg nem adtaak Nagifagodnak, vjabban vgian azontis meg iruan eggiút ezzel, ezen Bolgam által meg kwdöttem Nagifagodnak, hogi mind az my dolgunkat s-mind egiél Búksegeket iobban perpendalhasson Nagifagod, kérucn Nagifagodot, hogi botsassa hamar az Bolgamat vißha, es minketis mentsen ki innen Nagifagod, mert ennekem sok Búkfegeß beßedim volnanak Nagifagodal. Irtam. 19. Februarij. 1609.

Illustrissimae ac Magnificae dominationi Vestrae

Seruitor deuinctissimus

Jo : Rimai mpr.

Illustrissimo ac Magnifico Domino, domino Comiti Stephano de Illieshaza, Regni Hungariae Palatino et Judici Comannorum, Comitatum Trinchiniensis et Liptouiensis Comiti, necnon Serenissimi Principis ac Domini domini Matthiae Secundi Dei gratia Regis Hungariae etc : Consiliario intimo, et per Hungariam Locumtenenti, etc. Domini et patrono mihi benignissimo.

(NB. gyűrűs pecsét : kerek pajzs, benne vasmacska, felette sisak és dísz 3 strucztoll. Fölül 2 betű : J. R. Terjedelme egy íven. Az első levél ugyanott latinul is : Translatio literarum Joannis Rimaj ad Dominum Palatinum datarum. 2 fo. levél. NB. ezt és a megelőző levelet egyszerre küldte el, a másik levél az előbb elküldöttnek másolata, mint e levél végén mondja. Ezért amazon nincs pecsét. Az I—IV. sz. a. eddig ismeretlen levelekre Veress Endre t. barátom hívta fel figyelmemet.)

V.

FRANZ ARMBRUSTER U. JOAN. RIMAI AN DOHNA. — OFEN,

1620. IX. 24.

Wohlgeborner Freyherr, gnädiger Herr — Euer Gnaden seindt meine gehorsame Dienstte allem Vermögen nach ieder Zeit bereit zueuer. E. G. habe ich meinem zuesagen nach mit disem Briefl gehorsamist auff den

Dienstt wartten sollen, Dieselb, wie dass die zu Ottomanische Porten expedierte Herrn Gesandte den 9. Dito gesambt alhero nach Ofen glücklich angelangt, vnter wegeß zue Lanndt an dreyen vnterschiedlichen Orten mit besonderen Hauffen zue Roß, vndt auff dem Thonau Strohm durch Achtzehn Tsayken solemnter excipiert worden, berichtend. Den 10. haben Sy quiesciert. Den 11. Seyndt Sy mit Einander, nachdem Sy auff Begehren deß Wezierß, die Ihme dem Wezier deputierte Praesenta beuor geschickt, zue Roß zue dem Wezier ansehnlich geführt worden, In dieser Audientz ist außer der Salutation vndt vberrichtung der Credentz-Schreyben nichts fürgangen. Alß mehr gedachte Herren Gesandte in Ihre Quartier, welche Sy wegen der in der Oberrn Statt grassierenden Infection herundten vnter Zeltten gleich neben der Thonau haben, sich reterieren wollen, hat der Wezier Jeglichen Ihrer mit Einem Kafftan verehren lassen. Folgendtß haben die Hung. Herrn Gesandte mit obgedachten Vezier vndt denen Befelchß Haabern wegen der Grähnicz vndt Vesstungen Waitz, welche Sy sehr sstarkh urgendo begehrt, große Müh gehabt, vndt es gar für Ihre Khönigl. Würde khomen lassen müessen : Nachdem aber der Vezier zue Ruch gebracht, expediert Er vnnß willß Gott, morgen zue Wasser nach Griechisch Weyßburgg. Ihr Gn. Herr vonn Khölln accommodiert sich wie es Einem solchem fürnemen Antbassador wol ansstehet, isst Embsig, Vleißig, Vnuerdrossen, weißwegen nicht allain die Vngarische Herrn Gesandte, sondern auch Ihre Khönigl. Würde gar wol content seindt, Ihme auch die Tage Ein schön gar gnediges Schreiben alhero geschikht, so lassen auch die andere Herrn Gesandte an Ihnen nichtß Erwinden, der liebe Gott wirdt daß incrementum allergnedigst verleyhen, In dessen Schutz E. G. Ich gehor. befehle, schuldigist bittendt Sy geruhen Ihren Khnecht in Ihre Gratia Erhalten. Was ferner schrifftwürdiger fürfeldt bleybt E. G. vnuerhalten.

Ofen den 24. Sept. des Neuen A° 1620.

Euer Gnaden

Gehor. Diener

Frantz Armbrusster mp.

(Ugyanez ív 2-ik levelén.)

Haeremus nos adhuc Budae, scrupulosum et impetuosum Vezeris animum volentes pacatum reddere, vt coram portae Turcicae Praesidibus ipsius commendatione acceptiores comparere et expeditores

redire ad nostras possimus. Retulit quidem Nobis hodie Vezerius de certa fama accepisse, classis Turcicae incursu Anconam et Lauretum depredatum esse, quod si res sic ea haberet facile et de Brundisio capiendi et de residuis rebus quae ad eam spectant animi illorum impelli possent. Tentavimus nos omnia quae huc pertinebunt secundum informationem Notis Illustrissimae dominationis Vestrae comprehensam, quam Serenissimus Rex noster litteris suis inclusam ad nos iam transmisit.

Servitor addictiss. Il. d. v.

Joan. Romainus, legatus Vng : ad portam
Otthomanicam.

Czím : Dem Wohlgebohrnen Herrn, Herrn Abraham Freyherrn vndt Burggrauen von Dhona etc. Ihr. Für. Gn. zue Brügg etc. Khriegß Ratt, vndt besstelthen Obristen über Ein Regimenth Teutscher Volkß zue Fueß etc. Meinem gnedigen Herrn.

(Recepisse.)

Legatus Rimai vnd Armbruster Ofen. 25. 7br. (September.)

Breslaw pst (praesentatum) 22. 8^{br} 1620.

VI.

RIMAY LATIN BESZÉDE, MELYET A TÖRÖK VEZÉREK ELŐTT
AKART FELOLVASNI 1620-BAN VAGY 1621 ELEJÉN.
JANI (JOANNIS) RIMAI ORATIO, RECITANDA IN COLLEGIO
VEZIRIORUM.

Negare nequimus neque inficias imus, Illustriss. Proceres, ad hunc tam celebrem summum et splendidum Senatus Coronae V^{ae} locum cum ingentem animi dolorem ac singularem moerorem tum summam etiam laetitiam et exquisitam mentis amoenitatem Nos conjunctim attulisse. Ac maeroris quidem et justissimi doloris Nostri hinc orditur materia effluuntque potiores ejus causae; quod ille ipse apud Hungaricam Nostram universam gentem toto vitae suae curriculo nunquam inter-moriturae famae et laudis splendore insignitus pontentiss. quondam Ahomates aeterni Numinis decreto factorumque inevitabilium statuto in vivis esse desiens augusto suo obtutu Nos neque exhilalare, intuitus nostros vivificare, mentes nostras attollere atque recreare in praesenti

possit. Neque quod summe necessarium erat, propter exercitam et continuatam in nos iugem suam benignitatem et gratiam prolatum ex ore nostro benignitatis suae aliqua encomia, cultus item, obsequii gratitudinis etiam nostrae nonnulla tenuia indicia auribus suis haurire vel mente capere queat. Quam quidem suam benignitatem adeo ille non parcam, mancam aridamque Nobis Ungaris suppeditabat, aut etiam in beneficiis suis à natura Caesarea in illo profitentibus eò usque avarum non agebat, ut suorum beneficiorum spaciosissima in longumque exporrecta virentium assidue ramorum frequenti umbrâ ad gratos rectosque Ungaros promanante ipsi etiam ingratisissimi et ab genuino Hungarismo alienissimi supinam atque securam inter nos vitam agentes eadem Nobiscum communi pacis et quietis aurâ cumulatissime fruerentur. Ac tametsi multoties citra omnem scitum, propositum et consensum, voluntatem sententiam quoque nostram versatiliū quorundam hominum temeritate perniciosis involvebamur negotiis et actibus, quibus periclitari tam nostra omnium salus quàm initum atque ictum cum Cesare potentiss. mutuū nostrum foedus videbatur; ita ut patientiae et benignitati Caesareae offensionibus identidem fastuoso ausu irrogatis solitum suum favorem et indultum avertere merito à nobis ille potuisset, et commutare cum ira clementiam illi licuisset; nusquam tamen animum induxit, ut eam quam Nobis Hungaris integerrime et bonâ fide aperuerat gratiae suae fontis scaturiginem occluderet, tantumque abfuit, ut ejus fluentia exarescere passus esset, ut ne dehiscere quidem à marginibus suis et supremis labris eadem amissus sit. Sic inter nos et apud Nos nullum tam insolens, tam horridum tamque perniciosum exoriri potuit hactenus adversus potentissimi Caesaris, inversi cerebri quorundam stultorum intentum, ut taedij atque fatigij expers suae bonitatis recens semper atque succulenta radix cum extinctione fixae in illius benignitate nostrae spei marcida aut mucosa evaderet; non intermittendo unquam, quin recentioribus semper atque successivis suis solatiis nostrae diffidentiae, formidini et languenti spei occurreret, malis ipsis quoque ob bonos in dulgendo, ne fervore suo in delinquentes exaestuante calamitate involuerentur perirentque cum his tales quoque quos gratia sua et benignitate fovendos esse duxisset. Praeter haec omnia ejusdem Caesarea suae inviolatae in Nos benignitatis constantia eo argumento quoque suscipienda et veneranda se nobis proponit;

quod quamvis in nostram partem parum propitij neque benigna facie in nos dispositi multiplicibus suis machinationibus et artibus, etiam varia promissa phaleratis suis precibus agglutinantes benignissimam Caesaris à nobis mentem conati fuerint abducere ipsiusque arma cum foederis proculcatione in Nos convertere, cunctis tamen suis illi et pollicitationibus et promissis malaque fide conceptis tam literis quam legationibus in tantum id quod urgebant non obtinuerunt, ut interpositâ illâ constantiae Caesaris laudatissimi arrha inviolabilis et invicta Nobis semper permaneret effeceritque Caesar intemerata suâ dignitate, ut eundem multo conjunctiorem proximiolemque (!) huic maximè nobis cerneremus, cum subductum abstractum et valde remotum eum illi esse voluissent. Adde quod maluerit Caesarea sua Majestas nonnunquam etiam inexhausti sui acris profusione necessitati nostrae succurrere quàm ab adversariis in suum aerarium augendum attracto vel leviter nos laedere. Ita sine ullo ad obliquam partem inclinato flexu in hostiles quoque partes inagglomerato nexu (sic recurri) istum laevigatum et intemeratum foederis et fidei suae funem memorabilis sic et venerabilis Noster Caesar ad manus usque suas traxit. Justo pio et necessario itaque ob has causas animi angore et dolore, Illustrissimi Proceres et viri Senatorii, percellimur, tam constantissimi, fortissimi, indulgentissimi Caesaris nostri praesentiâ orbat. Qui quamvis nec cerni a Nobis nec ornari gratitudine aliquâ potest, vivat tamen cupimus nunc etiam nihilominus Nobis, nec morte oblivionis intereat, ejus memoria dulcescat inter Nos nominis ejus recordatio, omniumque nostrum ex linguae scriptorum etiam organa à seculis in secula attollendis ejus laudibus intendantur. Qui quidem neque penitus ita nobis interijt et morte praeventus hinc abiijt, ac si moesticiam tantum nobis reliquisset aut exhaereditasset ab haereditate Nos sua Nobis porrecta ad imitationem videlicet virtutum paternarum exprimendumque ipsius naturae dotes educatum dulcissimum filium suum Caesarem Osmannum et huic conjunctos sapientes pacisque amantes Vos rerum arbitros in solatium et subsidium ius quoque Nobis subministrandum loco sui relinquendo. Laetamur igitur merito, et animis Nostris erigimur plausu ex exaltatione revidentes imprimis Aeterno omnipotenti Deo nostro post hunc ex illius divina providentia Dominatori et loco Parentis rerum praesidenti, potentissimo, moderno Osmanno Caesari, Vobis quoque pari modo imperij Sapientissimis et sensatis rectoribus per quos nimirum Caesarea sua augusta Majestas tam litteris

suis, quàm sermone per internuntios suos pleno et aperto sinu pandit atque promit Nobis universis Hungariae Ordinibus dulcissimam Parentis sui benignissimam naturam, offert et commendat suam subveniendi operam, constantem in pacto Parentis sui foedere perseverentiam et benignitatis suae paratissimae in Nos subsecuturam exundantiam. Cui cùm confidentia nostra Nos quoque adhaerescimus animos etiam nostros renovamus obvijs promissis et oblationibus suis Orantes aeternum Deum, ut dies annosque Suae Caesariae Majestatis multiplicare, fortunam promovere, amicos augere, inimicos minuere, scabellum solij sui roborare clementer dignetur, ad onus omnium isthic reponendum, qui cauâ refectionis aut reclinationis ad illud recumbent. Clementia ipsa autem ejus cum benignitate asserta per patentes multumque splendoras Regiae suae portas noctes diesque instar fluminis exundent atque intra limites universi sui imperij larga et obvia justitia amplexu suo refoveat illius opis egentes et sua statione suoque jure iniquè dejectos. Cujus quidem justitiæ promovendae et alendae Vos etiam, Illustrissimi Proceres, magnâ diligentia intentos Deus altissimus benedicat, sapientiam, prudentiam, constantiam quoque exercitio bonorum operum promovendo animis Vestris instillet, ut multae aliae quoque gentium nationes cum afflictissima nostra gente Hungarica (quod exemplo nostro incitatae jam quaedam faciunt) politicas et Heroicas Vestras virtutes ad regulam aequitatis dispositas et accomodatas laudibus meritis cumulare justissime possint et valeant.¹

UGYANAZ A BESZÉD, HEGEDŰS ISTVÁN FORDÍTÁSÁBAN.

Nem tagadhatjuk és nem is tagadjuk, híres-neves főurak, hogy a ti gyűléseteknek eme fényes és népes körébe egyfelől roppant nagy lelki-fájdalmat és különös szomorúságot, de másfelől egyben igen nagy örömet és lelkünknek nagy jókedvét hoztuk el. Ugyanis bánatunknak és méltán érzett fájdalomunknak onnét ered a forrása s onnét támadnak indítékai, hogy ő maga az egykor hatalmas Ahmed, ki az egész magyar nemzet előtt teljes élete folyamán soha el nem évülő hírnevet és ragyogó dicsőséget vívott ki, az örökkévaló istennek végzéséből és a kikerülhetetlen végzet határozatából az élők között lenni megszűnván, fenséges arczával

¹ (Az V., VI. sz. levelet és szónoklatot a Dohnák kastélyában Schlobittenben Angyal Dávid t. barátom találta meg, másoltatta le s közölte velem.)

őbbé föl nem deríthet, szereinket nem örvendeztetheti, elménket föl nem emelheti és föl nem üdítheti. Sőt még, a mi felette szükséges lett volna, az irányunkban gyakorolt és szakadatlanul tanúsított nagy jóindulatáért és kegyességéért, a mi ajkunkról az ő jóságának bármi csekély dicséretét, iránta való tiszteletünket, hálánknek és elismerésünknek némi kifejezését, füleivel nem hallhatja, eszével föl nem foghatja. Ezt a kegyes jóindulatát annyira nem szűken, fogyatékosan és ridegen nyújtotta nekünk magyaroknak és császári természetében gyökerező jótékony hajlandóságából eredt jótéteményeiben annyira nem fukarkodott, hogy jótékonyága messzire kiterjedő, állandóan virágzó ágainak árnyékát nemcsak a hálás és becsületes magyarokra terjesztette ki, hanem még a hálátlan és az igazi magyar szellemtől merőben idegen emberek is közöttünk nyugodt és gondtalan életet élve, velünk együtt bőségesen élvezték a béke és nyugalom közös levegőjét. És, habár vajmi sokszor a mi tudásunk, szándékunk és beleegyezésünk nélkül, akarattunk és gondolkodásunk ellenére, némely foragatag embereknek vakmerőségéből veszélyes viszonyok és tények körébe sodortattunk, mely nemcsak mindnyájunknak üdvét, de a hatalmas császárral kötött szerződésünket is kockára látszott tenni : úgy hogy császári türelmén és jóságán ismételt gögös merénylettel elkövetett sérelmek miatt kegyét és elnézését méltán elfordíthatta volna tőlünk és kegyességét haraggal cserélhette volna fel ; soha magát rávenni nem tudta, hogy kegyességének forrását és bőven áradó hullámát, melyet nekünk magyaroknak a legteljesebb mértékben és a legnagyobb bizalommal nyitott meg, tőlünk elzárja, sőt annyira távol volt attól, hogy annak bőven áradó folyamát kiszáradni hagyta volna, hogy még azt sem engedte meg, hogy a színültig megtelt mederből csak egy kevésbé is alább szálljon. Így közöttünk és nálunk nem támadhatott oly vakmerő, oly szörnyű, oly veszélyes fondorlat agyafúrt és gonosz emberek részéről a hatalmas Császárral szemben, hogy az ő fáradhatatlan és sohasem lankadó jóságának mindig eleven és buján hajtó gyökere az ő kegyességébe vetett szilárd bizalmunk elenyészésével elsenyvedett és kihalt volna ; mert hiszen ő sohasem szűnt meg mindig újabb és újabb vigasztalásával enyhíteni a mi bizalmatlanságunkat, félelmünket és lankadó reményünket : úgy hogy inkább a gonoszok iránt is elnéző volt a jók miatt, nehogy a vétkesek ellen kitörő haragjában veszedelembé sodortassanak és elveszzenek olyanok is, a kiket kegyére és jótékonyására érdemeseknek

tartott. Mindezek mellett az irányunkban tanúsított törhetetlen császári kegyét még azon bizonyítékkal is elfogadandóvá és tiszteletreméltóvá tette előttünk, hogy jóllehet velünk nem rokonszenvező és irántunk jóindulattal nem viseltető egyének számos cselszövéseikkel és mesterkedéseikkel különböző kéréseikkel csengő-pengő szavak kíséretében törekedtek a császárnak kegyes hajlandóságát tőlünk eltéríteni és az ő fegyveres hatalmát a szövetség lábbal tiprásával ellenünk fordítani ; töle minden ígéreteikkel, kecsegtetéseikkel és rosszhiszeműleg kigondolt leveleikkel, valamint követségeikkel annyira nem tudták kicsikarni azt, a mire törekedtek, hogy a minden dicséretre méltó császár állhatatosságának záloga irányunkba sértetlenül és diadalmasan épen megmaradt és a császár rendíthetetlen méltóságával keresztülvitte, hogy őt hozzánk sokkal közelebb állónak és bensőbb barátságban létezőnek tapasztaltuk, midőn ők azt hitték, hogy tőlünk elvonták és egészen elidegenítették. Vegyük még hozzá azt, hogy ő császári felsége inkább akart néha kimeríthetetlen kincstárából szükségünket segíteni, mint ellenfeleit kincstára gyarapítására megsarczolva, minket a legkisebb mértékben bántani. Így a legkisebb részrehajlást sem engedve meg és az ellenséggel szemben is soha meg nem bontva a kötést (hogy ez így végkép felbomoljon) a mi örökméltó és tiszteletre méltó császáruink a mi hűségünk és bizalmunk kötelét simán és épen, szilárdul tartotta kezében. Ez okokból tehát méltán rendülünk meg lelkünk kegyeletes és kikerülhetetlen fájdalmaiban, híres-neves főurak és tanácsosok, midőn a legállhatatosabb, a leghatalmasabb, a legkegyesebb császáruink jelenlététől meg vagyunk fosztva. Mert hiszen őt már nem láthatjuk és bármily hálával nem magasztalhatjuk, de azért kívánjuk, hogy épen úgy éljen minekünk és a feledékenységnek halálával el ne vesszen ; emlékéit tegye édessé a visszaemlékezés és minden írónknak nyelvén századról századra zengjen az ő magasztalása és dicsérete. De azért ő sem nem vészett el számunkra teljesen, sem nem távozott el a halál által elragadtatva, úgy hogy nekünk csak szomorúságot hagyott volna hátra, vagy az örökségtől minket megfosztott volna, melyet azáltal hagyott ránk, hogy hátrahagyta atyja erényeinek hű utánzására nevelt és lelki tulajdonait teljes mértékben öröklő fiát, Osman császárt és vele kapcsolatban Titeket, bölcs és békeszerető intézőit az államügyeknek, hagyott nekünk vigasztalásul és jogainknak az ő helyében kiszolgáltatására és épségben tartására.

Méltán örülhetünk hát és ujjongva tapsolunk elragadtatásunkban látva, hogy az örökké való Isten gondviselő kegyéből, a hatalmas Ozman császár foglalja el az ő helyét és áll a dolgok élére és tapsolunk Nektek is a birodalom bölcs és eszes intézőinek, kiknek lehet köszönni, hogy ő császári Felsege úgy levelével, mint követeknek nyílt és őszinte szavával föltárta előttünk Magyarország összes rendjei előtt Atyjának kegyes természetét, följánlja amaga készségét a segítségre, az Atyjával kötött frigyben való állhatatos megmaradását és szíves hajlandóságát, hogy kegyének minden áldásaival bennünket eláraszszon. Teljes bizalommal csatlakozunk hát Hozzá és lelkünk éledez ígéreteinek, ajánlatainak hallatára és kérjük az örök Istent, hogy Ő Császári Felségének napjait és éveit gyarapítani, az ő szerencsáját előmozdítani, barátjainak számát megnövelni, ellenségeinek számát megapasztani, trónjának zsámolyát megszilárdítani kegyesen méltóztassék, hogy mindenki ott tehesse le terhét, kik üdülés és megnyugvás végett hozzá folyamodnak. Kegyelmesége pedig jóságától támogatva királyi házának örökké tárt fényes kapuin át éjjel és nappal folyam módjára áradozzék és egész birodalmának határai közt bőséges és mindig kész igazságosságával szeretőn karolja föl azokat, a kik segélyére szorulnak és azokat, kiket jogos helyükből és állásukból igaztalanul kidobtak. Emez igazságosság előmozdítására és gyámolítására áldjon meg a magasságos Isten Titeket is, hires neves Főurak, kiknek erre főfőgondotok van, csepegtesse lelketekbe a bölcsességet, okosságot, állhatatosságot a jó munkák gyakorlására, hogy más népek is a mi lesujtott magyar nemzetünkkel egyetemben (a mit a mi példánkra némelyek már önként meg is tesznek) a Ti politikai és hősi erényeiteket, melyeket a méltányosság szabálya irányoz, méltókép tudják és bírják megérdemelt dicsréttel magasztalni.

VII.

Rimayból a Cato Distichonainak magyar fordítása összevetve a *Libellus Elegantissimus qui inscribitur Cato, de praeceptis vitae communis* magyar prózafordításának szövegével az 1620-iki kolozsvári kiadás szerint.

Liber I. 2. párvers:

Többet vigyázz mindenkor és ne adgjad magadat az álomnak.

Rimaynál:

Többet vigyázz s tanulj te is mindenkoron,
Álomnak ne hagyj erőt venni magadon.

I. 5. párvers :

Ha az embereknek életeket, es végezetre erköltsőket meg nézed,
Mikoron egyebeket kárhoztatnak, fenki vétek nélkül nem él.

Rimaynál :

Embereknek erkölcsét ha jól megnézed,
Éltek vizsgálod s meg is mértékeled ;
Kárhoztatnak is nekik ételeket,
Nem találsz senkit is vétek nélkül őket.

I. 6. párvers : Az mellyeket tudsz ártalmasoknak lenni . . .

Rimaynál : Melyeket ha tudsz ártalmasoknak lenni . . .

I. 7. párvers : Álhatatos engedelmes is legy, mikor az dolog kevannya :

Az idő fzerent az efzes ember erkőltfét vétek nélkül el változtattya.

Rimaynál :

Légy állhatatos s ahoz engedelmes is,
Ha kivantatik csendes is, tűrő is.
Mert az okos ember néha idő szerint is,
Változtatja gonoszra jó erkölcsét is.

I. 10. párvers :

Az fíatfőgo emberek ellen befzeddel ne vetélkedgyél,

Az fző adatik minden embereknek, de az elmének bőltfefege
kevefnek.

Rimaynál :

Csácsogó emberrel te ne vetekedjél . . .
Elme bölcsesége taláztatik kevésnél.

I. 12. párvers :

El Tavoztasd az hireket, ne kezdgy úy találójának tartatni . . .

Rimaynál :

Távoztasd az mondta mondó hireket,
Új találójának ne mondjanak tévedet . . .

I. 14. párvers :

Mikoron teged valaki ditfir, meg emlékezzél te Magad itilőjének
lenni magadnak . . .

Rimaynál :

Ha dicsírnék téged, megemlékezzél,
Te magad itelőjének is lenni igyekezzél . . .

I. 17. párvers :

Az magához gyanos . . .

Rimaynál :

Ha magához gyanós . . .

I. 18. párvers :

Miglen boldog vagy, addig minden ellenkező dolgokat eltavoztasd . . .

Rimaynál :

Miglen boldog vagy, jól el távovoztasd,
Ellenkező dolgokat ne is gyámolítsad . . .

I. 19. párvers :

Mivelhogy kétfeszes es giarlo élet adatott minekünk, mas ember halalaban magadnak ne vels remónfeget.

Rimaynál :

Gyarlóságos élet adatott mi nekünk,
Ember halálában ne legyen reménységünk...

I. 20. párvers :

A te fzegény barátod mikoron valami kisded ajándékot íd te neked...

Rimaynál :

Szegény atyádna és régi barátod,
Mutat teneked kisded ajándékot...

I. 21. párvers :

Miért hogy az természet tegedet meztelenül teremtett,...

Rimaynál :

Természet minket meztelen teremtett,...

I. 23. párvers :

Ha teneked az te jo-téteményedért egy barátod fem felel megh, Ne vádollyad az Istent, hanem te magadat meg' tartoztald.

Rimaynál :

Barátod ha neked jóert meg nem felel,
Ne zúgolódjál s perölj az Istennel,
Tartóztasd meg magad...

I. 24. párvers :

Hogy valami szűkfeged teneked ne legyen, az te keresményeddel szűkőn ély, Es hogy afzt az mi vagyon meg tarthaffad, mindenkor véllyed mint ha nem volna.

Rimaynál :

Keresett marhával, ha lehet, szűkőn ély,
Nagy kedvesen ély keresményeddel;
Tékozlás ne legyen, költvén betsüllettel,
Mintha nem volna, tarthassad kezdeddel.

I. 25. párvers : Az mit egyfzer megh adhatz. kétfzer ne ighirjed fenkinek...

Rimaynál :

Az mit egyszer adhatz, kétszer ne ighirjed...

I. 26. párvers : Az ki befzéddel tettet magát, de fzivében nem hűv barátod, Te-is hasonló-képpen tfelekedgyél: igy a' mesterfeg mesterfeggel ifufoltatik meg.

Rimaynál :

Ki téteti magát álnok beszédével,
Szívében is nincs az jó emlékezettel.
Te is hasonlóvan cselekedetteddel
Csufoljad meg őtet olyan mesterséggel.

I. 27. párvers: Ne jovallyad felettéb az hízelkedő fzavú embereket . . .
Rimaynál:

Hízelkedő embert te ne is javalljad . . .

I. 28. párvers: Ha teneked fiaid vadnak, es gazdagfagod nints,
tehát tudómánjokra tanítsad őket . . .

Rimaynál:

Fiaid ha vannak, tanítsd tudományra . . .

I. 29. párvers: Az mi alávaló, te azt itillyed dragának, az mi
pedig drága, azt alávalónak. Ezképpen fem magadnak főfvén nem
lélfesz, fem egyebek fősvénnek teged nem tartnak.

Rimaynál:

Mi az alávaló, te itild drágának,
És az mi drága azt alávalónak;
Eképpen fősvény nem lehetsz magadnak,
Sem pedig egyebek fősvénynek nem tartnak.

I. 30. párvers: Az melyeket szoktál büntetni, ugyanazonokat te
magad ne tfelekedgyed, Mert rút dolog az tanítónak, mikoron ugyanazon
vétek őtet meg feddi.

Rimaynál:

Melyekről szoktál azelőtt büntetni,
Magad ne látassál azokat cselekedni,
Rút dolog, tanítót ha kezdi feddeni,
Maga vétkeiről nem tudván kitérni.

I. 31. párvers: Az mi igaz azt kérjed, avagy az mi láttatik
tíztfégednek lenni, Mert bolondfag olyyat kérni, az mi igazán meg tagad-
tathatik tőlünk.

Rimaynál:

Az mi tisztességes láttatik, azt kérjed,
Ki hozzád nem illik, kívánni ne merjed;
Bolonság azt kérni, ki nem adattatik neked:
Jobb elhallgatni, rá sem menjen nyelved.

I. 32. párvers: Az ismeretlent jobnak (nagyobnak) ne tartfad az
ismerőidnél . . .

Rimaynál:

Jó ismerősödöt igen megbecsüljed,
Ismeretlent pedig ne tarts annál feljebb . . .

I. 34. párvers: Ha mikor megh győzhetnéd-is, néha engedgy az te
tárfadnak, Mert az ízerelmes barátok engedelemmel tartatnak megh.

Rimaynál:

Kit nagy erőddel győznél is, türéssel meggyőzzed,
Az igen szép jószágos cselekedet,
Mert az igen engedelmes türeled
Jó erkölcsnek drága jó vezéred.

I. 39. párvers: Meg tartfad inkább azokat, a' melyek immár munkával
kerefttetenek. Mikor az munka kárban vagyon, megh nevededik ez
világi fzegényfég.

Rimaynál :

Az kit nagy nehezen munkával kerestél,
Azokat megtartsad, azon igyekezzél ;
Mert ha kárvallásban gyakorta te esel,
Megrakonol te világon szeginséggel.

I. 40. párvers : Néha neha légy adakozó a' te ismerőidhez fzerelmes emberidhez, es barátidhoz. De mikoron bódogh vagy. te magadnak mindenkor job akarója légy.

Rimaynál :

Mikoron boldog vagy, közelb légy magadhoz,
Magaddal úgy légy, mint jó akaródhoz.
Adakozó légy az atyádfiaihoz,
S ne hagyj megcsükkenni jóvöltát barátidhoz.

I. 8. párvers : Az te feleségednek, mikor az fzolga felől panaszolkodik. ne hidgy oknelkül. Mert gyakorta az Afzfzonyi allat gyűlöli aszt. az kit az ő ferje fzeret.

Rimaynál a körülírásos kidolgozásban :

Ne hidj mindenkor az asszony állatnak,
Jámbor szolgálkra ha panaszkodnak ;
Az asszonyállat azt nem kedveli,
Melyet az férje leginkább szereti . . .

VIII.

Párhuzamos helyek Laskai János : *Egy néhány Ahítatos buzgo Imádságok* (Mafodfzori - Nyomtatás Debreczenben ; Fodorik Menyhart által. 1651.) cz. műve és Rimay kézirati : *Egy néhány rendbéli könyörgést és buzgó imádságokat magába foglaló könyvetské*-je pár imádságában. Laskai nál : *Magadnak Isten kezeben valo ajánlatod, midőn reggel fel-kelb.*

Fel-kelek az mi Urunk Jesus Christufnak nevében, a' ki engemet dragalatos vérével meg-váltott, ő igazgaffon engemet, meg-áldgyon, őrizzen és minden jó cselekedetben megerőfítsen, ma és minden napon, és ez nyomorult élet után vigyen-bé engemet az örök életben, Amen.

Rimaynál : *Reggeli Aldozat. Miképen ajánlva ember az Istennek magát midőn reggel föl kél.*

Az Idvőzítő Vr Jefus Christus nevében föl kelek ki engemet meg-váltott az ő drágalatos vérével : Ő engemet igazgaffon, meg-áldgyon, őrizzen és meg-erőfítsön minden jóra való dolgomban ma és minden időben : És e' nyomorúlagos életem után. vigyen be engemet az örök élet-ben. Amen.

Laskainál :

Imádsag, mikor reggel fel-ferkenfz.

Vram, vilagofits meg az én fzeimeimet, hogy foha ne aludgyam - el az halalban, hogy valamikor ne mondgya ellenfegem, meg győztem ötet.

Rimaynál: *Mikor Ember Álmából föl ferken.* Világofíts-meg Vram az én fzeimeimet, hogy soha a halálban el ne aludgyam, hogy valami koron ne mondhasza az én ellenlégem: Megh győztem őtett.

Ugyanez a *Tizenkét Órákra nap által való Imádság* fejezetben a VIII-ik így:

Vram Iften világofíts meg az én fzeimeimet hogy az halálban el ne aludgyam.

Laskainál:

Imadság mikor le-akarfsz fekünni.

Mindenható, örökké-valo Isten, hálákat adok tenéked, hogy engemet ez mai napon à te kegyelmességed által, minden gonofztul megoltalmaztal. Kérlek pedig tégedet, hogy valamit te ellened ez napon gondolatommal, fzommal avagy cselekedetemmel vétkeztem, à te fzenvedéfed és halalod által méltóztaffal nékem bűnös embernek megbocsatani. Es ennek utanna őrizz-meg minden testi és lelki vezedelemtül, hogy à te nevednek dicséretire-is jo egéffégben fel-kelleyek, és te néked tífzta fzivcl, és fzent étettel, hála-ado örvendetefféggel fzolgalhaffak, Amen.

Rimaynál: *Estvére való Imádságok. 1.*

Mindenható őrk Iften, úgy mint kinek mi reánk mindenkoron fzorgalmatos gondod vagyou: Nagy hálákat adok a' Te jó voltodnak, hogy engemet méltatlant e' máj napon minden lelki és testi jókkal megajándékoztál és a' Te nagy irgalmafságodból sok-rám következendő gonoztól es vezedelemtől megmentettél. Vallom igaz Iften, hogy én e' máj napon Te fzent Fölfeget, az én gondolatimmal kívánlágimmal beszédimmal és cselekedetimmal, gyakortafággal megbántottam. Annak-okáért a' Te fz. fiadnac Christus Vrunknac artatlan élete-ért és keferves kínfzenvedéért alázatosán könyörgőc hogy valamiben az én erőtlénféggemmel, tudatlanlágommal Te ellened, felebarátom és ennen magam ellen e' máj napon vétkeztem, azt énnékem kegyelmelsen meg-bocsáfsad. Tífzta fzivet terempts énbennem, és-adgy nyugodalmas éjet. Láttogafts meg Vram Iften minket, s-ezt a' mi lakóhelyűnket, és az ellenféggnek minden olázkodáfit távoztasd el tőlünk. Adgyad Vram hogy ez éjel cfendefsen nyugodgyunk és nagyfzépen el aludgyúnc, hogy az holnap napot jó egéffégben és béketségben érhetvén, néked alázatos fzível léleckel való hálákat adhafsúnc. A' Te fzent és Tífzta Angyalid lakjonak velűnc és minden hozzánk tartozókkal együt, azok oltalmazzanak minket, és így a' Te sz. áldáfod maradgyon házunkon ez éjel és mind őrdőckön őrdőcké: Amen.

[NB. ez a Laskai-félének bővebb körülírása. Az ellenségre vonatkozó rész Pázmányból vettnek látszik, a hol így van: »Látogafd-meg Uam, kérlek, ezt à házat, és az ellenségnek minden cfalárdságit távoztafd-el tölle.« *Imádságos könyv.* 1631., 118. l.]

Említettük továbbá, hogy Rimay hihetően egész imádságoskönyvét eképpen írta össze s az imádságokat többé-kevésbbé átdolgozva írta be

imádságos könyvébe. Ennek bizonyságául álljon itt még egy példa a *Fons vitae*-ből. (1589.)

A Sz. Lélek Istenhöz való gyönyörűséges Imádság.

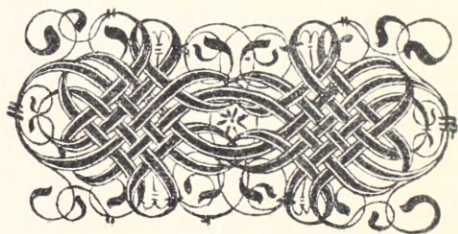
Jővel Szent Lélek Isten, tölts bé a' Te hivednek szíveket. Jő el szegényeknek Atya, nyomorultaknak Istene; Jő el meg keferedett szíveknec Vigasztalója; meg fogyatottaknak Gyámola; Jő el szegény raboknak meg Szabadítója, és minden törődelmes lelkűnknek irgalmas kegyelmes és idvőzítő Istene. Te vagy lelkűnknek vigasztalója, édes vendége és igaz Tanítója. Fáradtságban nyugalom, nyomorúságban könnyebbitő és Szabadító. Te vagy keferűségben és fialomban vigasztaló: Te az hűtnék esmeretire és (és) egygyefegére gyűjtelf minket. Oh Te igaz világosság, adgyad hogy világoskodgyék közöttünk az Ige, melyből esmérhelsűc az Istent. Adgyad, hogy szívűnkbe esmérhelsűc és nevezhelsűc az Istent mi Atyánknek és Christust mi Idvezítőnknek lenni. Világosíts meg a' mi szívűnket, és tanítsad a' mi tudatlan elménket. Amen.

Ugyanez így olvasható a *Fons Vitae Az Eletnek Kútfeje* (Debrecenbe. 1589.) cz. műben:

Az Szent Leleknek hozzánk jöveteliről való Imádság.

Jővel Szent Lelek Vr Isten, Tölcz be tiednek szívet Vilagossagnak világaval, Jővel szegényőknek Attia. Jővel ayandek oszto, Jővel szűeknek vilaga, Te vagy Lelkűnknek vigasztaloia es edes vendege, es igaz tanitoya, faratfagban nyugodalom, heűlegbe Izep kegyőség, Siralomban vigasztalas. Te az Hűtnék igéneffegere gyűtelf minket, Melliel hiszűnk, Hogy csak CHRISTVS legyen a mi iduőségűnk, Kikben te nem vagy egyeb, De azok különb külön czelekedetőkbe akarnak iduözűlni.

Oh te igaz Vilagosság, Adgyad Hoگی vilagoficzon közöttünk az Ighe, melliből esmérheffűk meg az Istent, Adgyad hogi szívűnkbe neuezheffűk az ISTENT mi Attianknak, Es CHRISTVST mi iduőffegűnknek lenni. Te szűeknek edes vilagossaga es tanitoya, Sűntelen minket tanicz Es vilagoficz. Sűntelen tanicz. Hoگی hiheffűnk Christusban valo Hitnek általa bizzonyal iduözűlnők.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

RIMAY VALLOMÁSA SAJÁT ÉLETKORÁRÓL.

(A 10. lapon.)

Item 26. Aprilis in Bozok, Vigessimus sextus testis, | Nobilis
Joannes Rimay, Juratus Afselfor Comit[*a*]tus Neogradien[*sis*]
Annor[*um*] 43.

2.

A BALASSA-CODEX FELJEGYZÉSE RIMAYRÓL.

(A 24. lapon.)

Kiket méltó hogy a Balasi irasatul mezze ne hadgiu[*n*]k, mert
Ba- | lasj Balinton kjuól csak egy Magyar sem érközhetik el | vile,
bar ugian igen igyekezikis rajta kiről iteleted | tehet akar kj az irasat
olvassa, azmint Balasi Ba- | lintis így szolot felöle eltiben [mond] ha
ugy megy elő | dolgodba[*n*] azmint elkeztıl gyakoroluán azt nem hogy
elnem | erkeznél uile, de meghis foghß halladni. Seõt halala | orajanis
eõtet valotta Balasj Heliében valonak len[*n*]j : | keruén arra hogj azeõ
halalat Verseivel ekesicze | megh : kit uighezis ujtt Rimaj Janos melj
ira[*sat*] | atõb Eneki utar heliheßtettünk.

3.

RIMAY CONFESSIOJA A BALASSA-ÖSSZEESKÜVÉS TANU- VALLOMÁSI JEGYZÖKÖNYVÉBEN.

(A 113. lapon.)

Vtolliara, engemettis kezdé azon | obtestalni, hoga nem levén
allapatomnak femmi promotioia, | ha Iften io modott mutatt dolga-
ban, | s-vgyan be kelletik | menni, allapatianak promouealafaboll
engedgyem magamatis | izerencheiben particepsnek lenni. Arra azt

feleltem, | hogÿ en az en forsommall oly contentus vagyok, hogÿ à |
 hóz cziak keuefett keüanéék I[ste]ntull hozza fzoktatuan ma= | gamatt az
 czendes, es kis erteken megh elegendett életthez, | effele dologban
 azertt nem az en promotiomatt, hanem az | keözeönfezes halzonnak
 valo fzolgalatott igiekezem inkab | tekintene[m], minek okaertt
 ebennis az N[agys]agod allapatiaban |

4.

RIMAY ÉNEKE BALASSA JÁNOS SÓLYMOCSKÁJÁRÓL,

(A 117. lapon.)

Balasa Janos eneke szolymoczskajarull.
 Az en solimoczkam Paloitan Vagion
 Siuiben fzerelmem neo igen nagon
 Belole Ikraia foli igen lagion
 Kit draga kenetull magamnak tartom
 Gondolkodwán erte nem tudok s-mind alok
 Ha efzemben iut cziak nem meg halok
 Serelmiert paloitora gialog balagok
 Mint eefz nelkwł swkős iaro bolondok
 Mikor hoza megiek elmofzolidodik
 Elomben jöwen eö fel foztozik
 Occulariat mutatja¹ semem tiftititik
 Ragiado fzerelme siuemben ferkezik.
 () en solymoczkam ha közelben laknal
 Kekkeoy kapun hozam be yarhatnal
 Sok jotis nalam giakran talalhatnal
 Meg töltenem begiedet kit az vtan latnal.
 Az en kezemre tegedet wennelek
 Szep niofzoliamra mellem fektetnelek.
 Kariaimmal giakran teged olelnelek
 vegre mint az Niul altalis söknelek
 Noha kezemen vagion apertura
 Meli femeimet genethwl tiftitia
 de ha Solymoczkamnak ram fordul az iara
 Mindgiart femeimnek meg iwn fep vilaga.

¹ A rövidítési jel azt mutatja, hogy *mutatva(n)* -t akart írni.

5.

RIMAY TERVEZETT BALASSA-KIADÁSÁNAK ELSŐ LAPJA.

(A 118. lapon.)

Clarissimi Virj | Generosi ac Mag[*nifi*]ci Domini Do[*mini*] Walenti
ni Balafy Baronis à Gyarmath Pa | nony plectro Apollineo modulata
uarij | generis carmina qvibus amænum Mufa | rum chor[*um*] sic
ille exornat ut ipsius Hun- | garica et arundo, et Auena, Admirábilj
concentus suavitate et Vocum arguta | harmonia, cæteras si qvæ
sunt, omnes, | multis intervallis super[*e*]undo, ipsa etiam | invidia
eis suffragante, locum superio- | rem authorit[*a*]tis et laudis occupent.

Ad calcem operis Julia ipsius, est addita, cuius | formæ venust[*a*]te,
moru[*m*] item sua[*vi*]t[*a*]te et ingenij | plurimo decore illect[*us*], eam
multiplice svasionu[*m*] | genere, in metuum amoris ardorem amplec-
ten- | um sollicitat, nunc preces, nunc minas, lau- | des blandimenta,
nunc exempla, tam foeto | et sagaci ingenio Vbiq[*ue*] depromendo,
ut nec | Cathuli Læsbia, nec Tibuli Neera, nec Prophe[*r*]ti[*i*] Cint-
[*hi*a]

6.

A VÁSÁRHELYI DALOSKÖNYV EGY LAPJA.

(A 121. lapon.)

Egy l[é]p[é]p tánczot jo kedvemből | l[é]p[é]p fzerelmem küldek, kit gya- |
korta en magamba[*n*] te nalad | éneklék, tánczolok veled örü | lők
vigan, tezik hogy re- | pülők nagy bóldogul élek, |

7.

A SZÖNYI BÉKE OKLEVELE. (ZÁRADÉK.)

(A 171. lapon.)

.....
Tengeren, auagy fzarazon leuő minden orfzagainak, azon hatalmas
Török Chafzar reszeről, sem | hadaitol, femmi bantafok ne legyen.

Tizen egyedik Articulus.

Az megh neuzet dolgok kiuöl, mindennemő kartetelek, es ellen-
közélek mind az kelt reßről, az Sittua Toroki | Bechi, es az töb vege-
zefek ellen, az moftami frigynek idejeigh az kik lettenek bizonyos okokert,
mindaz | kett reßről azok el nyomattak legyenek es el felelyttue. Az

moftani Vegezefek penigh mind az | kétt refzról, mindennémő refzei-
ben fzentől, es minden fogyatkozás nélköl, minden rendektől megh
tartafsanak. Mind ezeknek nagyob bizonyfaghara, mi az föllyül meg
neuzet tellyes | hatalommal leuő Commifzariufok, ugyan ezen Szöny
mezőben, ezeket az Articulusokat, kezünk | irafa ala vetefeuel es
pechetünkkel megh erőfisetöttük. Mivel penigh az N[agys]agos Vezér
magha | ielen nem lehetet az vegezefben, vegeztük afzt, hogy ő
N[agys]aghais az Romaj Chialzar ő felfeghe | refzeröl való Commifzariu-
foknak, ezeknek megh erőfsettefet, megh küldgye mentől hamareb.
Actum in campo Szönjenfi die decima tertia Menfis Septembris ; Anno
Millefimo, fex- | centesimo, Vigefimo septimo. |

Stephanus Sennyey, ep[iscopu]s Vacienfis [manu]p[ro]p[ria]. (P. H.)
Gerardus a. Questenbergh m. p. (O. H.) Daniel Ezterhás, de Galántha
m. p. (P. H.) Kohary Peter Manup[ro]p[ria] (P. H.) (P. H.) (Aláírták
és pecsétjükkel ellátták a budai mufti, az egri basa, az esztergomi, szol-
noki bég és Giziban aga.)

8.

RIMAY VERSEI «AZ GONOSZ ASSZONI ÁLLATRÓL.»

(A 194. lapon.)

Az gonoz Afzoni alattol.

(Gonoz) Afzoni alat ha haragzik vgia[n] rezket,

Akoron gonozsag siuiben weer fézket

Atkoza fidgia niawalias feriet,

Kivania Segennek egi oraban veztet.

9.

RIMAY KÉZIRATA A «DÖGÖS PESTISRÓL.»

(A 200. lapon.)

Oruofsáágh | Auagi Præseruatium az Dő | gős Pestis halal-
ban. | Contra vim mortis, non crescit herba in hortis | Szem flastrum,
es semminemeő fwueknek giükere : meg | nem orwofzalhattia, sem
giogithattia, az Embert, | hanem az te fzent Iged : | Vram az te
kezed előtt, el nem röitözhetyk | szem el nem futhat szenky | Eccle :
Cap : 12 :.

TARTALOM.

I.

A Rimay-család. — Rimay Gergely. — A Rimayak és Balassák. — Rimay János szüleit nem ismerjük. — Rimay János születési ideje. — Vitá erről. — Rimay neveltetése. — Rimay és Balassa Bálint. — Barátságuk. — Balassa Bálint halála. — Rimay tudósítása e hatásról és Balassa énekeiről. — Balassa levele Transpergából. — Balassa véleménye Rimay verseiről. — Balassa levele külföldi bujdosásáról. — Balassa hazatérte 1593-ban. — Balassa Esztergom 1594-iki ostrománál. — Rimayt bízza meg emléke megörökítésével. — Halála. (7—18.)

II.

Rimay műve Balassa Bálint és Ferencz emlékéiről 1598-ban. — E mű tartalma. — Alapgondolata. — Szelleme és jellemző vonásai. — Darholcz Kristóf műve a két Balassáról. — Rimay tudósítása erről. — Rimay lefordítja e művet s hozzá védelmet ír Balassáról *Apologia* cz. a. — Ennek töredékei. — E töredékek tartalma s Tolnai Balogh János latin költeménye. — Rimay ismeretlen kortörténeti krónikája. — Előkészíti Balassa összes énekeinek kiadását. — Az *Istenes énekek* 1665-iki

kiadásának tudósítása róla. — Dézsi Lajos fejtegetése e kiadás előkészítéséről. — E kézirat sorsa. — Hozzá írt előszava. — Ennek tartalma s kivált a szerelmi énekek védelme. — A tervezett kiadás beosztása. — Darholcznak ajánlja. — A töredékes latin ajánlás fő gondolatmenete, tartalma. — Balassáról írt művei sorrendje. — A kiadás abbahagyásának okai. (19—40.)

III.

Rimay ifjúsága és katonáskodása. — A nagy idők. Báthory Zsigmondhoz verset ír. — Katonaéneke s egy másik költeménye ez időből. — Báthory András idejében Kolozsvárt időzése. — Bosnyák Tamás verse. — Barátságuk. — Rimay Alsó-Sztrégován. — Önmagáról egy levélben. — Levele Napraghy Demeterhez. — Kérélmé hozzá. — Osztozása Madách Péterrel. — Vagyoni állapota. (41—50.)

IV.

Nézetváltozás 1604-ben. — Rimay állhatossága és levele 1604 decz. 16-ikáról. — A szerencsi gyűlésen (1605) Bocskayhoz csatlakozik. — Bizalmi állása. — Szerepe. — Útja Erdélybe Bocskayval. — Irja a feje-

delem leveleit. — Előhaladása. — Tekintélye. — Illésháznak bizalmasa. — Illésházy Bocskay mellett. — Illésházy és Rimay egyetértése. — Bocskay Budára megy. — A békealkudozások s a korponai és kassai ülés. — Rimay küldetése Illésházyhoz. — Bocskay levele. — A bécsi béke megkötése. — A zsitvatoroki béke. — Rimay Bocskay betegségről. — Rimay a hajduk ügyében. — A zsitvatoroki béke. — Bocskay halála. — Rimay mint Illésházy híve. — Erről Rimay levele. — Illésházy biztatása. — Rimay részvétele Bocskay temetésén. — Latin verse. — A király hűségére tér. (50—65.)

V.

Rimay otthon. — A két béke biztosításának kérdése. — A hajduk fölkelésének híre. — Rimay az érsekújvári tárgyalásokon. — A vitás kérdések. — A tárgyalások eredménye. — Rimay Sztubnyán. — Követnek jelöltek Herberstein mellé. — A zsitvatoroki béke jellemzése. — A követség célja. — A béke 14-ik pontja. — Herberstein és Rimay Komáromban. — Alkudozások. — Herberstein és Rimay Budán. — Nehézségeik és alkudozásaik Alival. — Óvatosságuk. — Útjuk Konstantinápolyba. — Fogadtatás a szultánnál. — Kérelmök. — Tárgyalásaik a béke alapján. — Második fogadtatás a szultánnál. — Újabb emlékirat. — Rimay latin beszéde s ennek tartalma. — Jellemzése. — A törökök a békéről. — Csűrös-csavarás. — Rimay szerepe a követségben. — A hódolt falvak ügye. — Sikertelen-ségök e kérdésekben. — A békeokmányok kicserélésében a nehézségek. — Huzavonák. — Az okmányok kicserélése. — A béke későbbi sorsa. (65—91.)

VI.

Rimayék hazatérte 1609-ben. — Budán maradnak szeptemberig. — Rimay feladatai Budán s a hódolt falvak ügye. — Az 50 ezer arany ügye. — Rimay levele a késedelemről s ennek rossz hatásáról s más hírei. — Második levele és hírei. — Illésházy a hódolt falvakról. — Követeink bíja s Rimay panasza. — Rimay és Tribel Gáspár. — Tótlipcese ügye. — Tribel leánya a Rimay jegyese. — A hódolt falvak miatt a bizottság sűrgötése. — Halogatás. — A törökök eljárása. — A szolgáltyeni tárgyalások. — Herberstein és Rimay tárgyalásai Alival. — A tárgyalás megszakad. — Herberstein és Rimay működése Budán. — Különböző bajok. — Az 50 ezer arany forint kifizetése. — Rimayék kiszabadulása. (91—103.)

VII.

Rimay otthon. — Törökvése. — Ügye Forgách Zsigmonddal. — Ügyeinek folytatása Tribellel. — Házassága elmarad. — Működése egyháza ügyében. — Molnár Albert látogatása. — Erdélyi útja 1615-ben. — Tervek Bethlen ellen. — Balassa Zsigmond föllépte. — Rimayt meg akarja nyerni. — Erről Rimay vallomása. — Rimay vonakodása s Balassa kudarcza és fogsága. — Nősülése. — Költeményei nejéhez. — Gyermekai. (103—115.)

VIII.

Szerelmi költészete. — Az ellen-szenv az ily versek iránt. — A kedvezőtlen idő. — Szerelmi énekeinek száma. — Csak szűkebb körben ismerték. — Védelme. — Irodalmunk története mellőzi még az ismerteket

is. — Költeményei és élete. — Jelentőségök. — A *Vásárhelyi daloskönyv*. — Balassa-iskola. — Rimay költő viszonya Balassához. — A lírai élet. — Rimay jellemzése e szempontból. — Balassa témáinak ismétlése. — A szerelmi és vallásos ének rokonsága. — Rimay oktató iránya. — Balassa kifejezéseinek, nyelvének, verselésének utánzása. — Rimay olvasottsága. — Ovidius s mások hatása. — Eredmények. — A tudós és költő típusa. (116—125.)

IX.

Thurzó György nádor halála. — Thurzó Imre. — Rimay a Thurzó Imre szolgálatába lép 1617-ben. — Szerződése. — Útja. — Mária leánya. — Thurzó Imre keresztapasága. — A reformáció százados ünnepe. — Országgyűlés 1618-ban. — Rimay az országgyűlésen. — Hazatérése. — Thurzó Imre házassága. (126—134.)

X.

A csehországi mozgalmak hatása. — II. Ferdinánd trónralépte. — Országgyűlés 1619-ben. — Bethlen fellépte. — Thurzó és Rimay tartózkodása. — Az országgyűlés sikertelensége. — Rimay a török követiséget nem fogadja el. — Az országgyűlés sikertelen vitái. — Rimay helyzete. — Eloszlás. — Bethlen háborúja. — Thurzó csatlakozása. — Bethlen sikere. — Sikertelen alkudozások. — Rimay nagy betegsége 1619—20-ban. — A beszercebányai országgyűlés. — Rimayt a rendek török követévé választják. — Bethlen utasítása. — Vác ügye s Bethlen újabb utasítása. — A követség Budára ér. — A követség tárgyalásai Budán. — Vác ügye Budán és

Bethlen utasításai. — Rimay szerepe és levele. — A követek végre útra kelnek. — Útjuk Konstantinápolyba. — Vác elfoglalása és hatása. — A követség nehéz helyzete. — Rimay tudósítása Vacról s egyéb hírei. — Rimay és Dóczy eljárása Bethlen ügyében s Rimay levelei. — Rimay latin beszéde a divánhoz. — Bethlen sürgetései. — Rimay bő levelei a segélyről. — Bethlen megszünteti a békealkut. — Bethlen újabb utasításai. — Rimay eljárása. — Huzavona. — Bethlen újabb levele. — Sikertelenség. — Bethlen további tervei. — A követség hazajövele. — Rimay Bethlennél. — A nikolsburgi béke előtt hazatér. — Látogatása Bethlennél Kassán. (134—161.)

XI.

Rimay otthon 1622-ben. — A soproni országgyűlés. — Rimay nem akar fölmenni. — Fölhívják. — Jelentése követségéről. — Rimay otthon. — Látogatásai. — Házának feldúlása. — Nagy betegsége. — Országgyűlés 1625-ben. — Közbenjárásai. — Bethlen harmadik hadjárata. — Találkozása Bethlennel. — A szőnyi békére meggyéje biztosa. — Naplója a tárgyalásokról. — Kölcsonös panaszok. — Haza megy. — A szőnyi béke. — Az érsekújvári tárgyalások. — Kufstein követsége. — Rimay tanácsa. — Kufstein végre elindul. — A szécseni tárgyalások. — Rimay levele a főkérdésről, a hódoltságról. — Huzavonák. — Sikertelenség. — Rimay otthon. — Nem lép Pálffy István szolgálatába. — Összeköttetése I. Rákóczi Györggyel. — Útja Tokajba. — Tervezett útja Bethlenhez, Bethlen halála. — Tervezett útja I. Rákóczi Györgyhez. (161—179.)

XII.

Egyéb irodalmi művei. — Általános jellemzésök. — Sok elveszett. — Történelmi fontosságuk. — Adatok művei hírességéről. — Kortársai sürgetik művei kiadását. — Foglalkozik oktató és istenes énekei kiadásával. — Adatok művei becsben tartásáról a halála utáni évekből. — Összeköttetései. — Hoffmann dicsőítő verse. — Dézsi Lajos Balassa és Rimay énekei kiadásairól. — Közkezeltségök. — Vitézi énekei. — Oktató énekei. — Jellemzésök. — Oktató elvei. — Cato párversei, részben lefordítja őket. — Ebben forrása. — Fordítói eljárása. — Körülírásai 'Cato párverseiről. — A jó és gonosz asszony. — E körülírások jellemzése. — Egyéni vonatkozások. Istenes énekei. — Legtöbbre tartotta őket. — Tartalmuk. — Hitelvei. — Kora hatása. — Istenes énekeiben Balassa és Molnár hatása. — Prózai művei: *Orvosság a dögös*

pestishalálban. — Nagypénteki meditatio. — A paráznaságról. — Imádságos könyve. (179—205.)

XIII.

Rimay szerepének jellemzése. — Nem elsőrangú szereplő. — Működésének természete. — Jelleme. — Erkölcsei önérzete. — Erről levele I. Rákóczi Györgyhez. — Ebben ír egy ma ismeretlen erkölcstani művéről. — Életének irányelvei. — Közéleti szereplésének fővonásai. — Bizalmas állásai mellett sem vitte sokra. — Ennek maga által elmondott okai. — Nézetei a helyes életéről. — Önérzete. — A tudomány és könyvek szeretete. — Gvevara: *Fejedelmek serkentő órája.* — Nézete a fordításról. — Véleménye a művészi írásmódról. — Ennek hibás alkalmazása prózájában. — Példák műveiből. — Életének utolsó két éve. — Halála, temetése. — Mária leánya, Duló Gábor felesége. — Utódaik. (205—220.)

FÜGGELEK. .

I.

Rimay J. levele Thurzó Györgyhez 1604 decz. 16. (221. l.)

II.

Rimay levele Illésházy nevében Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kiszében és Nagybánya polgáraihoz. 1608 máj. 23. (222. l.)

III.

Rimay levele Illésházy István nádornak. 1609 febr. 14. (224. l.)

IV.

Rimay levele Illésházy István nádornak 1609 febr. 19. (228. l.)

V.

Franz Armbruster u. J. Rimay an Donna 1620 szept. 24. (230. l.)

VI.

Rimay latin beszéde 1620 v. 1621-ből és ugyanennek magyar fordítása Hegedüs Istvántól. (232. l.)

VII.

Cato Distichonai az 1620-iki kolozsvári kiadásban és Rimay fordításában. (239. l.)

VIII.

Párhuzamos helyek Laskai I. «Áhítatos buzgó imádságok» cz. művéből s Rimay Imádságos könyvéből. (241. l.)

KÉPEK JEGYZEKE.

Önálló mellékletek.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
1. Rimay Epicedionának (gyászének) első levele	25	5. Illésházy István	97
2. Báthory Zsigmond	45	6. Bethlen Gábor lovasképe	153
3. Bocskay István	57	7. Alsósztrégova	161
4. Követ tisztelgése a szultánnál	89	8. Bethlen Gábor	169

A szövegbe nyomott képek.

1. Czimlap	7	való sok romlásoknak okai- ról» cz. művének czimlapja	39
2. Béketárgyalás a törökkel	8	20. Báthory Zsigmond	41
3. Balassa János névalírása	8	21. Szinán basa	43
4. A Rimay-czímer	9	22. Szinán basa futása	44
5. Rimayvallomása saját élet- koráról	10	23. A kolozsvári Báthory-félc ház homlokzata az újraépí- tés előtt	45
6. Balassa János pecsétje....	11	24. Báthory András erdélyi fe- jedelem	47
7. Balassa Bálint névalírása	13	25. Pozsony belső városa....	49
8. A hibbei templom	15	26. Kátay Mihály névalírása	53
9. Esztergom ostroma.....	17	27. Bocskay és hajdui 1605-ben	55
10. Dávid király képe a Balassa «Fiveskönyv»-ében	21	28. Illésházy István névalírása	56
11. Balassa Ferencz	23	29. Illésházy István pecsétje..	57
12. A Balassa-codex feljegy- zése Rimayról	24	30. A korponai régi városkapu	59
13. Balassa utolsó fordított művének czimlapja	26	31. Dessőfy János névalírása	60
14. Krakó.....	27	32. Bocskay hajduja. I.	61
15. Az »Istenes énekek« 1665-iki kassai kiadásának czimlapja	29	33. Bocskay hajduja. II.	62
16. Johannes Secundus költe- ményeinek czimlapja	33	34. Kassa	63
17. Balassa Bálint	35	35. Thököly Sebestyén névalá- írása	64
18. Rimay névalírása	37	36. Alvinczy Péter névalírása	64
19. Magyarai «Az országokban		37. Pozsony vára és váralja..	67
		38. Rudolf magyar király	69

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
39. Komárom	71	73. Besztercebánya	143
40. Székesfehérvár elfoglalása	73	74. II. Ferdinánd	145
41. Kollonits Siegfried	75	75. Dohna Abrahám	149
42. I. Achmed szultán	77	76. Musztafa szultán	152
43. Konstantinápoly a XVII. században	78	77. II. Ozman szultán	153
44. Mátyás főherceg	81	78. Hainburg	155
45. Vác a XVII. században ..	85	79. Toldalaghi Mihály névalírása	158
46. Forgách Zsigmond arczképe	87	80. Nikolsburg	159
47. II. Mátyás magyar király ..	93	81. Czobor Erzsébet névalírása	160
48. Széchy Tamás névalírása ..	95	82. Eleonora császár-királyné emlékérmé	162
49. Buda és Pest a XVII. században	99	83. Eszterházy Miklós	163
50. Forgách Zsigmond címere ..	101	84. Thurzó Szaniszló névalírása	165
51. Lipce vára	105	85. Fülek	167
52. Szenczi Molnár Albert	106	86. IV. Murád szultán	169
53. Homonnai György pecsétje ..	109	87. II. Ferdinánd névalírása ..	170
54. Bethlen Gábor érme	111	88. A szőnyi béke oklevele	171
55. Rimay confessiója a Balassa-összeesküvés tanuvallomási jegyzőkönyvében	113	89. Gróf Kufstein követ	173
56. Kékkő	115	90. Szécsény látképe	174
57. Rimay éneke Balassa János solymocskájáról	117	91. Bosnyák Tamás névalírása	175
58. Rimay tervezett Balassakiadásának első lapja	118	92. Bornemisza János névalírása	176
59. A Vásárhelyi daloskönyv egy lapja	121	93. Rákóczy György	177
60. Szenczi Molnár psalteriumának címlapja	123	94. Az «Istenes énekek» 1676-iki pozsonyi kiadásának címlapja	180
61. Marullus költeményeinek címlapja	125	95. Bori István névalírása ..	181
62. Thurzó Imre rektori aláírása	126	96. Az «Áhítatos imádságok» címlapja	185
63. Csúthy Gáspár névalírása	127	97. A «Via Jacobaea» címlapja	188
64. Lietava vára	128	98. Az «Istenes énekek» 1677-iki kolozsvári kiadásának címlapja	189
65. Bicsé	129	99. Az «Istenes énekek» 1679-iki bártfai kiadásának címlapja	190
66. Nyári Krisztina	130	100. Az «Istenes énekek» 1693-iki löcsei kiadásának címlapja	191
67. Tokaj	133	101. Rimay verse «Az gonosz asszoni állatról»	194
68. Gróf Bouquoi	134	102. Az «Istenes énekek» 1700-iki	
69. Armpruster Ferencz névalírása	137		
70. Liptay Imre névalírása ..	138		
71. Pázmány Péter	139		
72. Preiner Seigfried	141		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
lőcsei kiadásának cím- lapja	195	107. Az «Istenes énekek» utolsó kiadásának címlapja	202
103. Az «Istenes énekek» 1701-iki kolozsvári kiadásának cím- lapja	196	108. Kegelius—Laskai Imádsá- gos könyvének címlapja	204
104. Az «Istenes énekek» 1702-iki kiadásának címlapja	197	109. Homonnai János	207
105. Rimay kézírata a «dögös pestisről»	200	110. Eszterházy Pál	211
106. Az «Istenes énekek» 1702-iki debreczeni kiadásának cím- lapja	201	111. Beniczky Péter «Magyar ritmusok» cz. műve	213
		112. Gvevara : «Fejedelmek ser- kentő órája»	215
		113. Divény vára	217
		114. Rimay pecsétje	220

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPMELLÉKLETEK :

1. *Rimay Epicedionának (Gyászének) első levele* (25. l.) a M. Tudos-
mányos Akadémia könyvtárában őrzött egyetlen példány hasonmása.

2. *Báthory Zsigmond arczképe* (45. l.) XVI. századi rézmetszet után.

3. *Bocskai István arczképe* (57. l.). Egykorú rézmetszet után, mely
Ernst Lajos gyűjteményében őriztetik. Aláírása : STEPHANVS BOCHKAY
DE KIS | MARIA, PRINCEPS TRANSSYLVIA | NIAE, | PARTIVM
REGNI HVNGARIAE DOMI- | NVS, ET SICVLORVM COMES, ANNO
MDCV. Alól : Desumta inscriptio ex daleris argenteis ab ipso cusis.

4. *Követ tisztelgése a szultánnál.* (89. l.). Egykorú festmény a gróf
Kufstein-család grillensteini várában. Az eredetiről, mely gróf Kufstein
János Lajos követsége kihallgatását ábrázolja, Reich József másolta.

5. *Illésházy István arczképe* (97. l.) a Történelmi Képcsarnokban
őrzött eredeti olajfestményről Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

6. *Bethlen Gábor lovasképe* (153. l.) Meissner festményéről Kieser
egykorú rézmetszete gróf Apponyi Sándor gyűjteményében. Aláírása :
GABRIEL BETH(L)EN, D.(ei) G.(ratia) TRANSSILVANIÆ PRIN-
CEPS, PARTIUM VN- | GARLÆ REGNI DOMINUS ET SICULORVM
COMES. etc. | CONSILIO FIRMATA DEI : Dux inclyte BETHLEN, |
Symbolon hoc magni muneris instar habes | Confilijs, veluti sapiens Dux,
utere fanis. | Omnis | et in tuto summa salutis erit. E. Kiefer exc(udebat) :
D(aniel) M(eissner) C(omotowiensis) B(ohemus). Megjelent a «Thesaurus
Philopoliticus, das ist Politisches Schatzkästlein» cz. munkában.

7. *Alsósztregova* (161. l.) a Tört. Életrajzok számára készült eredeti fénykép után.

8. *Bethlen Gábor arczképe* (169. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött XVII. századi eredeti olajfestményről.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

1. *A címlap* (5. l.) egy Rimay korából való kép keretéről vétetett, melyhez a felső kiegészítő dísz Richter Aurél festőművész tervezte és rajzolta.

2. *A béketárgyalás a törökkel* (7. l.) régi rézmetszetről készült.

3. *Balassa János névaláírása* (8. l.) 1554. augusztus 24-ikén kelt leveléről vétetett. Eredetije a M. Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása : *Joannes Balasi m. p.*

4. *A Rimay-czímer* (9. l.) előbb a Beöthy-Badics-féle képes Irodalom-történet I. köt. 3. kiad. 419. lapján jelent meg.

5. *Rimay vallomása saját életkoráról* (10. l.) az Országos Levéltárban őrzött egykorú tanuvallatási jegyzőkönyvből. (Attestatorium seu testium inquisitio pro parte Fiscii regii stb. Kiadva az egész az Irodalomtört. Közl. 1894. 169. kk. 1.). Olvasását lásd a *«Hasonmások szövege»*-ben.

6. *Balassa János pecsétjét* (11. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött 1562. október 15-én kelt iratáról Passuth Ödön rajzolta.

7. *Balassa Bálint névaláírása* (13. l.) a Nemzeti Múzeumban levő Balassa-levéltár 1577. július 11-ikén Liptóújváron kelt eredeti leveléről. Olvasása : *V(alentinus) Balassy.*

8. *A hibbei templom* (15. l.) Cserna Károly rajza, természet után.

9. *Esztergom ostroma* (17. l.) Egykorú metszet Ortelius Krónikájában. Aláírása : WAHRE CONTRAFACUR DER BELEGERVNG GRAN SAMPT DER SCHLACHT SO DARBEI GESCHEHEN DEN 3. AVGUSTI AN(n)O 1595.

10. *Dávid király képe a Balassa «Fiveskönyv»-ében* (21. l.) e műnek a sárospataki ref. collegium könyvtárában őrzött unikum példányáról vétetett.

11. *Balassa Ferencz arczképe* (23. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött régi olajfestmény után id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

12. *A Balassa-codex feljegyzése Rimayról* (24. l.). A Balassa-codex 148. lapjáról. Az eredeti a zólyomradványi Radvánszky-könyvtárban őriztetik.

13. *Balassa utolsó* (Campionus után) *fordított művének címlapja* (26. l.). A Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár példányáról.

14. *Krakó látképe* (27. l.) újabb felvétel után készült.

15. *Az «Istenes énekek» 1665-iki kassai kiadásának címlapja* (29. l.) a székesfehérvári püspöki könyvtár egyetlen példányáról készült.

16. *Johannes Secundus költeményeinek címlaphasonmását* (33. l.) R. ezen életrajza számára id. Weinwurm A. készítette.

17. *Balassa Bálint arczképe* (35. l.). A báró Balassák alsó-hrabóczi kastélyában őrzött egykorú olajfestménynek a M. Tud. Akadémia kép-gyűjteményében levő másolatáról.

18. *Rimay névalírása* (37. l.) 1629. május 4-én kelt leveléről. Olvasása : *J(oannes) Rimaj*.

19. *Magyari «Az országokban való sok romlásoknak okairól» cz. művének címlapja* (39. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumban levő példányról vétetett.

20. *Báthory Zsigmond arczképét* (41. l.) a Tört. Képcsarnokban őrzött eredeti rézmetszetről id. Weinwurm Antal készítette.

21. *Szinán basa* (43. l.) egykorú rézmetszetről.

22. *Szinán basa futása* (44. l.) részlet egy egykorú rézmetszetről.

23. *A holozsvári Báthory-féle ház homlokzata az újrakepítés előtt* (45. l.). Veress Ferencz 1859-iki felvétele alapján, három ablakát pedig az Erd. Nemz. Múzeum régiség-tárában őrzött ablakrámaírókról Sebestyén József rajzolta.

24. *Báthory András erdélyi fejedelem arczképének* (47. l.) eredetije Upsala közelében, a Mälar-tó mellett fekvő Sko-klastrom könyvtártermében őriztetik.

25. *Pozsony belső városa* (49. l.) Joh. Pet. Wolff nürnbergi egykorú metszete.

26. *Kátay Mihály névalírása* (53. l.) Bocskay Istvánnak 1605. szeptember 5-én kelt okleveléről. Eredetije a Magy. Nemz. Múzeum levéltárában. Olv. : *M(ichael) Kathay p(ro)p(ri)a (manu)can(cellarius)*.

27. *A Bocskayt hajdúi közt 1605-ben ábrázoló metszet* (55. l.) a Szép-művészeti Múzeum metszetgyűjteményében őrzött eredetiről újabb felvétel.

28. *Illésházy István névalírása* (56. l.) 1605. decz. 10-én kelt leveléről. Eredeti a M. N. Múzeumban letéteményezett Forgách-levéltárban. Olv. *Stef(pha)nus Illeshajz*.

29. *Illésházy pecsétjét* (57. l.) az Országos Levéltár eredeti példányáról Cserna K. rajzolta. Körirata : STEPHANVS : ILLESHAZY : PALATIN(us) : REGNI : HUNG(ariae).

30. *A korponai régi városkapu* (59. l.) újabb felvétel után készült.
31. *Dessőffy János névaláírása* (60. l.) 1607. november 2-án Magochy Ferenczhez írt leveléből. Eredetije Orsz. Levéltár, Missilis-levelek. Olv. *Johannes Defseoffy Capitane(us) Tokay(ensis) mp.*
- 32—33. *Bocskay hajdúja I., II.* (61., 62. l.) a Történelmi Társulat felolvasási sorozatában (IV.) megjelent Bocskay-Emlékkönyvből (35. l.) vettett át. Aláírása: I. Im aufzug So zur Freüd als Streitt | der Heyduck ist gerift vnd Kleydt. | II. Den Soldaten vor Regen vnd kält | Sein Käppenek verwahrt, verhült.
34. *Kassa a XVII. század elején* (63. l.). A néhai Bubics Zsigmond gyűjteményében volt Schnitzer Lukács-féle metszetről.
35. *Thököly Sebestyén névaláírása* (64. l.) Késmárkon 1602. szept. 18-án kelt leveléből. Olv. *Sebastianus Theokeoly (manupropria).*
36. *Alvinczy Péter névaláírása* (64. l.) Thurzó Györgyhöz 1618. szeptember 3-án írt leveléről. Eredetije az árvai uradalmi levéltárban. Olvasása: *Petr(us) P(aulus) Alvinci mp.*
37. *Pozsony vára és váralja* (67. l.) Joh. Pet. Wolff nürnbergi egykorú metszetéről.
38. *Rudolf magyar király arczképe* (69. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti festményről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.
39. *Komárom a XVI. század végén* (71. l.). Rézmetszet Ortelius Chronológiájában a Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményében. Aláírása: CONTREFACTVR DER VOESTVNG COMORRA WIE DIE VOM TVRKEN BELEGERT GEWEST. ANNO D(O)M(IN)I, 1594.
40. *Székesfehérvár elfoglalása* (1601) (73. l.). Egykorú metszet Ortelius krónikájában. Aláírása: WAHRE CONTRAFACTVR DER KÖNIGLICHEN STAT STVHLWEISENBVRG WIE DIE VON CHRISTEN EROBERT WORDEN. AN(n)O 1601. den 20. Sept(ember.)
41. *Kollonits Siegfried arczképét* (75. l.) Sadeler Egyed 1607-ben Prágában festette és metszette. A Történelmi Arczképcsarnokban őrzött eredeti metszetről.
42. *I. Achmed szultán* (77. l.) Kantemir Demeter «Geschichte des osmanischen Reichs nach seinem Anwachse und Abnehmen . . . Nebst den Bildern der Türkischen Kaiser, die ursprünglich von den Gemälden in dem Seraj durch des Sultans Hofmaler sind abgenommen worden. Aus d. Englischen übersetzt. Hamburg. 1745.» cz. műve 357. lapjáról. Alatta az eredetiben ez van: «Achmed I. | vierzehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1603.»

43. *Konstantinápoly a XVII. században* (79. l.) cz. képünket «*Descriptio novissima imperii Turcici* (Würzburg 1687)» cz. műből vettük.

44. *Mátyás főherczeg arczképe* (81. l.) egykorú eredeti rézmetszet után készült.

45. *Vácz a XVII. században* (85. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti metszetről.

46. *Forgách Zsigmond arczképét* (87. l.) Sadeler Egyed 1615-ben metszette rézbe, mint ezt annak ez az aláírása mutatja: «*Hanc Illustrissimi Comitis effigiem, de patria et S(acra) C(aesarea) Regia(ue) Ma(ies)t(a)te meri- | ti/ssimi, gloriae ac memoriae consecrat: eidemq(ue) lubens, merito D(at) D(edicat) Egidius Sadeler. S(acrae) C(aesareae) M(aiestatis) sculptor Anno MDCXV.*» Eredetije az Országos Képtár arczképgyűjteményében. (Az 1386. számú példány.)

47. *II. Mátyás magyar király arczképét* (93. l.) a bécsi udvari műtörténelmi múzeum ambrasi arczképgyűjteményében levő eredetiről Thury Gyula rajzolta.

48. *Széchy Tamás névaláírása* (95. l.) Náprádi Demeterhez Szombat-helyről 160 április 23-án küldött leveléből való. Olv. *Zechy Tamas mp.*

49. *Buda és Pest a XVII. században* (99. l.) egykorú metszet Ortelius Krónikájában. Aláírása: WAHRE CONTERFACTVR DER STADT OFEN VND PEST WIE ES VON DEN CHRISTEN BELEGERT WORDEN ANNO 1602.

50. *Forgách Zsigmond címerét* (101. l.) Balassa Campianus-fordítása (Bécs, 1607) címleplapjának belső oldaláról vettük.

51. *(Tót-)Lipce várát* (105. l.) helyszíni felvétel után Mirkovszky rajzolta.

52. *Szenczi Molnár Albert arczképét* (107. l.) Cserna Károly rajzolta a Kálvini «*Institutio*» Sz. Molnár-féle fordításának (1624) címleplapján a jobb sarokban levő arczkép felhasználásával.

53. *Homonnai György pecsétje* (109. l.) a bécsi állami levéltár eredeti példányáról. Körirata: GEORGIVS DRVGET DE HOMONNA COMES COMITATVS VNG.

54. *Bethlen Gábor érme* (111. l.) a Magy. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról. Körirata: GABRIEL D(ei) G(ratia) REGNORVM HVNGARIÆ | TRANSYL(vaniaeque) PRINCEPS.

55. *Rimay confessiója a Balassa-összeesküvés tanuvallomási jegyző-könyvéből* (113. l.) az Országos Levéltárban őrzött eredeti okmányból. Olvasását l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben.

56. *Kékkő várát* (115. l.) Cserna Károly rajzolta.

57. *Rimay éneke Balassa János solymocskujáról* (117. l.) a n.éh. báró Radvánszky Béla sajkókazai könyvtárában levő eredetiről, báró Radvánszky Kálmán úr szíves engedélyéből. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

58. *Rimay tervezett Balassa-kiadásának első lapja* (118. l.) ugyan-onnan. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

59. *A Vásárhelyi Daloskönyv egy éneke* (121. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum gyűjteményéből őrzött eredeti kéziratból készült, (két lapról összeállítva) dr. Veress Endre úr szíves közvetítésével. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

60. *Szenczi Molnár Psalteriuma címlapjának hasonmása* (123. l.) a budapesti egyetemi könyvtár példányáról vétetett.

61. *Marullus költeményei címlapjának* (125. l.) czinkografikus hasonmását az eredetiről id. Weinwurm Antal műintézete készítette.

62. *Thurzó Imre rektori aláírása* (126. l.) Wittenberg 1615. 12-én kelt Thurzó Györgyhoz címzett leveléről, az árvai vár levéltárában. Olv. *Comes Emericus Thurzo pro tempore Rector (etcet)era*.

63. *Csúthy Gáspár névaláírása* (127. l.) 1625. nov. 18-án kelt leveléről. Olv. *Csuti Gajpar manu p(ro)pria*.

64. *Lietava várát* (128. l.) eredeti helyszíni felvétel alapján Dörre Tivadar rajzolta.

65. *Bicse* (129. l.) szintén Dörre Tivadar rajza.

66. *Nyári Krisztina arczképe* (131. l.) fényképfelvétel a Fraknó várában őrzött eredeti olajfestményről.

67. *Tokaj* (133. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti metszetről készült.

68. *Gróf Bouquoi arczképe* (135. l.) Khevenhiller «Annales Ferdinandeí (Lipce 1721—2.)» cz. műve Konterfet-Kupferstich cz. függelékéből.

69. *Armpruster Ferencz névaláírása* (137. l.) Wittenberg 1615. szept. 5-én kelt Thurzó Györgyhoz intézett levélről való. Olvasása: *Franciscus Armpruster (manu)p(ro)pria*.

70. *Liptay Imre névaláírása* (138. l.) 1617. április 13-án kelt oklevélről. (Eredetije az Országos Levéltárban.) Olv. *Emeric(us) Liptaj de Kisfalud vice comes co(mi)l(a)tus Bors(iensis) ma(nu)p(ro)p(ri)a*. Eredetije a M. Nemz. Múzeum levéltárában.

71. *Pázmány Péter arczképét* (139. l.) a Beöthy-Badics-féle képes Magy. Irodalomtörténet. 3. kiad. I. kötetéből (347. l.) vettük át.

72. *Preiner Seifried arczképét* (141. l.) Khevenhiller «Conterfet Kupferstich.» II. kötetéből (89. l.) vettük. Aláírása: Seyfridt Christoph Preiner | Edler Herr von Stretz Frey H(err) zu Stübing.

73. *Beszterczebánya a XVII. században* (143. l.) a Gualdo Priorato «Continuazione dell'istoria di Leopoldo Cesare (Bécs 1676)» cz. műben közölt metszetről.

74. *II. Ferdinánd arczképe* (145. l.) De Iodenak a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti metszetéről készült.

75. *Dohna Abrahám arczképe* (149. l.) a Dohnák schlobitteni kastélyában őrzött eredeti festményről, dr. Angyal Dávid egy. tanár úr szíves közvetítésével.

76. *Musztafa szultán* (152. l.) Kantemir Demeternek fentebb (a 42. képnél) idézett művében, a 363. lap mellett közölt kép reprodukciója. Az eredeti aláírása: «Mustäfa I. | funfzehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1618.»

77. *II. Ozman szultán* (153. l.). Ugyanonnan való. Aláírása: «Osman II, | sechszehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1618.»

78. *Hainburg* (155. l.). Vischer Tobias «Topographia Archiducatus Austriae inf.» cz. művéből vétetett. Sadler T. metszete.

79. *Tholdalagi Mihály névaláírása* (158. l.) 1630. szept. 20-án kelt levelén a gyulafehérvári káptalan oklev. VIII. 43.

80. *Nikolsburg várát* (159. l.) Dussek Ede Adorján rajzolta.

81. *Czobor Erzsébet névaláírása* (160. l.) fiához, Thurzó Imréhez Zólyomvárból 1620. jún. 14-én küldött leveléből való, melynek eredetije az árvaváraljai levéltárban van. Olvasása: *jo akaro anyad migh el Czobor Ersebeth mp.*

82. *Eleonora császárné és királyné emlékérmét* (162. l.) a Magyar Nemz. Múzeum érem- és régiségtárában őrzött eredeti példányról közöljük. Körirata: ELEONORA * D(ei) G(ratia) R(omanorum) * I(mperatrix) * H(ungariae) * B(ohemiae) REG(ina) * DV(cissa) M(antuae).

83. *Eszterházy Miklós arczképe* (163. l.) Wiedeman egykorú rézmetszete után.

84. *Thurzó Szaniszló névaláírása* (165. l.) 1616. febr. 17-én Illésházy Istvánnéhoz írt levelén. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Thurzo Stanizlo m p.*

85. *Fülek látképét* (167. l.) a Történelmi Képcsarnok egykorú metszetéről reprodukáljuk. Aláírása: Vuarhaffte Contrafactur der Vestung Filleck

in Obern | Hungern sampt derselben gantzen gelegenheit, alls gräbe(n) | Thurnen, inner vnd außser wehren, gantz artlich in | grundt gelegt, sampt antzeigung der Schantzen da- | raufs man dieselben bechofsen, vnd wo man fewer | in die befehtigung geworffen dadurch dieselbig | entlich erobert vnd eingenom(m)en. | 1593. 27. Noue(m)b(ri)s. Cum gratia et Privilegio Imperiali per annos | quatuor.

86. IV. *Murad szultán arczképét* (169. l.) Kantemir Demeternek a 42. képnél idézett műve 367. lapjáról vettük. Itt aláírása: Murad IIII, | fiebenzehenter Kaiser der Türken | im Jahre 1622. |

87. II. *Ferdinánd névaláírása* (170. l.) 1619. decz. 17-én kelt okiratán. Eredetije az Orsz. Levéltárban. Olv. *Ferdinandus mp.*

88. *A szönyő béke oklevelének* (171. l.) eredetije a bécsi állami levéltárban. Olvasását l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

89. *Gróf Kufstein követ arczképét* (173. l.) Khevenhiller «Annales Ferdinandeï» cz. műve függelékében megjelent rézmetszet után adjuk. Aláírása: *Johann Ludwig Graf von Khuffstain.*

90. *Szécsény látképét* (174. l.) Richter Aurél rajzolta.

91. *Bosnyák Tamás névaláírása* (175. l.) 1620. szept. 3-án kelt leveléből az Orsz. Levéltárban. Olv. *Bosnyak Thamas keg(ye)l(me)d barattia.*

92. *Bornemissza János névaláírása* (176. l.) Kassán 1630. január 8-án kelt leveléből. Olv. *J(oannes) Bornemizzu m(anu)p(ropria).*

93. I. *Rákóczy György arczképe* (177. l.) P. de Iode metszete. Eredetije Ernst Lajos gyűjteményében. A kép aláírása: SERENISS(imus) GEORGIVS RAGOTZIVS TRANSSILVANIAE PRINCEPS.

94. *Az «Istenes énekek» 1676-iki pozsonyi kiadásának címlapja* (180. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár példányáról. V. ö. B. Radvánszky B. Rimay János munkái 1904. Függelék 44* lap.

95. *Borj István névaláírását* (181. l.) Korponán 1625. jún. 26-án kelt leveléről vettük. Olvasása: *Borj István m(anu)p(ro)p(ri)a.*

96. *Az «Ahitatos Imádságok» címlapja* (185. l.) Balassa-Rimay «Istenes énekei» 1635—40-iki bártfai kiadásának a marosvásárhelyi ref. collegiumban őrzött egyetlen példányából való, ennek melléklete gyanánt jelent az meg. V. ö. B. Radvánszky id. kiadv. 8* lap.

97. *A «Via Jacobæ» címlapja* (188. l.) Balassa-Rimay «Istenes énekei»-nek 1670-iki löcsei kiadásából vétetett, melynek melléklete gyanánt jelent meg. Egyetlen példánya néhai B. Radvánszky Béla sajkócai könyvtárában. V. ö. B. Radvánszky B. id. kiadv. Függelék. 31* lap.

98. *Az «Istenes énekek» 1677-iki kolozsvári kiadásának címlapja* (189. l.) a Magy. Tud. Akadémiai könyvtár példányáról való. V. ö. B. Radvánszky id. kiadv. 57* l.

99. *«Az Istenes énekek» 1679-iki bártfai kiadásának címlapja* (190. l.) Czóbel István nagyőri (Nehre) könyvtárának egyetlen példányáról való. V. ö. B. Radvánszky B. id. kiadv. Függelék. 49* l.

100. *Az «Istenes énekek» 1693-iki lőcsei kiadásának címlapja* (191. l.) a Magy. Tud. Akadémia példányáról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. kiadv. Függ. 49* l.

101. *Rimay verse «Az gonosz aszoni állatról».* (194. l.) A néhai b. Radvánszky Béla sajkázai könyvtárában őrzött eredetiről, b. Radvánszky K. úr szíves engedélyéből. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

102. *Az «Istenes énekek» 1700-iki lőcsei kiadásának címlapja* (195. l.) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában levő egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 52* l.

103. *Az «Istenes énekek» 1701-iki kolozsvári kiadásának címlapja* (196. l.) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában levő egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 74* l.

104. *Az «Istenes énekek» 1702-iki (nyomt. hely nélküli) kiadásának címlapja* (197. l.) a M. Tud. Akadémia könyvtárában levő egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 99* l.

105. *Rimay kézírata a «Dögös pestis»-ről* (200. l.) a néh. b. Radvánszky Béla sajkázai könyvtárában őrzött eredeti hasonmása. B. Radvánszky Kálmán úr szíveségéből. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

106. *Az «Istenes énekek» 1702-iki debreczeni kiadásának címlapja* (201. l.) a debreczeni ref. collegium könyvtárában őrzött egyetlen példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 76* l.

107. *Az «Istenes énekek» utolsó (1806-iki pozsonyi és pesti) kiadásának címlapja* (202. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő példányról vétetett. V. ö. B. Radvánszky B. id. m. Függ. 97* l.

108. *Kegehus-Laskai Imádságos könyvének (1651) címlapja* (204. l.) a budapesti egyetemi könyvtár példányáról vétetett.

109. *Homonnai János arczképe* (207. l.) Khevenhiller «Annales Ferdinandeis» cz. művének függelékében megjelent metszet után.

110. *Eszterházy Pál arczképe* (211. l.). Wiedeman rézmetszete az «Effigies heroum» cz. gyűjteményében.

111. *Beniczky Péter «Magyar rithmusok» cz. műve címlapjának hason-*

mását (213. l.) a Beöthy-Badics-féle Képes Irodalomtörténet I. köt. 3. kiad. 426. lapjáról vettük át.

112. *Guevara Antal «Fejedelmeknek serkentő órája» cz. művének címlapját* (215. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár példányáról reprodukáltattuk.

113. *Dívény várát* (217. l.) Cserna Károly rézmetszet után rajzolta.

114. *Rimay pecsétjét* (220. l.) a Budapesti egy. könyvtár 1621. április 30-iki reverzálisáról (l. 8. lap¹ jegyzete) Richter Aurél festőművész rajzolta.

A 221. lapon levő *fejléc* s a művet befejező *záróvignetta* (243. l.) XVI. századi nyomtatványokból vették. A képek dúcza *id. Weinwurm Antal* budapesti cinkográfiai műintézetében készültek.